।। श्रीरामसमर्थ ।।

श्रीरामदास आणि रामदासी
भाग आठवा

सर १ ला) (मणि ८ वा

श्री गिरिधरकृत

श्रीसमर्थ प्रताप

४ थी आवृत्ती

समर्थ सद्‌गुरु पूर्ण भावें सेविती । त्यांचे सर्व हि मनोरथ पुरती ।
सर्व कामना परिपूर्ण होती । सद्गुरु समर्थ प्रतापें ।

प्रकाशक
चिटणीस,
सत्कार्योत्तेजक सभा, धुळे

अक्षर जुळणी
श्री कॉम्प्युटर्स,
३४८ गुरुवार पेठ, सातारा.
मोबा : ८१०८३४३४९०

प्रकाशन काळ
श्री दासनवमी
दि. ६ मार्च २०१३

मुद्रण
विजयश्री ऑफसेट,
३४८, गुरुवार पेठ, सातारा.
मोबा : ९४२२०२९४०२

निर्मिती मूल्य : १०० रुपये मात्र

(सर्व हक्क सत्कार्योत्तेजक सभेनें राखून ठेविले आहेत.)

॥ श्रीराम समर्थ ॥

अनुक्रमणिका

पहिल्या आवृत्तीची प्रस्तावना

समर्थहृदय देव

१) श्री गिरिधर आणि त्यांची कविता १
२) उपसंहार १४
प्रस्तावना - स.भ.सुनील चिंचोळकर १७
निवेदन - प्रा.वि.वि.नकाणेकर, चिटणीस २७

समास

१) समर्थअवतार ३१
२) बाळचरित्रादिवैराग्य ३८
३) श्रीसमर्थ प्रताप ४७
४) श्रीराममूर्तिसंस्थापन ५५
५) आदिदैवतकृतस्तवन ५८
६) गुरुदेवस्तवन ६२
७) सद्गुरुचरित्र नाममहिमान ६७
८) श्रीसमर्थलीला ७३
९) सज्जनपर्वतनिवास ७९
१०) श्रीसमर्थ-महंत ८५
११) श्रीसमर्थ-शिष्य ९४
१२) श्रीसमर्थ-संप्रदाय १००
१३) श्रीसमर्थ सद्गुरु ब्रह्मभोजन १०७
१४) भोजनवाक्यें ११३
१५) श्रीसमर्थ-भोजन ११७
१६) महापुरुष भोजनें १२२
१७) दुसरी पंगति १२८
१८) श्रीसमर्थांची गाथा चरित्रें १३३
१९) गाथा चरित्रें १४१
२०) श्रीराम अधिष्ठान १४९
२१) श्रीगुरुसमर्थ अधिष्ठान १५७

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

पहिल्या आवृत्तीची प्रस्तावना

॥ श्रीराम ॥

1

श्री गिरिधर आणि त्यांची कविता

श्रीमद्दास उदास स्वामि अमुचे कृष्णातिरीं राहती ।
नाना गूण गुणानुवादश्रवणें संतर्पणें मांडिती ।
देहातीत असोनि देह भजनीं भक्तित्रिवेणीमधें ।
राहे संतजनीं गिरीधर कवी स्वानंदसिंधूमधें ॥

श्रीसमर्थ प्रतापाचे कर्ते श्री गिरिधर हे कोठील, कोण, त्यांची परंपरा कशी, त्यांचे ग्रन्थ कोणते, त्यांनी एकंदर व्याप काय केला, इत्यादि माहिती, देतां येईल तितकी, प्रस्तावनेत अगत्य दिली पाहिजे.

श्रीसमर्थांच्या ज्या अनेक शिष्यिणी होत्या त्यांत वेणाबाईंचा अधिकार फार मोठा होता. शिष्यिणीपैकी फक्त वेणाबाईंसच सभेमध्ये उभे राहून कीर्तन करण्याची श्रीसमर्थांची अनुज्ञा होती.

वेणाबाईवांचूनि कांहीं । इतरां कन्येसी सभेसी कीर्तनआज्ञा नाहीं ।
येकासनीं बैसोनी कीर्तन करणें पाहीं । प्रसंगानुसारें मर्यादें ॥

आकामहाराजांच्या मुखांतून वेणाबाईंसंबंधाने निघालेले प्रेमोद्गार बखरींत दिलेलेच आहेत. पुढे श्रीसमर्थप्रतापांत हि अनेक स्थळीं त्यांचा उल्लेख आलेला आहे. वेणाबाईंचा मठ मरीचि क्षेत्रीं म्हणजे मिरजेस असे व हल्लीं ही आहे. वेणाबाईंची श्रीगुरूचरणी असामान्य निष्ठा होती व श्रीसमर्थ ती जाणून होते हें सांगणे नलगे. एकदां श्रीसमर्थ बाहेरगावीं गेले असतां कृष्णेच्या वाळवंटात वेणाबाईंचें वस्त्र वाळतांना त्यांनीं पाहिले. तें च श्रीसमर्थांनी विभागून त्याची मेखळा करून ती अकरा दिवस कंठी धारण केली. केवढे हें वेणाबाईंचे भाग्य !

मनीची जीवीची गोष्टी यथार्थ । भक्तिवेणीसी सांगती समर्थ ।
कां जे श्रीराम उपासकांपासीं गुह्यार्थ । आत्माराम निरोपिती ॥

अशी वेणाबाईंची योग्यता होती. वेणाबाईंना एकदां एक साक्षात्कार झाल्याची गोष्ट प्रतापाच्या तेराव्या समासांत शेवटी दिली आहे. मायेच्या पुरांत गोते खाणारे जे कोणी श्रीसमर्थचरणीं लीन होऊन राहतात, त्यांना प्रत्यक्ष श्रीराम आपल्या पाठीवर घेऊन परतीरास नेऊन पोहोंचवीत असल्याचा वेणाबाईंना साक्षात्कार झाला होता. तो त्यांनी श्रीसमर्थांस सांगितला; तेव्हां श्री

समर्थ ह्मणती माझी हे चि श्रीरामउपासना ।
शरणांगतासी पाववी निरंजना ।।

वेणाबाई मोठ्या साक्षात्कारी होत्या. गिरीधरांचे त्यांच्यावर एक पद[१] आहे, त्यावरून ही त्यांचा अधिकार किती मोठा होता हें व्यक्त होणार आहे. त्या पदावरून वेणाबाईंची योग्यता जशी दिसून येते, तशीच गुरुभक्तांची ही थोरवी प्रत्ययास येत आहे आणि म्हणून तें पद येथे देतों -

।। श्रीरामकर्ता ।।

गुरु निशब्दाचीं बीजें । आम्हा प्राप्त आत्मकाजें ।।१ ।।
आम्ही अबोल अबोल । अबोलें बोलूं बोल ।।ध्रु ।।
आमुची माया वांज जाली । परब्रह्मीं लया गेली ।।२ ।।
शब्द आकाशीं निमाला । आत्माराम अवघा जाला ।।३ ।।
वेणीस्वामियाच्या संगें । आम्ही राहों आत्मरंगें ।।४ ।।

भवस्वर्ग मनोभास । मनोभास केला नास ।।१ ।।
आम्ही आत्माराम रामीं । रामीं राम परंधामी ।।ध्रु ।।
आम्ही मन मागें केलें । मनासवें अवघें गेलें ।।२ ।।
वेणीस्वामियाचा संग । येकसरा मनोभंग ।।३ ।।

आमुच्या वाटे नका जाऊं । नये ते वाटे तुम्हा लाऊं ।।१ ।।
आम्ही पारिखे पारिखे । न हों लोकिकासारिखे ।।ध्रु ।।
अशी स्थिति जाली मोठी । पोटीं ब्रह्मांडाच्या कोटी ।।२ ।।
वेणीस्वामी आत्माराम । ते चि आमुचें परंधाम ।।३ ।।

गुरूवाक्यप्रेमनौका । मायासागर तरलों देखा ।।१ ।।
आम्ही स्वामीचे अंकित । रामनामें मुद्रांकित ।।धृ. ।।
अहं ब्रह्म उपदेशिलें । अहं गेलें ब्रह्म ठेलें ।।२ ।।
आली अनुभवाची खूण । खूण केली रामार्पण ।।३ ।।
वेणीस्वामी अवघा जाला । विज्ञानासी अंत आला ।।४ ।।

(१) हे पद एक नसून पांच आहेत आणि तीं हि गिरिधरांचीं नसून वेणाबाईंची होत.

देह माझें मन माझें । सर्व नेलें गुरुराजें ।।१ ।।
आम्ही गुरुनाथपंथी । ज्ञानमुद्रा दिधली हातीं ।।धृ. ।।
कर्णीं चढली नाममुद्रा । अगोचरी[२] मुद्रा ।।२ ।।
कान फाडुनि जोगी जालों । संतदर्शनासी आलों ।।३ ।।
वेणीस्वामीचें दर्शन । मायासंकेतनिर्शन ।।४ ।।

वेणाबाई जशा साक्षात्कारी होत्या तशाच त्या प्रासादिक ग्रंथकार ही होत्या. त्यांची कांहीं स्फुट कविता तर आहेच, पण ''**सीतास्वयंवर**[३]'' म्हणून त्यांचा एक ओवीबद्ध ग्रंथ सभेस उपलब्ध झाला आहे. सदरहू ग्रंथाचे चवदा समास असून ओवीसंख्या १५४६ आहे. भाषा शुद्ध, सुलभ व गोड आहे. श्रीदासबोधाची प्रभा त्यावर सर्वत्र सारखी पडलेली दिसते. ''सीतास्वयंवर'' ग्रंथ खरोखर इतका प्रेमळ आहे की, तो छापला जाण्याविषयीं महाराष्ट्रानें उतावीळ झाले पाहिजे. श्रीसमर्थशिष्यिणीपैकीच काय पण कोणा हि शिवकालीन महाराष्ट्र स्त्रीने लिहिलेला दुसरा ग्रंथ उपलब्ध नाहीं. सीमंतपूजन, हळद, पत्रिकापूजन, देवकप्रतिष्ठा, रुखवत, तेलवण, पायघड्या, कलशपूजन, गणेशपूजा, दागिन्यांचे वर्णन, मधुपर्क, लाज्याहोम, सुनमुख, उखाणे, हळदीउटणें, अक्षवाणें, भोजन, पक्वान्नांची नांवे, साडेसमर्पण, वरात, लक्ष्मीपूजन, वगैरे लहान मोठ्या सोहळ्यांचे वर्णन इतके प्रासादिक आहे की, हरएक लग्नप्रसंगी वेणाबाईंच्या ''सीतास्वयंवर'' ग्रंथाचें पठन करणें वधुवरांस मंगलकारक झाल्यावांचून राहणार नाही. या ग्रंथावरून वेणाबाईंच्या योग्यतेची साक्ष उत्तम पटते; असो.

वेणाबाईंनी आपला नश्वर देह श्रीगुरुसंनिध श्रीसज्जनगडावर शके १६०० च्या चैत्र वद्य १४ स ठेविला.

श्रीरामनौमी विसावे दिनीं । सद्गुरुचरणीं लीन वेणी ।
चांफळपर्यळीं अधिष्ठानीं । आत्मारामीं निमग्ना ।।

त्यांच्या समाधिस्थळी त्यावेळीं एक चंपक वृक्ष निर्माण झाला होता, पण कालांतरानें तो नष्ट होऊन आज त्या जागी फक्त एक वृंदावन दर्शनासाठीं आहे. अलिकडेच भक्तिधाम, सातारा यांच्यावतीने या वृन्दावनास सुशोभित करण्यात आले आहे.

या वेणाबाईंच्या बाइयाबाई नामेंकरूनी कोणी शिष्यिणी होत्या. त्यांची फारच थोडी माहिती आपणांस आहे. एकदां सहा महिने त्या केवळ सद्गुरुचरणतीर्थ

(२) मुळांत येथें जागा सोडली आहे. ''मुखीं'' असा शब्द योजावा. (३) हा ग्रंथ सभेनें रामदासी ग्रंथमालेचा १२ वा भाग म्हणून शक १८३५ मध्यें प्रसिद्ध केला आहे. आता तो पुनर्प्रकाशित झाला आहे.

सेवून होत्या. तीन वर्षे त्यांनी श्रीगुरुचरणांचे अखंड ध्यान करण्यांत कंठिली. बाळपणींच त्यांना श्रीरामदर्शन झालें होतें. दहीभाताचा नैवेद्य दाखवीत असतां प्रत्यक्ष श्रीराम त्यांच्या ताटांत जेवल्याची हकिकत पुढे ग्रन्थांत अकराव्या समासांत गिरिधर सांगत आहेत. लग्न झाल्यावर हि बाइयाबाईंना प्रपंचाची झांपड पडली नाहीं. कोठू पडणार ! हातांत श्रीमत् दासबोधाची पोथी घेऊन त्यांनी केव्हां केव्हां अहोरात्र वनांत उदासपणें हिंडत असावें ! अशा एका प्रसंगी बाइयाबाई मार्ग चुकल्या असतां प्रत्यक्ष श्रीरामलक्ष्मणांनीं दर्शन देऊन त्यांना मार्गावर आणून सोडलें ! तें त्या दोघांचें रूप बाइयाबाईंनी ह्वदयीं सांठविलें!

पीतांबरधारी दोघे सांवळे सुंदर गौरवर्णी ।
कोदंडपाणी मुकुट माथा कुंडलें कर्णीं ।
सुमनगंधमाळा देव सांठविले अंत:कर्णीं ।
अभिवंदनें गुप्त जाले वरदायक ।।

आपल्या वयाच्या चौऱ्यांऐंशीव्या वर्षी बाइयाबाईंनीं आपला अवतार संपविला, त्या बाईयाबाईंचे गिरिधर हे शिष्य होत.

बाईयास्वामीचा गिरिधर नामा ।
त्रिवर्गबंधूसी उदित नित्य नेमा ।
त्रिंबक येशवंत बलभीम प्रेमा ।
श्रीरामसमर्थसंकीर्तनीं ।।

त्रिंबक, यशवंत व भीम या त्रिवर्गबंधूंसह गिरिधरांना बाईयाबाईंचा अनुग्रह होता. गिरिधरांचा जन्मशक देतां येऊं नये हें दुर्दैव होय. तथापि त्यांनी पूर्ववयांत श्रीसमर्थांना पाहिलें होतें, इतकेंच नव्हे, तर श्रीसमर्थांचा त्यांना कांही काळ सहवास घडला होता, इतकें खचित, श्रीसमर्थांच्या आज्ञेनें त्यांनी एकवार श्रीसज्जनगडावर कीर्तन केल्याचा प्रसंग पुढें त्यांच्या एका कविताप्रकरणांत येणारच आहे. श्रीसमर्थांच्या चरित्रांतील कांहीं प्रसंग आपण स्वत: पाहिले आहेत व कित्येक ऐकिले आहेत; असें प्रतापाच्या पहिल्या समासांत गिरिधर म्हणतात, त्यावरून हि हे उघड होतें की, शके १६०३ त गिरिधरांचे वय पंचविशीच्या सुमारास असावें म्हणजे गिरिधरांचा जन्म शके १५७५ चे सुमारास झाला असावा, असें मानण्यास हरकत नाहीं. गिरिधर हे मूळचे राहाणारे मिरज-तासगांवकडीलच, परंतु पुढे गुर्वाज्ञेवरून ते बीडापासून सात-आठ कोस असलेल्या ईट गांवी रहावयास गेलें. तेथे त्यांचा मुख्य मठ आहे. स्वत: गिरिधरांनी भिंतीवर काढलेली मारुतीची मूर्ति ईट येथे आहे. गिरिधर गृहस्थाश्रमी होते,

पण त्यांना पुत्र नव्हता, एक कन्या होती. हल्ली बीडास जे दोन मठ आहेत, त्यांपैकी एक त्यांच्या कन्येच्या वंशजांचा व दुसरा त्यांचे बंधु भीम यांच्या वंशजांचा आहे. गिरिधरांचे लिहिलेलें असें चरित्र मिळालें नाहीं; कांहीं दंतकथा, त्यांची कविता व त्यांच्या स्थळांचें प्रत्यक्ष दर्शन, त्यांच्या सहाय्याने जी कांहीं थोडी माहिती उपलब्ध होईल तेवढीच देणे शक्य आहे.

गिरिधरांनी कोणता व्याप केला याची कल्पना त्यांच्या कवितेवरूनच केली पाहिजे. इतकी गोष्ट खरी की, त्यांचा सर्वकाळ श्रीगुरु व श्रीराम यांच्या भजनांत व गुणानुवादकीर्तनांत गेला. त्यांच्या कवितेची एकंदर ग्रंथसंख्या २४००० वर आहे, यावरूनच ते आपला काळ कसा कंठीत असले पाहिजेत याचा अदमास होतो. श्रीसमर्थप्रताप धरून त्यांचें एकंदर लहान मोठे चाळीस ग्रंथ उपलब्ध झाले आहेत. त्याशिवाय त्यांचें शेकडों स्फुट अभंग, पदें, श्लोक इत्यादि आहेतच. ही सारी कविता माझ्या दृष्टीला अपूर्व दिसते. माझ्या दृष्टीला कांहीं विकार झाला नसल्यास ''**निवृत्तिराम**[४]'' ग्रन्थावरून रामदासियांनी सारें ऐहिक वैभव ओवाळून टाकलें पाहिजे, इतका तो ग्रंथ बहुमोल आहे. **संकेतरामायणांची**[५] पहिली सहा कांडें वेणाबाईंची असावींत असे भाषेवरून वाटतें. खरे खोटे त्या जाणोत. गिरिधरांची आणखी कांही कविता उपलब्ध व्हावयाची राहिली असावी, असें वाटत नाहीं. एक तर बीड येथें दोन्ही मठांत संग्रह व्यवस्थित होता, तो सर्व मिळाला व दुसरें त्यांच्या ग्रन्थांत उल्लेखिलेली सर्व कविता मिळाली आहे. रामायणांचीं नावें सात दिली आहेत, परंतु **सुंदररामायणाला**[६]च **लवकुशरामायण** व **छंदोरामायणा**[६]लाच **भाषारामायण** म्हटलेले असावें, असें वाटतें. या एकंदर कवितेंत श्रीसमर्थांविषयीं जे शेकडों उल्लेख झाले आहेत ते फार प्रेमळ आहेत. प्रसंगोपात या कवितेंत जी सांप्रदायिक शिकवण आलेली आहे ती फार महत्त्वाची आहे. अशा सच्छिष्यांच्या उद्गारांवरून विद्यमान सांप्रदायिकांनी पुष्कळ बोध घेण्यासारखा असतो. यासाठी हे चाळीस ग्रन्थ व शिवाय स्फुट कविता इत्यादिकांचें सामान्य स्वरूप दर्शवून श्रीसमर्थ आणि श्रीसांप्रदाय यांविषयीं त्यांत जे कित्येक महत्त्वाचे उल्लेख आले आहे ते या प्रस्तावनेच्याद्वारे महाराष्ट्रास सादर करावे असें मनांत येतें, मग हे सारे ग्रन्थ केव्हां छापले जाणार असतील ते जावोत[७] !

(४) हा ग्रंथ सभेनें रामदासी ग्रंथमालेचा १४ वा भाग म्हणून शक १८३८ मध्यें प्रसिद्ध केला आहे. (५) हा हि ग्रंथ सभेनें रामदासी ग्रंथमालेचा २३ वा भाग म्हणून शक १८४५ मध्यें प्रकाशित केला आहे. (६) हीं दोन व अब्द या गिरिधरांच्या तीन रामायणांचा रामदासी ग्रंथमालेंतील ३७ वा भाग सभेनें शक १८६३ मध्यें प्रसिद्ध केला आहे. (७) श्री गिरिधरांच्या २४१३८ ग्रंथसंख्येपैकी २०१०९ छापून प्रसिद्ध झाली असून, आतां फक्त ४०२९ ग्रंथसंख्या प्रकाशित व्हावयाची राहिली आहे.

(यानंतर मूळ प्रस्तावनेत शंकर श्रीकृष्ण देव यांनी गिरिधरांच्या

१.	**श्रीग्रन्थभावार्थ**	श्लोक	२३०
२.	**ग्रंथान्वय**	अभंग	२४५
३.	**श्रीदासबोध ग्रंथराज भावार्थ**	श्लोक	२७
४.	**श्री आत्मानुभव**	ओवी	६९७
५.	**गुरुमार्ग**	अभंग	७६
६.	**शिष्यभावार्थ**	अभंग	५३
७.	**श्रीगुरुआज्ञा**	अभंग	७८
८.	**श्रीगुरुरूप**	अभंग	१०५
९.	**शिष्यशासन**	अभंग	८२
१०.	**गुरुदीक्षा**	अभंग	१७८
११.	**श्रीस्वामीदर्शन**	अभंग	१२९
१२.	**श्रीदेवदर्शन**	अभंग	११८
१३.	**श्री रामरूप**	अभंग	५२
१४.	**श्री सीतारूप**	अभंग	५४
१५.	**प्राणनाथ**	अभंग	५२
१६.	**योगीराज**	अभंग	५०
१७.	**दीक्षासंवाद**	अभंग	१५४
१८.	**साधुसंवाद**	अभंग	४५
१९.	**श्रीगुरुदेवनमन**	ओवी	१२८
२०.	**देवसंवाद**	श्लोक	७१
२१.	**गुरुगीतार्थ**	अभंग	२३४
२२.	**गुरुवाक्यमाला**	श्लोक	१६१
२३.	**श्री शिवरहस्य**	श्लोक	१०२
२४.	**लोकस्वभाव**	ओवी	२५
२५.	श्रीकृष्णकथातरंग	ओवी	१७३
२६.	हरिलीला	श्लोक	४५४
२७.	नानापंथ	पदे-कडवी	५०

२८.	**हकिकतवाके**	कडवीं	१४७
२९.	**काशीयात्राकथन**	अभंग	१०६
३०.	**काशीखंड**	अभंग	३९४८
३१.	**श्री समर्थकरुणा**	श्लोक	१०९
३२.	**श्री करुणाराम**	श्लोक	१८२
३३.	**श्री करुणारुद्र**	श्लोक	१२१
३४.	**श्री अब्दरामायण**	श्लोक	१८३
३५.	**श्री मंगलरामायण**	श्लोक	१६१९
३६.	**छंदोरामायण**	श्लोक	१५५६
३७.	**सुंदररामायण**	श्लोक	७४९
३८.	**संकेत रामायण**	ओवी	६७४१
३९.	**निवृत्तिराम**	ओवी	२०१६
४०.	**श्रीसमर्थप्रताप**	ओवी	१३३२
४१.	स्फुट कविता श्लोक, पदें, इत्यादि सुमारे		१५००

या वाङ्मयाचा महाराष्ट्रास थोडक्यांत परिचय करून दिला आहे. वरील ग्रंथापैकीं ठळक ठशांतील ग्रंथ आतांपर्यंत[८] छापून प्रसिद्ध झाले आहेत.

''या विवेचनाचा शेवट केल्याशिवाय तो होणार नाहीं; म्हणून गिरिधरांच्या कवितेचें निरूपण येथें संपवून आपण पुन्हां गिरिधरांच्या दर्शनाला जाऊं'' असें म्हणून शंकर श्रीकृष्ण देव आपली प्रस्तावना खालीलप्रमाणें पुढे चालूं ठेवितात;)

श्रीगिरिधरांची ही एकंदर कविता पाहिली म्हणजे त्यांनी आपल्या आयुष्याचें सार्थक कसें केलें तें आपणांस कळतें. साक्षात्कारी गुरुदास कसा असतो, कामक्रोधादि षड्रिपु त्यानें कसे जिंकले असतात, जन्ममरणाचे त्याचे फेरे कसे चुकतात, श्रीगुरुचरणीं आपलें सर्वस्व अर्पण करून तो कसा मुक्त झालेला असतो आणि अखेरीस गुरुरूपीं समरूप होऊन जातो याचा बोध या कवितेतून होऊन वाचकांस तींत स्वहिताचा मार्ग सांपडणार आहे.

गिरिधर महंतांनी आयुष्यभर दुसरा कांही व्याप केला च नाहीं असें वाटतें. आज आपणांस नुसती कल्पना करावयाची आहे; पण खरोखर, अशा महंतांच्या संगतींत राहून हजारों शिष्य ज्ञानार्जन करून कृतार्थ होत असतील

(८) म्हणजे दि. ९ जानेवारी १९५० पर्यंत

यांत मला कांही शंका वाटत नाहीं. स्वानुभवदिनकराच्या प्रस्तावनेंत श्रीदिनकरमहंतांचें आपण विद्यापीठ पाहिलें आणि आतां हें श्रीगिरिधरांचे विद्यापीठ पहात आहोंत. त्या काळी हीं विद्यापीठें केवढालीं तरी असलीं पाहिजेत! या प्रत्येक रामदासी विद्यापीठांत मोठा थोरला ग्रंथसंग्रह असे. पूर्वकालीन यच्चयावत् सर्व साधुसंतांच्या संस्कृत प्राकृत ग्रन्थांचा संग्रह या विद्यापीठांतून केलेला असे. श्रीसमर्थांचा सर्व कवितासमुद्र या पीठांतून सांठविला असे, हें सांगावयास च नको. श्रीज्ञानेश्वर, मुकुंदराज, नामदेव, मुक्ताबाई, एकनाथ, तुकाराम, श्रेष्ठ, पूर्णानंदाचे शिवराम, मुक्तेश्वर, उध्दवचिद्‌घन, वामन पंडित, केशवस्वामी, रंगनाथस्वामी, वेर्णास्वामी, राघवरंक, शिवदिनकेसरी, मालो, बोधला, कृष्णदयार्णव, चिंतामणिसुत मुद्गल, विष्णुदासनामा, शिवतनय, कोकिळगंगाधर, हरिहर, शाम, वासुदेव, नृहरिसुत, राघवसुत, रंगेशात्मज, शिवात्मज रघुनाथ, बहिरा, किंकर, महिपति, इत्यादि ज्ञात आणि अज्ञात अशा कित्तेक सत्पुरुषांचे ग्रन्थ आज हि गिरिधरांच्या मठांत आहेत. शक १५६७ त लिहिलेली वाल्मीकिकृत रामायणाची प्रत[९] या मठांत आहे. भीम, नरहरि इत्यादिकांची गिरिधरांवर अष्टकें आहेत. आणखी एक अपूर्व वस्तु या मठांत मला पाहावयास मिळाली. गिरिधरांना सर्व दासबोध मुखोंद्गत होता ! दोन अडीच बोटें रुंद व आठ बोटें लांब अशी एक उभी शिवलेली, मुठीत राहण्यासारखी, त्यांची वही[१०] आहे. तींत क्रमशः, एकाखालीं एक, दासबोधांतील ओव्यांच्या आरंभीचे दोन दोन तीन तीन शब्द लिहिलेले आहेत. ही वही गिरिधर बहुतेक नेहमीं हातांत ठेवीत असत व चालतां, बोलतां, धंदा करितां, तिच्याकडे पाहून सर्व दासबोधांचें, न जाणों प्रत्यहीं, एक पारायण करीत असत ! अशी ही गिरिधरांच्या मुठीतली पूजार्ह वस्तु आहे !

याहून जास्त गिरिधरमहंतांचे चरित्र कांही सांगतां येत नाहीं, याचें वाईट वाटतें. वर जी थोडीशी माहिती आली आहे तिच्या साहाय्यानें वाचकांनीं आपापल्या कल्पनाशक्तीप्रमाणें गिरिधरांना पहावें ! श्रीगुरुचरणसेवेंत आपलें सर्व तनमनधन खर्चून शके १६५१ च्या वैशाख शुध्द अष्टमीला शुक्रवारीं सकाळी श्रीगिरिधरांनीं समाधि घेतली. त्यांची समाधि बीडास च आहे. बीडास गांवाबाहेर नदीच्या कांठीं उंचवट्यावर गर्द झाडींत एक मोठें थोरलें आवार चौफेर मजबूत कोटवजा भिंती बांधून केलेलें असून त्यांत गिरिधर व त्यांच्या

(९) ही प्रत श्रीसमर्थांच्या हातची आहे, हें आतां सर्वांना विदित झालेंच आहे. पहा : श्री रामदासी संशोधन, खंड दुसरा, पृष्ठांक ७५ ते ८०, बाडांक ६५३ व ६५४. ही प्रत आतां धुळें येथील श्रीसमर्थ वाग्देवता मंदिराची अधिष्ठात्री देवता आहे. (१०) या वहीचें हि दर्शन श्रीसमर्थ वाग्देवता मंदिरांत होतें; बाडांक ६९४.

मागून झालेले मठपति यांच्या समाधि आहेत. त्या आवारांत एकंदर आठ समाधिमंदिरें आहेत. पैकीं सात दगडी आहेत व एक विटांचें होतें, ते पडलें आहे. स्थान रम्य व निवांत आहे. सर्व समाधिमंदिरें सारखीं व लहान लहान आहेत. प्रत्येक मंदिरावर लेख होते, पण उत्तम लागतो असा गिरिधरांचा च लेख, आणखी तीन अपूर्ण लागतात व बाकींच्या लेखांचे दगड झिजले आहेत. गिरिधरांच्या समाधिमंदिरावर लेख कोरलेला आहे, तो असा :..

श्री गिरीधरांचे समाधीचे छायाचित्र* व शिलालेख

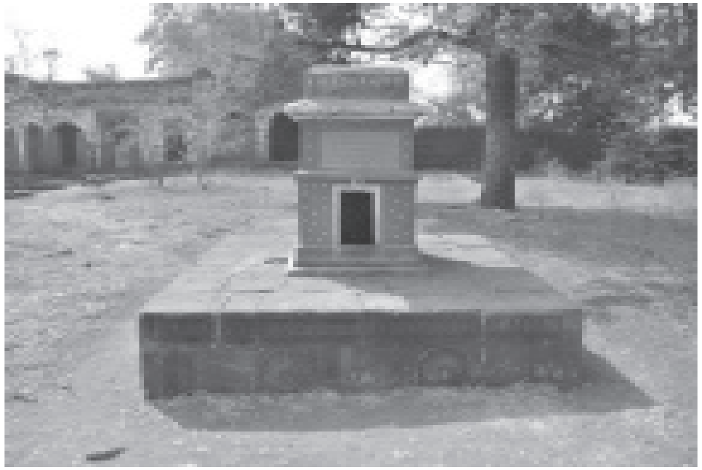

श्रीराम ।। श्रीमत्सन्नृपशालिवाहनश
के चंद्रेषु भूपोन्मिते सौम्ये माधवशुक्लशु
क्रदिवसेष्टम्यां प्रभाते विभुः ।। श्रीरामानुचरा
ग्रगो गिरिधरस्त्वासीत्समाधिस्छितो यस्तस्या
नुजभीमनिर्मितमिदं रम्यं तदीयं स्थलं ।।श्री ।।

त्या ठिकाणी भोवती प्रदक्षिणा घालतां येईल एवढा ओटा, त्यावर समाधि व पादुकांवर मस्तक ठेवितां येईल इतका लहान कोनाडा समाधीवर आहे.

हल्लीं बीडास जे दोन मठ आहेत त्यांपैकी एक गिरिधरांचे धाकटे बंधु भीम यांच्या वंशजांचा व दुसरा त्यांची कन्या नामें, बहुधा, साळुबाई (साळुबाईंच्या नांवाचा शके १६८६ तील एक कर्जरोखा आहे, त्यावरून म्हणतो.) त्यांच्या

* मादलमोही मठाचे मठपती स.भ.सुधाकर रामदासी यांनी हे छायाचित्र व विद्यमान परंपरा मोठ्या आस्थेने उपलब्ध केली.

वंशजांच्या आहे. उभय मठांची परंपरा अशी :-

श्री गिरीधरांची परंपरा

श्रीरामदास
|
वेणाबाई
|
बाइयाबाई
|
गिरिधर — त्रिंबक — यशवंत — भीम

गिरिधर
|
साळुबाई
|
माणिक्य
|
सखाराम
|
राजाराम
|
रामबुवा
|
श्रीमती उषा वैद्य (विद्यमान)

भीम
|
गोविंद
|
नारायण
|
रघुपति
|
सीताराम
|
रामकृष्ण
|
श्रीराम
|
सीताराम
|
गंगाधर शास्त्री
|
अनुराग (विद्यमान)

गिरिधरांच्या पश्चात् यशवंतांनी परंपरा चालविली. यशवंत ब्रह्मचारी होते. ते शक १६८० त समाधिस्थ झाले. त्यांच्या पश्चात् माणिक्य आणि गोविंद अशा दोन शाखा उद्भवल्या. लौकिकांत गिरिधरांना गिरमाजी म्हणत (अशी दंतकथा हि आहे व शक १६४८ तील एका कागदपत्रावर असें नांव दिलें आहे) व भीमांना भिवाजी म्हणत. एक सनद शके १६९२ तील आहे, ती भिवाजी नाईकजी या नांवानें आहे, त्यावरून गिरिधरांच्या वडिलांना नाईकजी म्हणत, असे दिसतें. शक १६९३ तील एक सनद गोविंदबावा भिवाजी यांच्या नांवची आहे. यावरून शक १६९२-९३ दरम्यान भिवाजीबावा समाधिस्त झाले असावे असें वाटतें. शक १७०६ तील एक सनद व शक १७३२ तील चकबंदीचा एक कागद असे नारायण गोविंद यांच्या नांवाने आहेत. यांशिवाय इतर ऐतिहासिक कागदपत्रें मठांत मिळालीं, त्यांचा विचार पुढें केव्हां तरी करूं.

या परंपरेसंबंधानें एक महत्त्वाची गोष्ट येथें नमूद करून ठेवावयाची ती

अशी कीं, उभय मठांत परंपरेचे जे श्लोक म्हणण्यांत येतात, त्यांत बाईयाबाईंचा निर्देश नाहीं. हें असें कां, कोण जाणे. गिरिधरांनीं आपल्या कवितेंत जेथें जेथें परंपरा दिली आहे, तेथें तेथें बाइयाबाईंचा उल्लेख केला आहे. मग मी अर्थ करण्याला चुकत आहे, कां परंपरेच्या श्लोकांत बाइयाबाईंना स्थान विस्मरणानें मिळालें नाहीं, याबद्दल आज मी निश्चयानें कांहींच सांगू शकत नाहीं.

येथें हे श्रीगिरिधरचरित्र संपलें.

गिरिधर चतुराक्षरी मंत्र । भावें जपतां अहोरात्र ।
कृपा करील जानकीकलत्र । दासाभिमानी ॥

***

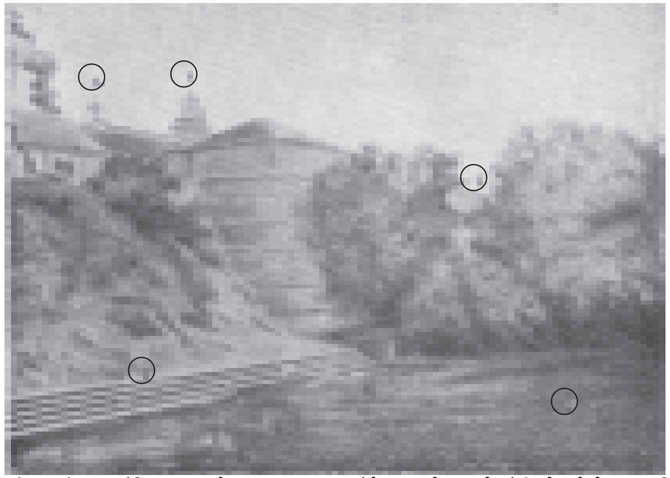

चाफळ येथील श्रीराम मंदिर व सभोवतालचा तट यांचे समर्थहृदय देवांनी घेतलेले छायाचित्र

... माझी विनंती इतकी च कीं, श्रीसमर्थांच्या चरणीं लक्ष लावा. सहस्रविध दिशांनी त्यांची सेवा करा, त्यांच्या आज्ञा पाळा, आचारविचारांचे त्यांनी घालून दिलेले धडे गिरवा, त्यंनी दाखविलेल्या मार्गाने जाऊ लागा, त्यांच्या वाङ्मयांत त्यांना पाहा, त्यांची अहर्निशा करुणा भाका, ते कृपा करतील हा विश्वास बाळगा. त्यांत च आपलें, आपल्या धर्माचें, आपल्या राष्ट्राचे कल्याण आहे. हे निश्चित समजा...

श्रीसमर्थांची शिकवण
श्रीसमर्थहृदय देव

|| श्रीरामसमर्थ ||

2

उपसंहार

श्रीसमर्थ प्रतापाच्या आम्हांस दोन प्रती मिळाल्या, एक पोथीवजा व दुसरी शिवलेली. दोन्ही प्रति बीड येथे ''सीताराम'' मठांतच मिळाल्या. प्रस्तुत ग्रन्थ पोथीवरून छापला आहे व बाडांतील महत्त्वाची पाठांतरें टीपांत दर्शविली आहेत. ''श्रीराम'' मठ व ''सीताराम'' मठ या दोन्ही मठांतील विद्यमान मठपति श्रीगुरुभक्तिपरायण श्रीरामबुवा व श्रीगुरुभक्तिपरायण सीतारामबुवा या उभयतांनी आपआपल्या मठांतील सर्व संग्रह दाखवून माझ्या कार्याला उपयुक्त तेवढे मजबरोबर दिला, याबद्दल मी त्यांचा अत्यंत ऋणी आहे. व्यावहारिक ऋण फिटेल पण हें ऋण फेडणें शक्य नाहीं ! ज्यांच्या कृपाप्रसादानें श्रीसमर्थप्रताप, श्रीनिवृत्तिराम, सीतास्वयंवर, रामायणें इत्यादि, मागील प्रकरणांत निर्दिष्ट केलेले अप्रतिम ग्रन्थ मला वाचावयास मिळाले त्यांचे उपकार किती आठवावे ! बीडास मला दोनदां जावें लागलें, त्या दोन्ही प्रसंगी तेथील सुखवस्तु गृहस्थ रा.रा.कृष्णाजी विश्वनाथ जोशी ऊर्फ किसनराव कुंडल व त्यांचे बंधु रा.रा. शंकरराव जोशी यांची जर मला मदत न होती तर, गिरिधरांची कविता इतक्यांत प्रकाशित होणें दुर्घटच झालें असतें. रा.शंकरराव जोशी हे वकील असून जोगाबाईंच्या अंब्यास असतात. तेथील व इतर जवळपासच्या ठिकाणचा संग्रह मिळवून देण्यांत रा. शंकररावांनी निरलसपणें सहाय्य केलें. उभयतां बंधु साधुवृत्तीचे असून अशांचा स्नेह संपादण्यांत कोणालाहि भूषण वाटेल.

प्रस्तुतच्या भागांत आरंभी श्रीसमर्थांची प्रतिमा देऊन शिवाय दोन नवीन महत्त्वाचीं चित्रें दिली आहेत. श्रीक्षेत्र चांफळ येथें श्रीसमर्थांनी श्रीराममूर्तिसंस्थापन केल्याची हकिकत चवथ्या समासांत आली आहे, म्हणून त्याठिकाणीं चांफळास लाकडी पुलावरून जो देखवा दिसतो त्याचें चित्र दिलें[1] आहे. चित्रांत तळाशीं ५ अंकाच्या जागीं मांडनदीचें पात्र असून, घाटाच्या पांच पायऱ्या अंक ४ च्या ठिकाणीं आहेत. त्यावर आणखी पन्नास पायऱ्या बांधावयाच्या आहेत, तो भाग मोकळा दिसतच आहे. मध्यमार्गी एखाद्या किल्ल्याच्या बुरुजाप्रमाणें जो भाग

(१) या आवृत्तींत पृष्ठ क्र. १३ वर हे छायाचित्र घेतलेले आहे छापील छायाचित्र तितकेसे स्पष्ट उमटलेले नाही. वर्तमान परिस्थितीत पुष्कळच बदल झालेला आहे.

दिसतो, तोच श्रीकल्याणस्वामींचे शिष्य उंब्रजमठपति श्रीकेशवस्वामी यांनी बांधविलेला तट होय.

चांफळीं केशवाची नदीतटरचना ।
नाना कार्यभागाची विवंचना ।।

असा त्याचा उल्लेख प्रतापांत दहाव्या समासाच्या ८४ व्या ओवींत आलेला आहे. वर डाव्या बाजूस अंक २ चा जो शिखराचा थोडा भाग दिसत आहे तो श्रीदासमारुतीच्या मंदिराचा होय व त्याच्या उजव्या बाजूला अंक १ चे मोठें शिखर आहे तेच श्रीराममंदिराचे होय ! हेंच शिखर श्रीसमर्थ डोंगरावरून पहात असत.

भोंवता डोंगराचा फेर । मध्यें देवाचे शिखर ।।

त्या शिखराचें आज आपणांस दर्शन घडत आहे. शिखरावरून दृष्टी काढून तो बऱ्याच अंतरावर उजव्या बाजूला दोन वृक्षांच्या मध्यभागीं नेली म्हणजे, ३ अंकानें दर्शविलेला जो डोंगराचा थोडासा भाग दिसत आहे, तोच भैरवाचा डोंगर होय. तो मंदिरापासून खरोखर दीड कोस लांब आहे. याच डोंगरात श्रीसमर्थांची दोनमजली **रामघळ** व शिवरायांची तृष्णा भागवून त्यांचें समाधान करणारें **कुबडीतीर्थ** आहे.

आतां आपण दुसरें चित्र पाहूं. एकविसाव्या समासांत श्रीसमर्थांच्या अधिष्ठानाचें म्हणजे श्रीसज्जनगडाचें वर्णन आहे, त्याठिकाणी हें चित्र दिले आहे. हें श्रीसमर्थांच्या प्रत्यक्ष समाधीचें होय ! गेल्या उन्हाळ्यांत चौघे भाग्यवान श्रीगुरुभक्त गडावर अहोरात्र श्रीसमर्थसेवेंत राहून प्रत्यहीं समाधीला गंधलेपन करीत असत. श्रीगिरिधरांच्या कवितेपैकी अकरावें प्रकरण जें ''श्रीस्वामीदर्शन'' त्यांत गंधलेपनाचा जो उल्लेख आला आहे तो पाहिला म्हणजे, त्या चौघा श्रीसेवकांनी किती पुण्य संपादिलें असलें पाहिजे, याची कल्पना होते. अशा गंधलेपन केलेल्या समाधीचें हे चित्र गेल्या वैशाख वद्य ७ स घेतलेलें आहे. सर्व अंगाला चंदन लाविलेलें असून चंपकपुष्पे वाहिलेलीं आहेत. पुढे श्रीसमर्थांच्या पादुका ठेविल्या होत्या. ''पादुकांवरि शेष शोभत असे'' इत्यादी जें अनंतकवींनीं वर्णन केलेलें आहे, ती शेषासह पादुकांची पेटी मागच्या बाजूस असलेली तसबिरींत दिसत आहे.

मालेंतील **सातवा भाग** एक्केहाळीमठपति श्रीआत्मारामहाराजकृत ''**श्रीदासविश्रामधाम**[2]'' छापत दासविश्रामधाम ४ खंडात छापून प्रसिद्ध झाला.[७] सदरहु ग्रंथ विस्तारानें श्रीमत् दासबोधाच्या तिप्पटीहून हि जास्त मोठा असल्यामुळें

तों संपूर्ण होण्यास कालावधि बराच लागणार, यासाठी तो खंडश: प्रकाशित करण्याचें योजिले आहे. श्रीदासविश्रामधाम छापून पुरा होईतोपर्यंतच्या अवधींत इतर भाग निघतील तितके काढावयाचे असें ठरवून आज हा **आठवा भाग** ''श्रीसमर्थ प्रताप'' महाराष्ट्रास सादर करून, **नववा भाग ''श्रीसमर्थसांप्रदायाचीं कागदपत्रें**[३]'' आजच्याच सुमुहूर्तावर हातीं घेत आहे. निरनिराळ्या मठांतून व श्रीरामदासी घराण्यांतून मिळालेला फारच महत्त्वाचा पत्रव्यवहार या भागांत यावयाचा आहे. या एकंदर कागदपत्रांवरून श्रीसमर्थांचे चरित्र व श्रीसमर्थसांप्रदाय यांवर विशेष प्रकाश पडणार आहे. महाराष्ट्राच्या इतिहासाला व इतिहासाच्या साधनांना या पत्रांनी पूर्तता येणार आहे. या पत्रांवाचून महाराष्ट्राचा खरा इतिहास कळणारच नाहीं. हीं पत्रें कोणाच्याही अंत:करणाला रिझवितील, मग सांप्रदायिकांना तर तीं अत्यंत बोधप्रद होतील हें काय सांगावें ! **दहाव्या भागांत ''श्रीकरुणाष्टकें**[४]'' द्यावयाची आहेत. कमींत कमी ही शंभर करुणाष्टकें असून, कशाही खडतर बद्धाच्या ठिकाणीं तीव्रतर मुमुक्षुत्व उत्पन्न करून त्याला सन्मार्गावर आणून सोडण्याचें सामर्थ्य या करुणाष्टकांत आहे. श्रीसमर्थांची लघुकाव्यें आणि करुणाष्टके हे अतिशय उत्तम ग्रंथ सध्या उपलब्ध नाहीत. लवकरच प्रकाशित करावे असा मनोदय आहे. **अकरावा भाग ''श्रीसमर्थांचीं लघुकाव्यें**[५]'' योजिला आहे. अशी अकरा भागांची योजना निश्चित केली आहे. अकरा[६] अकरा भागांचा एक एक सर, असे अकरा सर एकत्र करून त्यांना श्रीसमर्थांच्या चरित्राची गांठ देऊन, ही माला श्री सद्गुरूंच्या कंठीं घातलेली डोळे भरून पाहावी अशी इच्छा आहे ! श्रीचरणीं अंतरींचा हेतु निवेदन करीत असावा !! तो सफल करणें हें सर्वस्वीं त्यांच्या कृपेवर अवलंबून आहे !!!

धुळें, विजयादशमी **शंकर श्रीकृष्ण देव**
शके १८३४

---

(२) या ग्रंथाचे चार खंड यथाक्रम शक १८३४, १८३६, १८३७ व १८४५ मध्यें प्रसिद्ध झाले. सध्या पहिले तीनहि खंड दुर्मिळ आहेत. अभ्यासकांना चारी खंड एकत्र बांधणी करून झेरॉक्स प्रतीच्या स्वरूपात दिले जातात. चारहि खंड एकत्र छापण्याचा 'दैवयोग' कसा, केव्हां घडेल ते श्रीसमर्थच जाणोत. (३) हा ग्रंथ सभेनें शक १८३७ मध्यें प्रसिद्ध केला. (४) हा ग्रंथ सभेनें शक १८४१ मध्यें प्रसिद्ध केला. (५) हा हि ग्रंथ सभेनें शक १८६१ मध्यें प्रसिद्ध केला. 'श्रीसमर्थांची करुणाष्टके, धाट्या, सवया', हा आणि 'श्रीसमर्थांची अकरा लघुकाव्ये' सध्या दुर्मिळ आहेत. लघुकाव्यापैकी एकवीस समासी जुना दासबोध, पंचसमासी, अंतर्भाव, पूर्वारंभ, आत्माराम हे ग्रंथ सभेने पुन: स्वतंत्रपणें प्रकाशित केले आहेत. 'एकवीस समासी जुना दासबोध' च्या दोन आवृत्त्या निघाल्या आणि तिसरी आवृत्ती काढण्याचा योग लवकरच येईल. पण हे दोन्ही ग्रंथ ४ व ५ यांची नवी आवृत्ती लवकरच प्रकाशित होत आहे. (६) अशा १२१ भागांपैकी आतां (९-१-१९५०) पर्यंत १ ते ५७ व १२० आणि १२१ असे भाग प्रसिद्ध झाले आहेत. यांपैकीं तीन भाग रामदासी मासिकांत चालूं आहेत. (७) सध्या तो अनुपलब्ध आहे. ग्रंथाच्या प्रकाशनाची तयारी चालू आहे.

|| श्रीरामसमर्थ ||

प्रस्तावना

श्रीसमर्थभक्त सुनिल चिंचोळकर

१. समकालिन लेखकांचे संदर्भ :

ऐतिहासिक महापुरूषांच्या चरित्राचा अभ्यास करताना समकालीन लेखकांचे संदर्भ फार महत्त्वाचे समजले जातात. या संदर्भांना ऐतिहासिक कागदपत्रांचे मूल्य असते. समर्थ चरित्राचा शोध घेताना ज्यांनी समर्थांना प्रत्यक्ष पाहिले, समर्थांच्या सहवासात राहिले आणि समर्थांबद्दल काही लिहून ठेवले आहे अशा माणसांनी जे लिहून ठेवले ते प्रमाण मानून त्याद्वारे समर्थ चरित्राचा शोध घेता येईल. त्या दृष्टीने दिनकर स्वामी (तिसगाव मठ) अनंत कवी (महाबळेश्वर), गिरिधर स्वामी (बीड मठ) भीमस्वामी (तंजावर मठ) उद्धवसूत (केज) मेरूस्वामी (मन्यारगुड्डी) वामन पंडीत (महाराष्ट्र) या मंडळींनी समर्थांना प्रत्यक्ष पाहिले होते. आणि या सर्वांनी समर्थांबद्दल काहीतरी लिहून ठेवले होते. या सर्व मंडळीत गिरिधर स्वामी यांचा प्रथम क्रमांक लागेल. कारण समर्थ चरित्रावर सर्वात जास्त लेखन त्यांनी केले आहे. त्यांचा समर्थ प्रताप हा श्रीसमर्थचरित्रपर ग्रंथ सर्वात मोठा असून त्याची ओवी संख्या१३३२ आहे. त्या तुलनेने भीमस्वामी, अनंतकवी यांचे श्रीसमर्थचरित्रपर लेखन अत्यल्प आहे. म्हणून समर्थ प्रताप या ग्रंथाचे स्थान सर्वश्रेष्ठ असून शिष्यांमधे समर्थ चरित्राच्या शोधाच्या दृष्टीने गिरिधरांची जागा कोणीही घेऊ शकणार नाही.

गिरिधरांचा जन्म अंदाजे सन १६५७ चा, त्यांचे मूळ आडनाव कुलकर्णी. सांगली जिल्ह्यातील तासगाव येथे गिरिधरांचा जन्म झाला. त्र्यंबक, यशवंत आणि बलभीम हे त्यांचे तीन भाऊ. हे चौघे भाऊ किती भाग्यवान होते म्हणून सांगावे ? अगदी किशोर वयात त्यांनी समर्थ परंपरेतील बाईयाबाई यांचा अनुग्रह घेतला. समर्थ, वेणाबाई, बाईयाबाई आणि गिरिधर ही गुरु परंपरा लक्षात घेतल्यास गिरिधर स्वामी ही समर्थ संप्रदायाची चौथी पिढी म्हणावी लागेल. याचा अर्थ समर्थांनी आपल्या हयातीत केवळ आपल्या शिष्यांनाच नव्हे, तर शिष्यांच्या शिष्यांना अनुग्रह देण्याचे आणि संप्रदाय वाढवण्याचे अधिकार दिले होते. गिरिधर स्वामी १६७२ साली वयाच्या पंधराव्या वर्षी सज्जनगडावर आले. दहा वर्षे म्हणजे समर्थांच्या अंतकाळापर्यंत ते समर्थांच्या सहवासात होते. देह ठेवण्यापूर्वी समर्थांनी त्यांना मराठवाड्यात बीडजवळ ईटगाव येथे जाण्यास सांगितले. आजही ईटगावला गिरिधरांचा मठ आणि त्याची

समाधी पहायला मिळते. गिरिधरांनी १७२९ साली देह ठेवला. त्यापूर्वी दोन वर्षे म्हणजे १७२७ साली समर्थ प्रताप हा ग्रंथ लिहिला. समर्थ रामदासांनी १६८२ साली देह ठेवला. १६८३ ते १७२७ ही पंचेचाळीस वर्षे सज्जनगडावर दासनवमीस येणारा गिरिधर स्वामी हा एकमेवाद्वितीय मठपती आहे. त्याने सज्जनगडावरील समर्थ समाधी मंदिरातील दीप लावायचे कोनाडे देखील मोजलेले आहेत. १७०० साली औरंगजेबने सज्जनगड जिंकला. १४ ते १६ जून १७०० हे तीन दिवस औरंगजेब सज्जनगडावर होता. १७०७ साली औरंगजेब १९ फेब्रुवारीला मेला. तोपर्यंत म्हणजे १७०० ते १७०७ ही सात वर्षे सज्जनगडावर दासनवमी उत्सव होत नव्हता. सज्जनगड औरंगजेबच्या ताब्यात दिल्यावर आक्काबाईंनी दासनवमी उत्सव सात वर्षे सज्जनगडजवळ पारगावच्या सड्यावर साजरा केला. १९८२ साली प्रसिद्ध इतिहास संशोधक ग. ह. खरे यांनी अशी शंका व्यक्त केली की, औरंगजेबने समर्थांचे समाधी मंदिर पाडले असावे आणि आताचे समाधी मंदिर औरंगजेबच्या मृत्यूनंतर शाहू महाराजांनी बांधले असावे. परंतु १६८२ साली संभाजी महाराजांनी बांधलेले समर्थ समाधी मंदिर आजही तसेच सुरक्षीत आहे. याचा उत्तम पुरावा म्हणजे गिरिधरांचा समर्थ प्रताप. समाधी मंदिरात दीप लावण्यासाठी असलेले १०८ कोनाडे मी कधी मोजले नव्हते. चाळीस वर्षे समाधीची पूजा सांगणारे श्री. रानडे गुरुजी यांनी देखील मोजले नव्हते. गिरिधर स्वामींनी मात्र ते कोनाडे मोजले होते. समर्थ प्रताप मधे दिलेली कोनाड्यांची संख्या मी जेव्हा मोजून पाहिली तेव्हा १०८ च भरली. समर्थ समाधीचे वर्णन करताना समर्थ प्रतापाच्या २१ व्या समासात गिरिधर म्हणतात -

दक्षणेसी सहस्रांकित सदन । उत्तरेसी समर्थसमाधिभुवन ।
माहाप्रासादी श्रीरामार्चन । श्रीगुरुदेवपादुका आसन येकांती ।।२३।।

शेष शयनसंभारें उबगला । श्रीगुरुदेवआसनीं वेष्टूनि राहिला ।
नाना उपकर्ण सामग्री घेऊनि बैसला । नाना छत्रें चामरें मंडितें ।।२४।।

अनंत शेषे शिरोमणि काढिले । समर्थसदनी दीपावळीसी ठेविले ।
स्वयंप्रकाश भुवनी दाटले ।मुख्य अष्टोत्तरशत दीप लागले येकांती ।।२५।।

ज्या माणसाने कोनाडे मोजले त्याची दृष्टी किती बारीक असेल व समर्थांचे प्रसंग त्याने किती अचूक दिले असतील याची कल्पना करता येईल. पहिल्याच समासात गिरिधर म्हणतात -

'समर्थ स्वामीची चरित्रे । काही देखिली ऐकिली पुण्यश्रोत्रे ।'

याचा अर्थ गिरिधर हे समर्थ चरित्राचे साक्षीदार (eye witness) आहेत. त्यांनी केलेले समाधीचे वर्णन आणि अनंत कवींनी केलेले समाधीचे वर्णन कसे मिळते जुळते आहे ते पहा -

ज्याची पूर्णसमाधि सज्जनगडी गुप्त प्रकारे असे ।
पादुकांवरि शेष शोभत असे, दोन्हीकडे आरसे ।।

गिरिधरांच्या ग्रंथाचे ऐतिहासिक महत्त्व म्हणून नाकारता येणार नाही.

२. कै.सेतुमाधवराव पगडींनी सोडवले कोडे :

समर्थ प्रताप बद्दल 'समर्थ संप्रदाय' या ग्रंथात कै.शंकर कृष्ण देव यांनी मोठे गोड वाक्य लिहिले आहे. नानासाहेब म्हणतात - 'समर्थ प्रतापात शे-दिडशे कोडी आहेत. पैकी आम्हास पाच पंचवीस उलगडली असतील नसतील. बाकी कांही सर्व पुढीलांसाठी राखुन ठेवली आहेत. अखंड संशोधन चालू राहो.' खरोखर समर्थ प्रतापाची भाषा सूत्रमय आहे. ही सूत्रे समजावून घ्यावी लागतात. अलिकडच्या काळात समर्थ प्रतापाला खरा न्याय दिला असेल तर तो प्रसिद्ध इतिहास संशोधक सेतुमाधवराव पगडी यांनी. समर्थ प्रतापातील शिवाजी महाराजांबद्दल ज्या कथा आहेत त्यांचे अस्सल कागदपत्रच पगडी सादर करतात. एवढेच नव्हे तर या कथा शिवचरित्रात अंतर्भुत व्हायला हव्यात असे म्हणण्याचा प्रामाणिकपणा सर्व संशोधकांत फक्त पगडींनीच दाखवला आहे. जीवनाच्या शेवटी पगडींना प्रत्यक्ष समर्थांचे दर्शन झाले असे स्वत: पगडींनी आणि त्यांच्या पत्नीने मला सांगितले होते. ते आजारी आहेत असे कळले म्हणून त्यांना भेटायला मी गेलो होतो. समर्थ प्रतापात पगडी किती रंगून गेले होते हे त्यांनी सोडवलेल्या पुढील कोड्यावरून ध्यानात येईल.

२.१. **पराशर पर्वती विचित्र वर्तले । समर्थासि शिवराजे भावे विनविले ।**
स्वामी प्रवर्षगिरिवरि येक रात्री राहिले । पाहिजे आता गुरुदेवे ।।५०।।

पगडींच्या मते पराशरपर्वत म्हणजे पन्हाळगड. ही घटना १६७३ नंतरची असावी, कारण पन्हाळगड १६७३ नंतर कायमचा स्वराज्यात आला.

२.२. **शिवराजे शिवथरी चमत्कार देखिले ।**
करतळ स्फोटक स्मरणे तात्काळ शमले ।
स्वप्नी समर्थप्रसाद देऊनि गेले । माहानदी उतरूनिया ।।

ही घटना १६७४ सालची असुन पगडींनी शिवाजीमहाराजांच्या दरबारातील दत्ताजी त्रिमल यांच्या पत्रात वरील घटना नोंदली गेल्याचे म्हटले

आहे. दत्ताजी त्रिमलांनी शिवाजी महाराजांच्या तोंडचे वाक्य दिले ते पुढील प्रमाणे ''पूर्वी श्रींच्या दर्शनासी जाता बिरवाडीस निद्रास्थळी भेट झाली. स्वनात समर्थांनी महाराजांना दिलेला नारळ व स्मरणी सकाळी उठल्यावर उशीजवळ मिळाला. हा चमत्कार प्रत्यक्ष घडला.दुसरे दिवशी सुंदरमठी भवितव्यार्थ बोलीले.''

२.३. शिवाजी महाराजांच्या राज्याभिषेक समयी समर्थ रामदास उपस्थित असावेत असे निर्भयपणे सांगणारा एकमेव प्रामाणिक इतिहास संशोधक म्हणजे पगडी होय. त्यासाठी ते समर्थ प्रतापातील पुढील संदर्भ देतात.

शिवराजसी आनंदा जाले । रायगडी मोठी उछाह केले ।
नाना दारुयंत्रे घोष गडोगड गेले । प्रतापगडा आले समर्थ ।।
दीर्घदंड नमस्कार घालुनि । चरणपादुका मस्तकी धरुनि ।
राज्य पावला क्षत्रिय दाक्षणी । व्दिजराज्य दिधले समर्थे ।।७०।।

२.४. **समर्थे शिवराजाचा कराराभाव पाहिला ।**
शिवे वर्जिला तो तांबुल दिधला ।
शिवगणे हनुमानरुपे प्रसाद घेतला । मुखात घातला अविलंबे ।।७१।।

ही कथा पगडींच्या मते १६७५ साली शिवथरघळीत घडली. शिवाजी महाराजांचा राज्याभिषेक १६७४ साली झाला. राज्याभिषेकानंतर महाराजांनी विडा खायचे सोडून दिले होते असे श्रीमंत बाबासाहेब पुरंदरे म्हणतात. मात्र समर्थांनी दिलेला विडा शिवाजी महाराजांनी प्रसाद म्हणून सेवन केला. यावरुन दोघांचे परस्परांवरील प्रेम दिसून येते.

२.५. **पुढे करनाटक हस्तगत केले । समर्थध्यान तेथे आठविले ।**
अभिजिती येळुरी दर्शन दिधले । कृष्णातीरी जेव्हा समर्थ ।।७२।।

पगडींच्या मते येळुरी याचा अर्थ वेल्लोर मुक्कामी दक्षिण दिग्विजय समयी महाराज वेल्लोरला गेले होते. तेथे त्यांना समर्थांची आठवण झाली. तेव्हा समर्थांनी त्यांना दर्शन दिले. हे दर्शन स्वप्नात दिले असेल किंवा योगायोगाने समर्थ तिथे भेटले ही असतील. केवळ चमत्कार आहे. म्हणून तुसडेपणाने घटना नाकारण्यापेक्षा ओवीचा अर्थ लावण्याचा विवेक संपादन करणे जास्त कुशलतेचे आहे.

२.६. ३ ऱ्या समासातील ७८ ते ८० या ओव्यानुसार एका मांत्रिकाने मंतरलेले कडे घालून समर्थांना अकरा दिवस आपल्या मागे फिरवले ही घटना कळल्यावर शिवाजी महाराजांनी त्या मांत्रिकाला तोफेच्या तोंडी दिले. ही घटना घडली

तेंव्हा शिवराय रायगडावर होते. तेंव्हा १६७४ सालाची असावी.

२.७. **शिवराजासी समर्थव्रत कळले । नि:स्पृह स्वामींचे जटिले सत्व पाहिले।**
विवेकेचि शिवराजे समर्थांसी विनविले । सह्याद्रिशिखरी रहावे गुरुदेवे।।

समर्थांनी शिवाजी महाराजांच्या विनंतीवरुन सज्जनगडावर रहायचे ठरवले असे गिरिधरांप्रमाणेच समर्थांचा दीर्घकाळ सहवास लाभलेले भीमस्वामी तंजावरकरही म्हणतात. त्यांच्याही समर्थ चरित्रात हा उल्लेख पुढील प्रमाणे येतो.-

राया शिवछत्रपती । समर्थांसी अतिप्रीती ।
सज्जनगडी त्यांची वसती । तेणे करविली ।।

शिवाजी महाराजांची सज्जनगडच्या किल्लेदाराला लिहीलेली या संबंधीची अस्सल कागदपत्रे आज ही उपलब्ध आहेत. त्यावेळी (१६७६) सज्जनगडचा किल्लेदार जिजोजी काटकर होता. त्याला छत्रपतींनी लिहिलेले आज्ञापत्र उपलब्ध आहे.

२.८. **सज्जनगडी समर्थ आश्रम किंचित पर्जन्यी गळाला ।**
शिवराजे दुर्गाधिपत्यासी पर्वतपात आरंभिला ।
समर्थे सेवेसी सेवक मागोनि घेतला । स्वामी क्षमासिंधु दीनबंधु ।।

ही घटना पगडींच्या मते १६७६ नंतर सज्जनगडावर घडली असावी. पगडींच्या मते १६७२ ते १६८० या काळातलल्या ज्या घटना गिरिधरांनी दिल्या आहेत त्या त्यांच्या समक्ष घडल्या असल्यामुळे या सर्व कथा शिवचरित्रात अंतर्भुत व्हायला हव्यात. शिवाजी महाराजांनी चाफळचे जुने राममंदिर पाडून त्या जागी नवे मोठे मंदिर बांधायची इच्छा व्यक्त केली तेव्हा गिरिधर स्वामी उपस्थित आहेत. समर्थांनी त्या प्रसंगी व्यक्त केलेली भावना गिरिधर समर्थांच्या शब्दात पुढील प्रमाणे देतात.-

समर्थ म्हणती शिष्यसमुदाय संप्रदाय माझा । देवालये करवीन अनंत हस्ते ।।

पगडींच्या मते गिरिधर स्वामी समर्थांच्या निर्याणानंतरच्याही अनेक कथां समर्थ प्रतापात देतात. उदा.

रा) **'रामनामा सामर्थ्यमूर्ति । श्री रामनौमी उत्कट कीर्ति ।**
जयाचेनि कैवारी म्लेंच्छ संहारी मारुती । बेदरी पाडी मदलसा ।।'

ही घटना १६९५ सालची आहे. बीदर येथे ख्वाजा मेहमूद गावान याच्या मदरशामधे मोगलांनी ठेवलेल्या दारुगोळ्याचा आकस्मिक स्फोट झाल्याचा

उल्लेख आहे. यावरून मशिदीत आणि मदरशात दारुगोळा ठेवण्याची पद्धत फार पूर्वीपासूनची दिसते.

म) कोणही एक ताम्र पर्वताधिपती । समर्थे छडीने उडविला अध:पाती ।
क्षत्रिय केला दुर्गाधिपती । सह्याद्रि शिखरी समर्थे ।।

ही घटना पगडींच्या मते १७०१ साली घडली आहे. १७०० साली सज्जनगड जिंकल्यावर औरंगजेबने सज्जनगडावर एका मुसलमान किल्लेदाराची नेमणूक केली. समर्थांनी त्याला वेताच्या छडीने फोडून काढले. तो घाबरुन पळून गेला. ही घटना औरंगजेबला कळलीयावर त्याने रामचंद बुंदेला हा रजपूत (क्षत्रिय) दुर्गाधिपती गडावर नेमला. समर्थ समाधीतुन प्रगट होऊन कल्याण स्वामींना दर्शन देत होते. त्याप्रमाणे यवनांचे पुढे निर्दकणहि करत होते असे दिसते.

नानासाहेब देव म्हणतात त्याप्रमाणे गिरिधरांनी दिलेल्या कथा म्हणजे कोडी आहेत. केवळ दोन ते तीन ओव्यांमधे ते आपली कथा पूर्ण करतात. त्यांना सर्वच ठाऊक असल्यामुळे व सर्व घटना त्यांच्या डोळ्यादेखत घडत असल्यामुळे त्यांना फार विस्तार करण्याची आवश्यकता वाटत नाही. उलट समर्थांच्या पश्चात शंभर दीडशे वर्षानंतर जी काल्पनिक चरित्रे लिहिली गेली त्यात फाजील विस्तार दिसतो. त्यामुळे विश्वासार्हता देखील कमी झाली आहे. याउलट गिरिधरांची भाषा कोड्यात टाकणारी असली तरी त्यामध्ये सत्य दडले आहे. ते सत्य शोधण्यासाठी नानासाहेबांचे अंत:करण हवे. आणि पगडींची बुद्धी हवी. समर्थांच्या चरित्राचे अध्ययन केल्याशिवाय शिवचरित्र कळणार नाही असे बाबासाहेब पुरंदरे म्हणतात. गिरिधरांना शरण गेल्याखेरीज आणि नानासाहेब देवांची कास धरल्याखेरीज समर्थ चरित्र कळणार नाही हे देखील तितकेच खरे आहे. समर्थांनी वयाच्या पंधराव्या वर्षी टाकळीला लिहून काढलेले वाल्मिकी रामायण कै.देवांना गिरिधरांच्या बीड येथील मठात मिळाले. या एका घटनेवरून गिरिधर आणि समर्थ यांचे अतूट नाते लक्षात येते.

३. समर्थ प्रतापातील समर्थांचे आत्मचरित्र :

वाल्मिकी रामायणात प्रारंभी नारदांच्या मुखी रामचरित्र येते. नारदांनी वर्णिलेले रामचरित्र घटनात्मक नसून गुणात्मक आहे. अशाच प्रकारचे समर्थांचे गुणात्मक चरित्र प्रतापाच्या तेराव्या समासात येऊन जाते. याला मी समर्थांचे आत्मचरित्र म्हणतो. कारण हा समास म्हणजे गिरिधरांचा कल्पना विलास नसून समर्थ चरित्रातील ऐतिहासिक घटना आहे.

एकदा समर्थ ब्रह्मारण्यात संचार करित असताना कुठेही लोकवस्ती नसल्याने समर्थांच्या भोजनाची व्यवस्था होईना. अशा वेळी प्रत्यक्ष राम-सीतेने ब्रह्मारण्यात गृहस्थाश्रम थाटला व समर्थ भिक्षेला आले असताना त्यांना जेवायला वाढले. ही घटना रामचंद्रांनी वेणाबाईंना दृष्टांताद्वारे सांगितली. वेणाबाईंचे कुतुहल जागे झाले. त्यांनी या दृष्टांताचा तपशील खुद्द समर्थांना विचारला वेणास्वामींचे समर्थांच्या जीवनातील स्थान वादातीत होते. म्हणून समर्थांनी हा प्रसंग वेणाबाईंना सविस्तर सांगितला. वेणाबाईंनही तो बाईयाबाईंना सांगितला बाइयाबाईंकडून तो गिरिधरांना कळला. गिरिधरांनी हा प्रसंग तेराव्या समासात विस्तारपूर्वक दिला. हा समास अत्यंत गोड आहे. भोजनाला बसण्यापूर्वी रोज हा समास वाचणारे काही समर्थ भक्त आहे.

भिक्षेसाठी आलेल्या समर्थांबद्दल सीतेला खूप जिज्ञासा आहे. पण जानकी मर्यादशील असल्यामुळे प्रत्यक्ष समर्थांना काही न विचारता रामरायांना समर्थांबद्दल प्रश्न विचारते. भगवती सीतेला समर्थांची अंतरस्थिती सांगताना प्रभु म्हणतात-

'समर्थांची उदास वृत्ती असून त्यांचा कैवल्यदेह उन्मनी अवस्थेत असतो. शुद्ध परमार्थी आस्था असलेल्या समर्थांना नाव, गाव, रूप काही नाही. केवळ लीला म्हणून समर्थ कर्म करताना दिसत असले तरी मनाने ते सर्वकाळ आत्माराम उपासना करीत असतात. त्यांचे लक्ष्य सर्वकाळ अलक्षी असल्याने ते सर्वकाळ आनंदवन भुवनात असतात. योगनिद्रा हीच त्यांची विश्रांती होय. त्यांचे सर्वकाळ गुरु चिंतन चालू असते. देह बोधात सर्व कर्मे करून समर्थ सहज समाधीत दृष्याचा निरास करतात. परम विश्रांती हाच समर्थांचा मठ असून समर्थांच्या मते सीता ही प्रकृती किंवा माया आहे तर श्रीराम हे पुरुष किंवा परब्रह्म आहेत. समर्थ हनुमंताचा अवतार असल्याने ब्रह्मचर्य हाच त्यांचा आश्रम आहे. असे कळल्यावर रामांनी का गृहस्थाश्रम स्विकारला, असे सीता विचारते. याचे फार गोड उत्तर प्रभु देतात. रामचंद्र म्हणतात - 'सीते, आपण गृहस्थाश्रम स्वीकारला म्हणून अशा थोर संताला भिक्षा घालण्याचे भाग्य आपल्याला लाभले.' एका संताला जेवायला घालणे म्हणजे लाखो माणसांना अन्नदान केल्याचे पुण्य आहे. असे सांकेतिक भाषेत सांगून गिरिधर भिक्षेचे वर्णन संपवतात. याचा अर्थ गृहस्थाश्रम हा साधुसंतांचे आदरातिथ्य करण्यासाठी आहे. समासाच्या शेवटी वेणाबाईंना देखील अशी उच्च आध्यात्मिक अवस्था प्राप्त झाली होती असे गिरिधर म्हणतात. आत्माराम ही समर्थांची उपासना असून शरणागत भक्तांना समर्थ भवसागराच्या पैलतीरी नेतात याची साक्ष गिरिधरांनाही पटली.

४. कै.सौ.शकुंतला कानडे यांचे योगदान :

पुणे विद्यापिठातील मराठी विभाग प्रमुख डॉ.मु.श्री.कानडे यांची पत्नी कै.सौ. शकुंतला कानडे यांनी गिरिधर स्वामींवर मौलिक प्रबंध लिहिला असून समर्थ वाग्देवता मंदिराचे आत्यंतीक आत्मीय श्री. रमण चितळे यांनी तो प्रबंध शब्दश: छापला आहे. या प्रबंधात गिरिधरांच्या सर्व बेचाळीस ग्रंथांचा परामर्श कानडे बाईंनी घेतला आहे. निवृत्तीराम, मंगल रामायण, छंदो रामायण, संकेत रामायण आणि काशीखंड हे पाच ग्रंथ समर्थप्रतापापेक्षा मोठे असून संकेत रामायण प्रतापाच्या पाच पट तर काशीखंड प्रतापाच्या तीन पट मोठा आहे. यावरून गिरिधरांच्या व्यासंगाची आणि प्रतिभेची कल्पना येते. मात्र त्यांनी समर्थ प्रताप आणखी विस्ताराने लिहिला नाही. याबद्दल नानासाहेबांप्रमाणे गिरिधरांशी भांडायचा मोह होतो. अन्य समर्थ चरित्रात न आढळणारे कितीतरी प्रसंग समर्थ प्रतापात येऊन गेल्याचे अनेक दाखले कानडे बाईंनी दिले आहेत. उदा. राणूबाईचे डोहाळे गिरिधर देतात. कवी परमानंद यांनी शिवभारत या संस्कृत शिवचरित्रात जिजाबाईंचे डोहाळे दिले आहेत.

समर्थांनी हिमालयात देह विसर्जन करण्याचा केलेला प्रयत्न, रामांनी त्यांना केलेली जगदोद्धाराची आज्ञा, चाफळच्या रामनवमी उत्सवातील मानकऱ्यांची यादी, उत्सवाचे भावपूर्ण वर्णन, उत्सव समयी समर्थांचे डोंगरात रहाणे, समर्थांनी हरिजनांना दिलेले भोजन, समर्थांचा दानधर्म, समर्थांना भेटलेल्या समर्थकालीन संतांची यादी, समर्थांच्या शिष्य प्रशिष्यांची यादी, समर्थांचे अनुशासन, प्रमादशिल महंतांना त्यांनी केलेले ताडन, महंताची निवड करताना घेतली जाणारी परीक्षा, समर्थांचे व्यक्तीमत्व, समर्थांच्या आवडी निवडी, समर्थांचा आहार विहार या सर्वांचे सुंदर वर्णन कानडे बाईंनी आपल्या प्रबंधात केले आहे. पगडींप्रमाणे त्यांनीही प्रतापातील काही कोडी सोडवली आहेत. ज्यांना समर्थ प्रताप नीट समजावून घ्यावयाचा आहे त्यांनी मूळ ग्रंथ अनेकदा काळजीपूर्वक तर वाचावाच पण त्याबरोबर कानडेबाईंचा प्रबंधही अभ्यासावा म्हणजे राहिलेली कोडी सुटून समर्थ संप्रदायाच्या सेवेचे पुण्य पदरी पडेल. समर्थांच्या बोलण्या-चालण्याचे गिरिधरांनी केलेले वर्णन वाचले म्हणजे '**शिवरायाचे कैसे बोलणे । शिवरायाचे कैसे चालणे । शिवरायाचे सलगी देणे । कैसे असे ।।**' या समर्थांच्या ओवीची आठवण होते. समर्थांनी शिवरायांना नुसते जवळून नव्हे तर अत्यंतीक प्रेमाने पाहिले. तीच गोष्ट गिरिधरांनी समर्थांबाबत केली असल्याने समर्थ प्रताप हा समर्थ चरित्राचा अस्सल दस्तऐवज आहे.

५. आणखी काही कोड्यांचा उलगडा :

प्रतापातील १३ ते १७ हे समास विविध प्रकारच्या भोजन प्रसंगाचे वर्णन करणारे आहेत. एखाद्याला असे वाटू शकेल की एकवीसातले पाच समास गिरिधरांनी भोजनासारख्या सामान्य गोष्टीसाठी का वेचले ? येथे गिरिधरांना पारमार्थिक भोजन, ज्ञानामृत भोजन किंवा ब्रह्मरसाचे सेवन अपेक्षित आहे. समर्थ हे संत असल्याने ते स्वत: राम-सीतेच्या सहवासात कसे ब्रह्मरूप झाले आणि आपल्याला मिळालेला ब्रह्मानंद त्यांनी सर्वांना कसा वाटला याचे विवेचन करणे हे या सर्व समासांचे प्रयोजन आहे. ज्याप्रमाणे ज्ञानेश्वरांनी किंवा समर्थांनी गणेशाचे स्तवन करताना रुपकात्मक केले त्याप्रमाणे हे भोजनाचे समास रुपकात्मक आहेत. गणेश स्तवनात चार हात म्हणजे काय, मोदक म्हणजे काय, मोठे पोट म्हणजे काय किंवा कमरेचा नाग म्हणजे काय याचे विविध अर्थ अभ्यासकांनी लावले आहेत. त्याप्रमाणे भोजनाची सामुग्री, प्रसंग, व्यक्ती यांचा अन्वय लावायला लागेल. १५ व्या समासात वेणाबाईंबरोबर भोजन किंवा कल्याण स्वामींबरोबर भोजन याचा अर्थ वेणाबाई आणि कल्याणस्वामी यांना समर्थांकडून मिळालेला ब्रह्मानंद रुपकात्मक मांडला आहे. १६ व्या समासात तर अनेक दिवंगत साधु संतांच्या भोजनाचे वर्णन आहे. त्यात ज्ञानेश्वर, मुकुंदराज, विद्यारण्यस्वामी, नरसिंह सरस्वती, मच्छिंद्रनाथ, सावता माळी या संतांचा उल्लेख आहे. हे सर्व संत (समासात दिलेली भली मोठी यादी) समर्थांच्या मठात जेवायला आले. याचा अर्थ या सर्व संतांच्या वाङ्मयाचा अभ्यास समर्थांच्या मठात समर्थांचे शिष्य करीत होते. १७ व्या समासात समर्थांच्या काळात अनेक सत्पुरुषांच्या नावाची यादी दिली असून त्यात आनंदमूर्ती, रंगनाथ स्वामी, केशव स्वामी, वामन पंडीत यांच्या भोजन पंक्तीचा उल्लेख आहे. याचा अर्थ ही सर्व मंडळी समर्थांच्या मठात येऊन प्रवचन सेवा करीत होती व शिष्यांना ब्रह्मरसाचे भोजन मिळत होते. या प्रवचनकारांच्या यादीत जांबेतील श्रीराम जोशी यांचा उल्लेख आहे. समर्थांचे कोणी नातेवाईक समर्थांच्या मठात येऊन गेल्याची नोंद नाही. मात्र जांबेतील समर्थांचे उपाध्याय श्रीराम जोशी यांनी मात्र आपल्या गावातील या अद्वितीय मुलाचे कर्तृत्व पाहिलेले दिसते. चाफळ आणि सज्जनगड या मठांची व्यवस्था समर्थांच्या बंधुंच्या नातवांकडे (श्रेष्ठ गंगाधर स्वामी) आली ती समर्थांच्या पश्चात ! आक्काबाईंच्या सुचनेवरून शाहू महाराजांनी ही व्यवस्था केली. भोजनांच्या या पाच समासांवरून त्याकाळी समर्थांच्या मठात उपासना आणि अध्ययन या दोन्हींच्याद्वारे किती जीवांचा उद्धार होत होता ते दिसून येते.

६.   **समर्थ वाग्देवता मंदिराचे योगदान :**

कै.नानासाहेब देव यांनी आजीवन वणवण हिंडून समर्थ शिष्यांनी लिहून काढलेले शेकडो ग्रंथ मिळवले. रक्ताचे पाणी करून त्यांनी त्यांचे संशोधन केले. अविश्रांत परिश्रम करुन त्यातील महत्त्वाचे ग्रंथ छापले. त्यातून 'समर्थ वाग्देवता मंदिर' हे सरस्वतीचे निवासस्थान धुळ्यात निर्माण झाले. जागतिक कीर्तीच्या संशोधकांना धुळे नावाचे गाव माहिती झाले. पर्यायाने समर्थ संप्रदाय आणि त्याचे कार्य जगापुढे आले. एवढा व्याप करित असताना नानासाहेबांनी ग्रंथाला ज्या तळटीपा दिल्या आहेत त्या थक्क करुन सोडणाऱ्या आहेत. या तळटीपांमुळे काही कोडी सोडविण्यास मदत होते. विशेषत: दासबोधातील ज्या विविध संकल्पना समर्थ प्रतापात येऊन गेल्या आहेत त्यांची नेमकी संदर्भाची ओवी तळटीपेत पहायला मिळते. यावरून नानासाहेबांची मन आणि बुद्धी किती दासबोधमय झाली होती हे पाहून त्यांच्या पुण्यस्मृतीला साष्टांग दंडवत घालावासा वाटतो. महाराष्ट्रातील हजारो विद्वानांना शेकडो वर्षे कामाला लावण्याचे काम देवांनी करून ठेवले आहे. असा चमत्कार 'देवच' करु शकतो हे खरे आहे.

मंदिराच्या सध्याच्या विश्वस्तांनी हा सर्व ठेवा अतिशय सुंदर पद्धतीने जतन करुन ठेवला आहे. आधुनिक विज्ञानाच्या विविध तंत्रांचा वापर करुन सर्व बाडांचे आयुष्य तर वाढविले आहेच पण त्यातील अत्यंत महत्त्वाच्या ग्रंथांना जणू चिरंजीवपद प्रदान केले आहे असे वाटते. यावच्चंद्र दिवाकरौ हे ग्रंथ अभ्यासकांना मार्ग दाखवत राहतील. विश्वस्तांनी गतवर्षी दासबोधाची मोठ्या टाईपातील शुद्ध आवृत्ती दिली. आता समर्थ प्रतापासारखा सरस्वतीच्या गळ्यातील कंठा साहित्याच्या उपासकांना ते उपलब्ध करून देत आहेत. नानासाहेबांना समर्थांचे दर्शन झाले होते. समर्थ त्यांच्याशी बोलत. समर्थ प्रतापाच्या पुनरागमनाने नानासाहेबांच्या आत्म्यास पुनश्च समर्थ दर्शन घडल्याचा आनंद होईल. प्रत्येक समर्थ भक्ताने हा ग्रंथ आपल्या संग्रही ठेवायला हवा. मा. डॉ. चितळे आणि त्यांचे सर्व सहकारी यांना हार्दिक धन्यवाद. त्यांचे हे साहस अनाठायी ठरणार नाही अशी कृती, असा प्रतिसाद हे समर्थ भक्तांचे उत्तरदायित्व ते निश्चित पार पाडतील.

मकर संक्रमण
१४/१/२००५

सुनील चिंचोळकर,
अजिंक्यनगर, हिंगणे खुर्द, पुणे-५१.

।। श्रीरामसमर्थ ।।

समर्थप्रताप

चिटणीसांचे निवेदन

समर्थहृदय देवांनी गिरिधरकृत समर्थप्रतापाची पहिली आवृत्ती १९१२ इसवी मध्ये प्रकाशित केली. आज ही चवथी आवृत्ती प्रकाशित करताना आम्हांस आनंद होत आहे. श्री समर्थांच्या सहवासात जाणतेपणी असलेल्या गिरीधरांनी प्रत्यक्ष अनुभवलेल्या आणि कल्याण, उध्दव, आक्कावेणा आदि अधिकारी शिष्यांनी सांगितलेल्या, गुरुमुख झालेल्या श्रीसमर्थचरित्रप्रतापाचे वर्णन या ग्रंथात आहे. तथापि गिरिधरांनी ते संकेतरुपाने कथन केले आहे. त्या काळात या संकेतावरुन कथाभागाचा पूर्णबोध होणे सहज होते पण आज मात्र या संकेतांचा पूर्ण उलगडा झाल्याखेरीज कथाबीज हृदयापर्यंत पोहोचण्यास अडचणी येतात.

समर्थहृदय देवांनी काही संकेतांचे साधार स्पष्टीकरण दिलेले आहे. पण 'वाचकांनी समर्थप्रताप वाचावा व संशोधक बनावे' अशी पुस्ती जोडून बुध्दीला खाद्य पुरविले आहे. जेष्ठ इतिहास संशोधक रा. सेतुमाधवराव पगडी, गिरिधरांच्या चरित्र आणि साहित्यावर संशोधन - प्रबंध लिहून विद्यावाचस्पती उपाधीच्या मानकरी कै. शकुंतला कानडे, समर्थ साहित्याचे जेष्ठ अभ्यासक स.भा.सुनीलजी चिंचोळकर आदींनी देवांची सूचना शिरोधार्य मानून आणखी कांही प्रसंग-संकेतावर प्रकाश टाकला आहे. तरीहि अद्याप सर्व कोडी उलगडली आहेत असे म्हणता येत नाही.

असे असूनही अभ्यासक आणि साबडे भक्त या ग्रंथाच्या प्रेमात पडलेले आहेत, म्हणूनच अल्पकालावधीत ही आवृत्ती प्रकाशित होत आहे. समर्थप्रतापावर लेखन, प्रवचन, चर्चा होत आहेत ही यथार्थ श्रीसमर्थ-चरित्र-दर्शनाच्या दृष्टिने भली गोष्ट आहे.

या आवृत्तीत देवांच्या तळटीपात काही ठिकाणी भर घातल्याचे आपणास दिसेल. तसेच श्रीशिवसमर्थ संबंधाबद्दल प्रत्यक्ष उल्लेख असलेल्या ओव्यांच्यापुढे @ अशी खूण केलेली आहे. जाणकारांचे विशेष लक्ष वेधले जाईल आणि त्याबद्दल काही साधार खुलासा होऊ शकेल असा विश्वास वाटतो.

ही समर्थांची ग्रंथसेवा आपणासारख्या समर्थहृदयीं असणाऱ्या भाग्यवंतांच्या हाती आहे. आम्हां कार्यकर्त्यांना आपल्या प्रतिसादाने प्रोत्साहन लाभेल.

।। श्रीसमर्थप्रीतो भवतु ।।

वि. वि. नकाणेकर
चिटणीस, सत्कार्योत्तेजक सभा, धुळे

।। श्रीसद्गुरुस्तवन ।।

पद

चाल - स्वामी माझा योगिराजा

वैराग्य हें भाग्य आमुचे समर्थस्वामीचे । आमुचे ।
तेणेंकरितां पोषण जालें भक्तिज्ञानाचें ।।धृ।।

भाग्य वैभव सांडुन वनासी उदास चालिले । वनासी ।
जगदोद्धारासाठीं जनास उपयोगा आले ।।१।।

हटयोगी ते नव्हती दीक्षा भिक्षा सांगती । दीक्षा ।
ग्रंथविचारें शुद्ध अपारें जनांत वर्तविती ।।२।।

आशापाश तोडुनि निर्वीकल्प वासना । निर्वीकल्प ।
ऋणानुबंधा वारी अवघे निरसित कल्पना ।।३।।

निरूपणाचे अंतर्त्याग बाह्य दीक्षेचे । त्याग ।
स्वतंत्र निस्पृह केले साधु उदासवृत्तीचे ।।४।।

चहूं आश्रमाचे गोवे तोडुन टाकिले । गोवे ।
अरण्यमठ हे देवाश्रम हे देवें करवीले ।।५।।

पिंडब्रह्मांडाचा आश्रम जेणें उडवीला । आश्रम ।
दीर्घ स्वप्न भूगोळ अवघा विवरुनि टाकिला ।।६।।

स्वधर्मरक्षणिं प्रेम ज्यासी मोहछायाचे । ज्यासी ।
रामोपासक गिरी बालक शरणागत त्याचें ।।७।।

***

।। जय जय रघुवीर समर्थ ।।

श्री कल्याण स्वामींनी रेखाटलेले श्री वीरहनुमान
श्रीसमर्थ वाग्देवता मंदिर बाड क्र. ५१
(भक्तीधाम,सातारा येथील प.पू. दत्ताबुवा रामदासी यांच्या भक्त मंडळींच्या सौजन्याने...)

।। जय जय रघुवीर समर्थ ।।

जयजयकार सर्वत्रीं केला । श्रेष्ठासी समर्थ बंधु जाला ।
श्रीरामराज केवळ हनुमानरुपें अवतरला । ब्राह्मणरुपें जगद्गुरु ।।१/५३

श्री समर्थांच्या जन्मग्रामीं जांब येथे, जन्मस्थानीं, श्रीसमर्थ पुनरपी १९३२ सालीं अवतरले.

जांब समर्थ येथील श्रीसमर्थ मूर्ती

।। श्रीरामसमर्थ ।।

।। श्रीसमर्थप्रताप ।।

।। समास पहिला ।।

।। आदिनारायणं विष्णुं ब्रह्माणं च वशिष्ठकं ।।
।। श्रीरामं मारुतिं वंदे रामदासं जगद्गुरुम् ।।१ ।।

ॐ नमो सद्गुरु प्रारंभा । गणेश शारदा स्वयंभा ।
मूळपुरुषा मुळारंभा । आत्मयारामा जगद्गुरु ।।१ ।।

गुरु शिष्य आपण आत्माराम । देवभक्तपण आत्माराम ।
स्वामी सेवक आत्माराम । श्रोते वक्ते सुखमूर्ति ।।२ ।।

संत सज्जन सौख्यदायक । विरक्त योगी कवि गायक ।
विश्वात्मा हा त्रैलोक्यनायक । आत्माराम सुखमूर्ति ।।३ ।।

समर्थ सद्गुरु सिंधोदक । समर्थांसी अर्ध्य देईन सम्यक ।
सिद्ध साधक सभानायक । ब्रह्मवृंदें अभिवंदिलीं ।।४ ।।

समर्थस्वामीचीं चरित्रें । कांहीं देखिलीं ऐकिलीं पुण्य श्रोत्रें ।
परम पावनें परम पवित्रें । सृष्टीमध्यें विस्तारलीं ।।५ ।।

ऐका समर्थप्रताप ग्रंथ । सभानायक साधु संत ।
सर्वज्ञ तुम्ही संत महंत । बोबड्या बोलें वर्णीन जी ।।६ ।।

मागां श्रीराम अवतार सूर्यवंशीं । शुद्ध स्वयंप्रकाश भानुवंशीं ।
क्षेत्र[1] क्षेत्रज्ञ[2] क्षत्रियवंशीं । पूर्ण परिपूर्ण पूर्णत्वें ।।७ ।।

आत्मलिंग आत्माराम । हनुमान स्वामी आपण श्रीराम ।
यावत् ब्रह्मांड तावत् नाम । तारक ब्रह्म चराचरीं ।।८ ।।

सांप्रत कलयुगीं सर्वब्रह्में[3] चालिलीं । विषयधर्में सत्कर्में लोपलीं ।
सकाम उपासनें ज्ञानविज्ञानें हारपलीं । वेदांतमार्ग उछेदिला ।।९ ।।

(१) देह (२) जीव

शुद्ध संप्रदाय राहिला । शबल[4] येकंकार चालिला ।
मग येक विचार संतीं केला । कोण्हि येक अवतार प्रार्थिजे ।।१०।।

मग सर्व संतांच्या शुद्ध संकल्पें । हनुमान अवतार कल्पिला सामर्थ्यरूपें ।
हनुमान राम आपण स्वस्वरूपें । ब्राह्मणरूपें जगद्गुरु ।।११।।

ब्रह्मांडकोशी जंबुद्वीपाभीतरी । भरतखंडीं श्रीरामक्षेत्री ।
दंडकारण्यदेशीं गोदावरी । उत्तरतीरीं पंचक्रोशीं ।।१२।।

जांबुवती[5] नामें रामराजधानी[6] । भोंवती आरामें[7] शोभती चक्रध्वनि[8] ।
उभय सरिता[9] जेवि जनस्थानीं । पंचवटिका[10] विराजे ।।१३।।

नगरींत श्रीमंत च्यारी वर्ण । अनन्य ब्राह्मणीं तिन्ही वर्ण ।
विद्या तप शौच्यादि गुणें ब्राह्मणवर्ण । ब्रह्मानंदें संतुष्ट हो ।।१४।।

ग्रामवासी भले लोक । ग्रामपाळक पुण्यश्लोक ।
यहलोकीं साधिती परलोक । नीतिन्यायें वर्तती ।।१५।।

देव देवालयें देवदर्शनें घेणें । नित्य हरिकथा पुराणश्रवणें ।
नित्य नैमित्य कर्में आचरणें । परमार्थबुद्धि करूनियां ।।१६।।

देवब्राह्मणाची आराधना । घरोघरीं समाराधना ।
रंगमाळा दीपमाळा दीपाराधना । सुमनगंधमाळा वसंतपूजा ।।१७।।

ब्राह्मणाची रक्षिती प्रतिष्ठा । संतसज्जनीं केवळ निष्ठा ।
परदार परद्रव्य मानिती वमन विष्ठा । स्वप्नीं हि अनिष्टा नातळती[11] ।।१८।।

ग्रामसेवक जाति विजाति फिरती । आलयाचीं आतिथ्यें करिती ।
कष्टल्यांभागल्यांचे श्रम हरिती । क्षुधिस्थ कोण्हि राहेना ।।१९।।

ग्रामसीमेमधूनि संतमूर्ति । डावलोनि[12] कोण्हि च न जाती ।
पवित्र पुरीसी पवित्र करिती । चरणस्पर्शे करूनियां ।।२०।।

---

(३) 'अवघें ब्रह्मरूप आहे' असें म्हणून सर्वत्र एकंकार करूं पाहणारा भुललेला वर्ग. श्रीग्रन्थराज १७-४-२०/२९ पहा (४) अशुद्ध. (५) जांब गांव. मोगलाईत जालना जिल्ह्यांत घनसावंगी तालुक्यात परतूर रेल्वे स्थानकापासून सात कोस हें गांव आहे. ती श्रीसमर्थांची जन्मभूमि होय. विशेष वर्णनासाठी मालेंतील तिसऱ्या भागाचीं प्रस्तावना पहावी. (६) श्रीरामोपासकांची दक्षिण अयोध्या. (७) बागा (८) चक्रवाक पक्ष्याच्या ध्वनीनें किंवा चक्र म्हणजे सोसाट्याचा वारा असा अर्थ घेतल्यास वाऱ्याच्या ध्वनीनें. (९) नाशकास टांकळीजवळ जसा संगम आहे तसा येथें हि दोन लहान नद्यांचा संगम आहे. (१०) श्रीसमर्थांचे वेळीं जांबेस एका ठिकाणीं पांच वटवृक्ष होते. त्या ठिकाणास पंचवटी म्हणत. समर्थांना प्रथम श्रीरामदर्शन झालें तें या पंचवटिकेंत होय. (११) स्पर्श करीत नाहींत. स्वप्नांत देखील पाप करीत नाहींत. (१२) टाकून.

देशकाळवर्तमानें । ग्रामस्थ वर्तती प्रसंगमानें ।
पिकें पिकती अतिमानें । पर्जन्य वर्षती यथाकाळीं ।।२१।।

शुद्ध राजभाग राजयोगें देती । विवेकविचारें प्रपंचपरमार्थ करिती ।।
अंबापुरीं[13] अधिष्ठानीं ऐक्य राहती । सत्य ध्वज लाऊनियां ।।२२।।

ऐसीये जांबुवतिये नगरीं । नगरलेखकाच्या[14] दिव्यमंदिरीं ।
जामदग्निवछगोत्रीं[15] श्रीराणादेवीउदरीं । स्वयें नारायण समर्थ अवतरले ।।२३।।

समर्थमातेचे ऐकतां डोहळे । संतसज्जनासी स्वानंदसोहळे ।
संतीं जे जे शुद्ध संकल्प होते केले । ते ते फळासी आले श्रवणद्वारें ।।२४।।

सूर्यकांतें[16] कांतेसी पुसिलें । तुम्हासी काय अपेक्षित आहे वो भलें ।
तें तें सांगा मी सिद्ध करीन वहिलें[17] । श्रीरामसमर्थकृपेकरूनियां ।।२५।।

श्रीरामकृपावाक्य ऐकोनि कानीं । सीघ्र राणादेवी भरतसेवनी[18] ।
म्हणे टाळ मृदांग उपांग[19] घ्या रे यंत्रध्वनि । कथाकीर्तनीं मज प्रेमा ।।२६।।

गिरिकंधरें[20] मज आवडती । घरें मंदिरें मज नावडती ।
हनुमानरूपें मी नरवानराकृति । नरनारायण निर्धारें ।।२७।।

मुख्य प्राणनाथ मी सर्वव्यापक । मजला प्रिय येक श्रीरघुनायक ।
काय रे उगे चि पाहतां विश्वलोक । रघुनाथस्मरणें करा रे ।।२८।।

सर्व माया मिथ्या बाजिगारी[21] । काय तुम्ही हे मानिली आहे खरी ।
आत्माराम मी येक सत्य चराचरीं । नित्य शाश्वत निरंजन ।।२९।।

ऐकोनि कांत म्हणे आणा जी वेगीं गंगोदक ।कांतेसी सिंचन करूं मूळमंत्रें सम्यक।
राणादेवी म्हणे मज आणणें कृष्णेचें उदक। गंगाधर बंधु सिंचणें गंगोदकें।।३०।।

मज पुनीत करणें रे श्रीकृष्णातीरा । अखंड व्यापक मी चराचरा ।
मज नावडे संसारपसारा । आश्रम सर्व हि श्रमरूप हे ।।३१।।

जय जय राम म्हणा रे स्वानंदें । आत्मविचार पाहा रे ब्रह्मानंदें ।
काय भुललां अहां रे विषयानंदें । परमानंदें गर्जा रे ।।३२।।

---

(१३) आंबड गांवी; तेथें डोंगरांत देवीचें स्थान आहेच. (१४) कुळकर्ण्याच्या. (१५) 'वछ ६३२ वरून. (१६) समर्थांचे वडील सूर्याजीपंत त्यांनी. (१७) सत्वर, लवकर. (१८) भर्तृसेवनी, पतिव्रता. (१९) उपसाहित्य. (२०) गिरिकंदरें, गुहा, खोरीं (२१) बाजीगरी, गारुडविद्या. * ७ व्या वर्षी श्रीरामाचा अनुग्रह झाल्यानंतरचे श्रीसमर्थांचे आयुर्मान.

ऐकोनि आश्चिर्य जालें सकळांसी । राणादेवी कोण्या उपायें उमजेल कैसी ।
पाचारा हो वेगीं रामजोसियासी । आहे गुणिया[२२] देवरसी[२३] जाणता ।।३३।।

सीघ्र रामजोसी येऊनि देवमाता पाहे । म्हणे इसी हनुमान अंतर्दशा चालताहे ।
आत्माराम महर्दशा येथून लागली आहे । सासष्टि वर्षे गर्भासी* ।।३४।।

मातादर्शनीं जोसियासी आनंदमूर्छना आली । नेणों सगर्भ माता अंतर्बाह्य भरली।
श्रीरामजाणियासी[२४] समाधी लागली । गुणिया ग्रासिला महद्भूतें रामें ।।३५।।

जय जय अंबे तुळजे भवानि । येकदां कांता उमजवी वो जननि ।
येरि म्हणे मी श्रीरामवरदायिनी । माझें आत्मरामायण तुम्ही ऐका रे ।।३६।।

नाना सरयुतिरीं गंगातिरीं मज अवतरणें । नाना ज्ञानयज्ञकर्मे मज सिद्धीसी नेणें।
नाना अहंधनु[२५] भंगोनि आत्मसमाधी वरणें । भार्गवगर्व हरणें सन्मार्गी ।।३७।।

राजश्री त्यागूनि ब्रह्मारण्यीं । नाना रज तम सारूनि दंडकारण्यी ।
नाना खर दूषण त्रिशिरे[२६] दुर्गुण वारुनि । मरीचकांचनी[२७] मृगतृष्णा ।।३८।।

माझी आत्मसमाधी आहे मज अंतरीं । मिथ्या अहंरावण सीताज्ञप्ति[२८] हरी ।
नि:कामसुग्रीवेंसीं मी सख्य करीं । सकामबाळी वधावया ।।३९।।

त्रिगुण त्रिकुट मज दहन करणें । भवसिंधुवरी हेळा[२९] सेतु धरणें ।
जड मूढ पाषाण आत्मलीळा तारणें । अहंकाररावण मारणें सहपरिवारीं ।।४०।।

अनंत जीवाचे भवस्वर्गबंध । तोडोनि टाकीन मी स्वानंदकंद ।
नाना त्रिदश देव करीन निर्द्वंद । भागवत स्थापीन ब्रह्मांडीं ।।४१।।

स्वानंदपुष्पकीं उत्तर प्रांत मानी । सद्भावभरतासी भेटि देईन निदानीं ।
नाना लक्ष लक्ष्मण षड्वर्ग शत्रुघ्नि । स्वानंद मिळणी सकळांसी ।।४२।।

माहा मंगळस्नानें ब्रह्मभोजनें । सहज सिंह्यासनीं स्वानंदें मज बैसणें ।
येकियेक[३०] सहस्राब्दें साम्राज्य करणें । गुप्त प्रगट समाधी ।।४३।।

नाना नरवानरेंसीं विश्वपुरी[३१] । मज स्वधामा नेणें आहे निर्धारी ।
पूर्ण व्यापकपणें राहणें मज चराचरीं । हनुमान राम मी होऊनियां ।।४४।।

(२२) पंचाक्षरी. (२३) देवऋषी, देवर्षी. (२४) रामजोश्यास. (२५) अहंकाररूपी धनुष्य. (२६) दुर्गुणरूपी त्रिशिरखरदूषणादि राक्षस. (२७) चमकणाऱ्या सोनेरी पाठीच्या मृगाच्या चर्माची चोळी घालण्याची सीतेला झालेली इच्छा. (२८) अहंकाररूपी रावण शुद्ध ज्ञानस्वरूप सीतेचें हरण करितो तो भास होय. (२९) लीलेने. (३०) एकावर एक अकरा. (३१) अयोध्या.

ऐकोनि सगर्भ मातेचीं वचनें । म्हणे हे बोलिली आत्मरामायणें ।
काय आहे नेणों देवासी करणें । त्रिंबकराजा पावें रे ।।४५।।

येरि म्हणे मी त्रिंबकीं जनस्थानीं । पुन्हा बैसेन पंचवटिके अनुष्ठानीं ।
श्रीरामरूपें मी प्रगटेन हनुमानीं । जगदोद्धार करावया ।।४६।।

आतां बोलण्याची जाली सीमा । कैसी गृहासी जाईल हे मनोरमा ।
कोण्हि येक ग्रहगति खरें आली आम्हा । आत्मयारामा पावें रे ।।४७।।

तव जयजयकारें गर्जती सकळ । नाना करताळिका नामकल्लोळ[३२] ।
कथाकीर्तनें होताती केवळ । जालें लंबमान मणिमंडळ भानूचें[३३] ।।४८।।

नाना सुगंध धूसरें सुमनें वर्षती । जांबुवति पुरीसी आश्चिर्यें वाटती ।
सगर्भ मातेची विचित्र गति । कोण गर्भ आहे काय जाणों ।।४९।।

दिवस चालिला अस्तमाना । समर्थमाता आली आत्मसदना ।
नगर नागरिक लोक नाना । नमस्कार करूनि चालिले ।।५०।।

पुढें प्राप्त जाली श्रीरामनौमी । समर्थमाता बैसली जपध्याननेमीं ।
कथाकीर्तनें होतीं स्वधामीं । आत्मयारामीं स्वानंदें लोक ।।५१।।

उपाध्यायासी करीं दिधली सुपारी । ब्रह्मसंतर्पणें होती देवघरीं ।
तव माध्यान्ह नौमीचे अवसरीं । समर्थगर्भ प्रगटला ।।५२।।

जयजयकार सर्वत्रीं केला । श्रेष्ठासी समर्थ बंधु जाला ।
श्रीरामराज केवळ हनुमानरूपें अवतरला । ब्राह्मणरूपें जगद्गुरु ।।५३।।

पूर्व संकल्प सिद्धीसी पावले । साधुसंत सर्व हि मिळाले ।
आपआपणासी स्तविते जाले । आत्माराम सुखमूर्ति ।।५४।।

जय जय देवा ब्राह्मण्य गुरु । जय जय देवा परम गुरु ।
जय जय देवा परात्पर गुरु । नरनारायण अवतरसी ।।५५।।

जय जय देवा धरामरा । जय जय देवा मायाभूभारहरा ।
जय जय देवा सहस्रकरा । बोधभास्करा दिनमणी ।।५६।।

जय जय त्रिकांडवेदरक्षणी । जय जय कर्मउपासनासंरक्षणी ।
जय जय ज्ञानिविज्ञानपूर्णलक्षणी । अलक्ष लक्षणी परब्रह्मा ।।५७।।

(३२) 'कल्होळ' - ६३२. (३३) 'सूर्याचे' - ६३२.

जय जय सकामकर्मदळणी । जय जय निःकामकर्मप्रतिपाळणी ।
जय जय धर्म अर्थ काम मोक्ष प्रदानी । कैवल्य ब्रह्मदानी जगद्गुरु ।।५८।।

जय जय दंडकारण्यनिवासा । जय जय मायारण्यनिवासा ।
जय जय ब्रह्मारण्यनिवासा । मायातीत निरंजना ।।५९।।

जय जय ब्रह्मचर्यशिखामणी । जय जय परब्रह्म निर्वाणी ।
जय जय विमळ ब्रह्म निर्गुणी । छात्रजनसंरक्षका ।।६०।।

जय जय भरतवर्षविभावना । जय जय भरतखंडजनपावना ।
जय जय ब्राह्मण्यकुळसद्भावना । पावनपावना हनुमान जी ।।६१।।

जय जय वैराग्यभाग्यउदया । जय जय ज्ञानविज्ञानसूर्योदया ।
जय जय अनंत अपार स्वरूपोदया । उदयअस्तेंविण विराजसी ।।६२।।

जय जय गिरिकंधरनिवासा । जय जय देवा जगन्निवासा ।
जय जय मुनिमानसहंसा । आत्मयारामा सुखमूर्ति ।।६३।।

ऐसें संतमुखें समर्थें स्तवन ऐकिलें । मग अपूर्व तेथें येक वर्तलें ।
हास्यमुखें सकळ संतांसी सन्मानिलें । गौप्य देवें केलें निजवर्म ।।६४।।

कैसें संतस्तवनाचें कौतुक । ऐक्यभावें समर्थें केलें हास्यमुख ।
कां जे स्तव्य स्तवन स्तविता येक । आत्माराम सर्वदेख म्हणोनियां ।।६५।।

एवं जगद्गुरुरूपें संतमूर्ति । राणादेवी सूर्यनारायण सन्मानिती ।
नमस्कारासी वारी नाहीं अंतुति । रात्रिदिवस पूजनार्थ ।।६६।।

आधींच श्रीरामनौमीचा ब्रह्मानंद । विशेष समर्थ अवतरले सच्चिदानंद ।
नाना दानप्रसंगें परमानंद । जो जो विध[३४] जो जाला स्वानंदें ।।६७।।

एवं सद्गुरुसमर्थआख्यानकथन । समर्थसंप्रदाई कोण्ही येक करी हरिजन ।
समर्थचरित्रफळें विचित्रें जाण । ब्रह्मरसाळें सेवितसे ।।६८।।

स्वर्गस्थासी वांकुल्या दावितसे । देखोनि स्वर्गस्थ वानर जाले प्रेमपिसे[३५] ।
मग समर्थआख्यानफळरसाचा वांटा देतसे । संतसभेसी स्वानंदें ।।६९।।

स्वर्गीं दुल्लभें हें पावनें चरित्रें । देवराज्य[३६] टकमक सांगती संतसत्पात्रें ।
म्हणोनि बुडी दिधली ब्रह्मचिन्मात्रें । या भरतखंडीं ब्रह्मांडीं ।।७०।।

(३४) उत्सवांतील विधि, कार्य. (३५) प्रेमानें वेडे. (३६) स्वर्ग किंवा देवराज इन्द्र.

ब्रह्मानंदं या श्लोकार्थें । सद्गुरुध्यान कीजे यथार्थें ।
परि सगुणस्वरूपें आर्षभावार्थें[३७] । समर्थअवतार वाखाणिला ।।७१।।

एवं समर्थअवतारचरित्र । गोदातीरीं वर्तलें पवित्र ।
वेणीगिरिधर पुढें चित्रविचित्र । समर्थ ॐपुण्यआख्यान सांगेल जी ।।७२।।

इति श्रीसमर्थप्रताप ग्रंथ । प्रगट चालिला उदास पंथ ।
सभानायक साधुसंत । आत्माराम परिसती ।।७३।।

समास प्रथम ।।१।। जय जय राम ।। छ ।।

***

ब्रह्मानंदं परमसुखदं केवलं ज्ञानमूर्तिम् ।
द्वंद्वातीतं गगनसदृशं तत्वमत्स्यादिलक्षं ।।
एकं नित्यं विमलमचलं सर्वधी साक्षीभूतं ।
भावातीतं त्रिगुणरहितं सद्गुरूं तं नमामि ।।

(३७) ब्रह्मानंदं परमसुखदं केवलं ज्ञानमूर्तिं इत्यादि, या श्लोकानें सद्गरूचें ध्यान करावें खरें, परंतु मी सद्गुरूचें सगुण रूप जें श्रीसमर्थ त्यांच्या अवताराची कथा भोळ्या भावानें सांगितली हें च माझे श्रीसद्गुरुचें ध्यान होय.

।। श्रीरामसमर्थ ।।

।। समास दुसरा ।।

।। आदिनारायणं विष्णुं ब्रह्माणं च वशिष्ठकं ।।
।। श्रीरामं मारुतिं वंदे रामदासं जगद्गुरुम् ।।१ ।।

मागां समर्थअवतारवर्तमानें[1] । निवेदनें केलीं सेवकानें ।
आतां समर्थबाळचरित्रादि वैराग्यवर्द्धमानें । संतसज्जनें परिसिजे ।।१ ।।

समर्थ वर्धमान दिवसेंदिवस । इंदुउपमा न साजे समर्थास ।
चंद्र पूर्णपणें अपूर्ण अमावस्येस । श्रीरामचंद्र समर्थ पूर्ण पूर्णत्वें ।।२ ।।

मुख्य आदिनारायण नाम । कटिसूत्रादि चौलकर्म ।
शिखारक्षण ब्राह्मणधर्म । मातृभोजन समागमें ।।३ ।।

समर्थांसी अन्नभोजनीं इछा नाहीं । वनफळभोजनीं इछा कांहीं ।
वैराग्यचिन्हें दिसतीं देहीं । संतसज्जनीं जाणितलें ।।४ ।।

नाना अळंकार अंगलेणीं । लेंकुरासी देताती तोडोनि ।
समर्थकळा दिव्यनयनीं । अनंगलेणीं सर्वांगें ।।५ ।।

सदा सर्वदा अंतरंगें । बाह्य लीळाचरित्र प्रसंगें ।
चंचळ सर्वदां सर्वांगें । येक ठाईं न बैसती ।।६ ।।

तातभ्राताची परम मर्यादा । वेगळे वेगळे असती सर्वदा ।
श्रीरामनामस्मरण करणें सदा । हनुमानक्रिया दिसतसे ।।७ ।।

ब्राह्मण पुरींत अध्यनें[2] करिती । समर्थासी ब्रह्मविद्या अंतरीं स्फुरती ।
समर्थ मान्यता आंगीं न धरिती । अनावरपणें वर्तावया ।।८ ।।

समर्थ आले उपनयनमानीं । उपाध्याहिं देखिलें रूप हनुमानी ।
कासोटीं पुछ दाखविलें मुंजिबंधनीं । गौप्य करविलें चराचरीं ।।९ ।।

समर्थहस्त पाहिला सामुद्रिकें । ब्राह्मण नृत्य करूं लागला कौतुकें ।
समर्थदेवें पुसिलें हास्यमुखें । कां जी भूदेवा नृत्य करितसां ।।१० ।।

(१) वृत्तान्त, कथा. (२) अध्ययन.

बापा स्वस्ति साम्राज्यें वैराग्यें भोगिसी । येकीयेकछत्री रामराज्य करिसी ।
विश्वजनासी तूं उद्धरिसी । काय बोलों प्रताप ।।११ ।।

विश्वाचे शमिसी त्रिविध ताप । विश्वाचा तूं मायबाप ।
आत्माराम तूं आपेंआप । काय सांगों सामुद्रिकें ।।१२ ।।

अपार भाग्यें भोगिसी स्वभावें । तेव्हां मज ब्राह्मणासी आठवावें ।
समर्थ म्हणती जी तुम्ही भूदेवें । गौप्य करावें सांप्रत हें ।।१३ ।।

म्हणोनि श्रीसमर्थें कंठमाळा । प्रेमें घातलीं ब्राह्मणगळां ।
श्रीरामप्रसाद[3] घेऊनि ब्राह्मण गेला । ब्रह्मानंदे स्वानंदे ।।१४ ।।

समर्थक्रीडेचें अद्भुत लक्षण । अष्ट जुत्पति[4] संवगडे जाण ।
गोट्या बोटें टिंचिती पूर्ण । येकेक सेर सेर संपूर्ण संभारें ।।१५ ।।

वृक्षसरोवरीं उड्या घेती[5] । रानीं वनीं सर्वदां असती ।
यथा स्वलीळा ग्रामांत येती । परम प्रतापी अनावर ।।१६ ।।

समर्थें अक्रा घड्यांत केलें धूळाक्षर । अक्रा प्रहरांत वळिलें अक्षर ।
अक्रा दिवसें केला जमाखर्च सुंदर । ब्रह्मांडकुळकर्ण चालवावया ।।१७ ।।

समर्थासी च्यारि वेळ पाहावया आले वर । श्रेष्ठां देखतां समर्थ निरोत्तर ।
गृहस्थांसी म्हणती येवोनि बाहेर । गंगाधरपंत बंधु गृहस्थाश्रमी ।।१८ ।।

आपणासी आश्रम करणें नाहीं । श्रीरामआज्ञा समर्थ कांहीं ।
चतुर्विधा[6] कांता वरूनि गेलों पाहीं । निर्मळ निश्चळ निरंजनी ।।१९ ।।

समर्थासी गृहकृत्य कांहीं करणें नाहीं ।
माता म्हणे बापा पुरुषें चिंता करणें कांहीं।
बरें माये म्हणोनि येकांत गृहीं बैसोनि पाही । चिंतन मांडिलें अवतारें ।।२० ।।

समर्थासी घरीचीं धुंडिती घरेंदारें । नाना रानें वनें गिरिकंधरें ।
तंव कांहीं कार्यभागानुसारें । माता अंतर्गृहीं प्रवेशली ।।२१ ।।

तंव समर्थमूर्ति धव्यवाणी देखिली । ब्रह्मांडवरीची चिंता देवें मांडिली ।
बापा काय हें करितोसी येकांतस्थळीं । आई चिंता करितों विश्वाची ।।२२ ।।

(३) 'श्रीरामप्रसाद घेऊनि गेला । ब्रह्मानंदें ब्राह्मण ।। बाडांक ६३२ (४) मल्ल. (५) 'देती' - ६३२.
(६) चत्वार मुक्ति.

समर्थासी मातेनें नेऊनि जेऊं घातलें । कांहीं समर्थेंसीं बोलों नये ऐसें जालें ।
जें जें बोलणें तितुकें प्रत्यया आलें । अवतारमार्गे करूनियां ।।२३।।

सर्वे चि समर्थमातेसी विस्मरण पडिलें । येके दिवसीं देवगृहीं प्रयोजन मांडलें ।
बापा तक्र शक्रासी दुल्लभ म्हणती भले । तुज तों कार्य सांगों नये ।।२४।।

समर्थें मातृवचन ऐकोनि कानीं । सीघ्र कर्मकुलालासी आज्ञा करूनि ।
अकरा अकरीं पात्रें नेउनी । घरोघरीं देवें देवविलीं ।।२५।।

समर्थें सर्वत्रांसी रात्रीं आज्ञा केली । संपूर्ण तक्रें पाहिजेती उष:काळीं ।
प्रहर रात्रीं उठोनि सकळीं नवनीत[७] । तक्रें ब्राह्मणीं सिद्ध केलीं पाहा हो ।।२६।।

समर्थें परसद्वारें अंतर्गृहीं । तक्रें भरिलीं भाणवसीं ।
आठरा धान्यें रिचउनि महीं । शुद्ध तक्रें भरिलीं भाणवसीं[८] ।।२७।।

समर्थमाता भातृपत्नि[९] येऊनि पाहे । तव जेथें तेथें तक्र चि तक्र आहे ।
कोण हें विचित्र बापा करिसी काये । म्हणे माये मातृआज्ञापरिपाळण हें ।।२८।।

समर्थ आणितील स्वर्गींचें वैभव । नाना कामधेनु दुहुनि[१०] सर्व ।
परि कलयुगीं होईल लौकिक अपूर्व । देवगृहीं उपाधी कामा नये ।।२९।।

कोण्हि येक ग्रामाधिपति म्हणे बाहेर बैठक नाहीं ।
देवगृहीं अवघे अध्यात्मि[११] जालती सर्व हि ।
कोण्ही गृहासी येती गृहस्थ पाहीं । त्यांसी मान सन्मान पाहिजे ।।३०।।

समर्थें अष्ट जुत्पति संवगडे सर्वे घेतले । दों प्रहररात्री काष्ठसंभार तोडविले ।
भिंती घालोनि रात्रीं प्रताप किंचित दाखविले।
अरुणोदइं बैठक सिद्ध केली ।।३१।।

ग्रामाधिपतीनें सूर्योदईं अवचिति पाहिली ।
अरे बा येके रात्रीं मोठी बैठक कैसी केली ।
अवतारपुरुषाची क्रिया देखिली । येके रात्रीं आणिला द्रोणाचळु ।।३२।।

नेणों सुवर्णमंदिरें रात्रीं करिती । स्वर्गसंपति आणूनि भरिती ।
देशकाळप्रसंगें समर्थ वर्तती । उपाधि होईल म्हणोनिया ।।३३।।

(७) हा शब्द समासात मागाहून घातलेला आहे. ६३२ त नाहीं. (८) भाणवसा= उतरंडीची खोली. उतरंडीतील निरनिराळीं सर्व धान्यें जमीनीवर ओतून सर्व मडकीं ताकानें भरून ठेविली. (९) भातृजाया, भावजय. (१०) दोहन करून. (११) परमार्थी, वेदांती.

समर्थांचें भविष्य अवतारमहिम्न । ग्रामाधिपतिरूपें श्रीरघुवीरें जाण ।
गंगाधरपंतांकरवीं लेहून । रात्रीं वटवृक्षातळीं दिधलें ।।३४।।

समर्थवटवृक्ष अद्यापि[१२] आहे । हनुमान मुळीं बैसला पाहे ।
गंगाधरस्वामि तीन दिवस समाधिस्थ राहे ।
समर्थचरित्रपत्रें हस्तीं घेऊनियां।।३५।।

समर्थासी वर्तमान कळलें । बापें उपार्जिलें[१३] तें आम्हासी लाधलें ।
श्रेष्ठीं आपणासी पत्रवचन केलें । बरें रघुवीर आहे समर्थ ।।३६।।

समर्थांची प्रेमअवस्था परम श्रेष्ठांसी लागली । लग्नविचारणा न पुसतां मांडिली।
समर्थें हि मौनमुद्रा धरिली । कां जें मनीचें करणें आहे म्हणोनियां ।।३७।।

आतां लग्नविस्तार ग्रंथीं करणें । तरी समर्थासी येथें नाहीं राहणें ।
आम्हासी कळलें भविष्य पूर्णपणें । डोहळे आम्ही पूर्वी ऐकिले ।।३८।।

समर्थलग्नआइतीं[१४] जाली संपूर्ण । देवदेवकघटिका भरली नसतां पूर्ण ।
सावधान अंत्रपाटीं ऐकतां परिपूर्ण ।
ॐ पुण्या अनिर्वचनीं[१५] समर्थ निघाले ।।३९।।

समर्थासी फावली मध्यरात्री । समर्थ कोण्हासी दिसतील चर्मनेत्रीं ।
समस्त लोक हाहाकारिती वग्त्रीं । सकळ साधुसंत म्हणती धन्य धन्य ।।४०।।

ऐसें कोठें नाहीं हो वर्तलें । पूर्वी अवतारादिकांसी न जालें ।
मायामोहनीनें ब्रह्मादिकां भुलविलें । नाना पुराणें आम्ही ऐकिलीं ।।४१।।

समर्थदेवें ख्याति केली । सांगायासी ऐकायासी गोष्टी जाली ।
मूळ हनुमानमूर्ति प्रत्यया आली । समर्थमाता बोलिली तें जालें ।।४२।।

योगमाता राणाबाई आनंदाभिराम । कांहीं हि पावली नाहीं विराम ।
आदिपुरुष आत्माराम । मायातीत निरंजन उदरीं ।।४३।।

श्रेष्ठांसी कांहीं श्रम जाले । परि बोलोनि नाहीं दाखविलें ।
धीर गंभीरपणें डोळां अश्रु आले । साधु संत संमोखिती[१६] ।।४४।।

(१२) यापुढें मात्र तो वृक्ष दिसणार नाहीं ! चवेचाळीस वर्षामागें (आता शंभर वर्षामागे) त्याला दोन चार नूतन पल्लव फुटले होते पण ते हि पुढल्या वर्षी कोमेजून गेले ! (१३) मिळविलें. (१४) सामग्री. (१५) ॐ पुण्याहवाचनाचे वेळीं. (१६) संबोखिती, समजाविती.

जेष्ठ वैराग्यभाग्यवाटा अनुजें[१७] घेतला । कनिष्ठ प्रपंच अग्रजा[१८] दिधला ।
म्हणोनि श्रेष्ठीं शोक मांडिला । स्वामी कनिष्ठ तुमचा प्रपंच नोहे ।।४५।।

गृहस्थाश्रमीं ऐशा मूर्ति । निर्माण होती पुण्यकीर्ति ।
पुत्रपौत्राभिवृद्धि सत्कीर्ति । गंगाधरस्वामि विस्तारिजे तुम्ही ।।४६।।

म्हणोनि समाधान केलें संतसज्जनीं । आशिर्वाद दिधले द्विजजनीं ।
तव समर्थकथा राहिली कविमनीं । संतसज्जनीं परिसावी ।।४७।।

समर्थामागें लोक धांविले मध्यरात्रीं । समर्थ कोणासी न दिसती नेत्रीं ।
पंचक्रोशीं गोदावरीपात्रीं[१९] । शुद्ध हरिभक्ति[२०] हरिद्रागात्रीं[२१] प्रवेशले ।।४८।।

समर्थाचें लागलें शुद्ध हरिद्राआंग । विमळ गोदावरीचें जालें दिव्यांग ।
आपुलें हृदयहृदीं ठेऊं म्हणे समर्थांग[२२] । श्रीरामरायें कृपापांगें वोढिलें ।।४९।।

समर्थ लागले गोदावरीच्या दक्षिणतिरीं । माहा वैराग्यप्रताप तीव्रतर अंतरीं ।
केवळ स्मशानवासी सर्वेश्वर अवतारी ।
गोदातीरीं प्रेत येक जळतां देखिलें ।।५०।।

समर्थांसी आधीं च आंगीं बाणलें तीव्रतर वैराग्य ।
विशेष स्मशान देखिलें ईश्वरभाग्य ।
धन्य मृत प्राणी तो समर्थसंसर्गें सभाग्य । मुक्तीसी गेला निसंशय ।।५१।।

सद्गुरुसत्संगें[२३] काय येक नोहे । जीव शिव ब्रह्मपदीं बैसताहे ।
जगदोद्धार समर्थें सुचिला पाहे । प्रेतप्राणी उद्धरिला ।।५२।।

सदाशिव स्वामीचा सहचर जाला । जीव शिवपदीं ऐक्य ठेला ।
पुढें समर्थप्रसंग काय वर्तला । तो संतसज्जनीं परिसिजे ।।५३।।

अंत्रपाठीं लक्ष्मीपतीचें केलें अंघ्रियुग्मस्मरण[२४] ।
समर्थ वर्तमान जाणोनि सीघ्र केलें प्रस्थान ।
लक्ष्मीकांत पावले असतील जनस्थान । अष्टदिगपाळ[२५] इकडे पाठविले ।।५४।।

(१७) धाकट्या भावानें. (१८) वडील भावाला. (१९) जांबेपासून दक्षिणेस गोदावरी तीन कोस आहे. (२०) ही तृतीया आहे. भक्तीनें. (२१) हाळद लावल्यानें आंग पिवळें झालेलें होतें, तसें च गंगेंत उतरले. (२२) समर्थांना आपल्या हृदयाच्या आंत कायमचें ठेवावें असें गोदावरीनें मनात आणलें होतें, पण श्रीरामांनी कृपाबळें करून त्यांना बाहेर काढले. (२३) 'श्रीगुरुसत्संगें' - ६३२ (२४) चरणांचें स्मरण. (२५) अष्टदिक्पाल=इन्द्र, अग्नि, यम, निऋति, वरुण, वायु, सोम व ईशान.

पंच पंच उष:काळ जाले । त्रिदश देव दर्शना आले ।
म्हणती आत्माराम स्वयें अवतरले । जेणें बंध सोडविले हनुमानरूपें ।।५५।।

समर्थस्वामी अंतरज्ञानी । म्हणती देव आले अतितदर्शनीं[२६] ।
परस्परें सप्रेम अभिवंदनीं । आत्माराम सर्व म्हणोनियां ।।५६।।

कुशळ स्वागत सर्व पुसिलें । समर्थें अपूर्व तेथें येक केलें ।
केवळ मानसपूजेनें अर्चिलें । समस्त सुरवरांसी ।।५७।।

आश्चिर्य जालें सकळ सुरांसी । कोण संपत्ति हे समर्थापासीं ।
मनसा संकल्पें अर्ध्या निमिषीं । सांग पूजिलें पाहा हो ।।५८।।

समर्थाची सपर्या[२७] घेणें । स्वर्ग येणें अक्षई भोगणें ।
अहो स्वर्गसंपत्ति हे कुरवंडी[२८] करणें । श्रीगुरुचरणावरुनियां ।।५९।।

इंद्र म्हणे जी गुरुदेव राजेंद्र । भक्त भूपति भूदेव महींद्र ।
परत्रपावन श्रीरामचंद्र । सूर्यनारायण नमो नमो ।।६०।।

अग्नि म्हणे जी ज्ञानवैराग्यवन्हि । नाना ज्ञानाग्निदग्धकर्माणि* ।
शुद्ध ज्ञानयज्ञीं संतृप्त करितां विज्ञानी । विज्ञानब्रह्म नमो नमो ।।६१।।

यम म्हणे जी सत्यधर्मा । नित्यानित्यस्वरूप स्वधर्मा ।
समस्त निरसितां जन्मकर्मा । निष्कर्मकर्मा नमो नमो ।।६२।।

नैऋति म्हणे जी ज्ञानशस्त्रें । असुरसंपत्ति वारितां ब्रह्मास्त्रें ।
नाना ब्रह्मराक्षस मुक्त करितां ब्रह्मचिन्मात्रें । नित्यमुक्ताय नमो नमो ।।६३।।

वरुण म्हणे जी करुणानिधि । ज्ञानविज्ञानआत्मबुद्धि ।
तुमच्या दर्शनें आत्मसिद्धि । जगजीवन नमो नमो ।।६४।।

वायुदेव म्हणे जी मुख्य प्राण । आत्माराम तूं सर्व सुजाण ।
त्रैलोक्यव्यापक परिपूर्ण । मुख्य प्राणनाथ नमो नमो ।।६५।।

कुबेर म्हणे जी मोक्षश्रीमंत[२९] । आत्माराम देव अनंत ।
तुझ्या स्वरूपाचा न कळे अंत । अंतप्रांत नमो नमो ।।६६।।

ईशान म्हणे जी महेशान । नाना विरूपाक्ष उर्ध्वलोचन ।
तुमचें सर्वीं सर्वत्र कृपावलोकन । अनंतलोचन नमो नमो ।।६७।।

(२६) अतित = अतिथि, पाहुणा. (२७) पूजा. (२८) ओवाळून टाकणें. (२९) मोक्षश्रिया आलंकृत.
* गीतावचन

अधोर्ध्वदिग्पति म्हणती जी चिदंबर । तुम्ही पावन करितां जगडंबर ।
नाना देव ऋषि मुनि दिगंबर । समस्त नमनें करिताती ।।६८ ।।

तुम्ही श्रीराम समर्थ अवतार । हनुमानरूपें सर्वेश्वर ।
तुम्हासी त्रेतायुगीं सामर्थ्यें लाभले वर । कलयुगीं कार्याकारण ऐका जी ।।६९ ।।

सीत उष्ण वात पर्जन्य वन्हि ।
भय रोग पीडा दैन्य शस्त्रपात न करी कोण्ही ।
नाना अमृतफळें प्राप्त विपिनविपिनीं । आमुची दिग्पाळसेवा चरणीं असो ।।७० ।।

समर्थें सर्वसंगपरित्याग केला यथार्थ ।
समर्थासी आज्ञा करितील श्रीरामसमर्थ ।
धर्मस्थापना भरतखंडीं कृतार्थ । शुद्ध परमार्थ दिसतसे ।।७१ ।।

आतां समर्थप्रस्थान पंचवटिकेसि आहे । आत्माराम तुमची वाट पाहे ।
तुम्ही आत्माराम सच्चिद्घन सदा हे । आपआपणा भेटावें ।।७२ ।।

ऐसे देवस्तवन ऐकोनियां समर्थदेवें । समस्त देवांसी सन्मानिलें सद्भावें ।
म्हणताती तुमचें अर्चन करणें आहे प्रभावें । पुनरागमन व्हावें कृष्णातीरीं।।७३ ।।

एवं समर्थमुखीचीं ऐकोनि अमृतोत्तरें । देव अंतर्धान पावले सत्वरें ।
मग प्रस्थान करिजे जगदीश्वरें । जनस्थान त्रिंबकाकडे ।।७४ ।।

जनस्थानीं वाट पाहे श्रीराम कृपानिधि ।
अक्रा दिवसें चि हो सीघ्र जाली दर्शनसिद्धी ।
आत्माराम पूर्णकाम हरिहरविधी । पंचायतनी प्रगटले ।।७५ ।।

श्रीरामस्वामि देखिले चतुर्भुज । श्रीरामस्वामि देखिले दिव्य द्विभुज ।
श्रीरामस्वामि करीं धनुर्बाण तेजःपुंज । शंखचक्रगदापद्महस्ती ।।७६ ।।

आंगीं भूषणें शत सहस्र भानु । कर्णीं कुंडलें लक्ष लक्ष भानु ।
मस्तकीं मुकुट किरीटि कोटि भानु । अनंत भानु अंगप्रभा ।।७७ ।।

घननीळ कांति इंद्रनीळ कांति । दुर्वादळ कांति तमाळनीळ कांति ।
शुद्ध निर्मळ निश्चळ स्फटिक चंद्र कांति । चिदंबरें उजळती ब्रह्मगोळ ।।७८ ।।

नाना रूपें वेदशास्त्रीं पुराणीं ऐकिलीं । श्वेत लोहित कृष्णें समर्थें देखिलीं ।
सगुण निर्गुण रूपें अनुभविलीं । गंध धूसरीं सुमनमाळीं ।।७९ ।।

दिव्य पादुका श्रीचरणकमळीं । रमा वामांगीं जनकबाळी ।
भरत शत्रुघ्न शेष[३०] जवळी । श्रीहनुमानस्वामि अभिवंदिती ।।८० ।।

नंद सुनंदादि पार्शदगण[३१] । सनकादिकादि योगीगण ।
नारदतुंबरादि ऋषिगण । अनंत सुरगण समागमें ।।८१ ।।

समर्थें मिठी घातली श्रीचरणकमळीं । येक मुहूर्त मानसपूजा संपूर्ण केली ।
उठोनि सप्रेमें डोळां जव देखिली । तंव ब्रह्मगोळीं परिपूर्ण श्रीराम पूजिला।।८२ ।।

श्रीराम पूजूनि पूजाहेतु उरला । आकल्प पूजनाचा संकल्प केला ।
आत्माराम अंतरसाक्षी लाभला । समर्थ कांहीं स्तवनीं प्रवर्तले ।।८३ ।।

जयजया जी आदिपुरुषा । जयजया जी परमपुरुषा ।
जयजया जी सर्वेशा। उत्पत्तिस्थितिलया व्यापक तूं ।।८४ ।।

जयजया जी आदिमूर्ति । जयजया जी मूर्ति अमूर्ति ।
जयजया जी पावनकीर्ति । वेद वाचा स्फूर्ति मौनावले ।।८५ ।।

जयजया जी सगुण सगुणा । जयजया जी अगुण अगुणा ।
जय जया जी निर्गुण निर्गुणा । जैशासि तैसा भाससी[३२] ।।८६ ।।

जय जय मछावतार आदिकूर्मा । जय जय वाराह नृहरि उग्रकर्मा ।
जय जय वामन विक्रमा भार्गवशर्मा । श्रीराम कृष्णवर्मा बोध्य कल्कि ।।८७ ।।

समर्थें द्वापरीं दर्शन दिधलें द्वारकाभुवनीं । सांप्रत कलयुगीं दर्शन जनस्थानीं ।
तुझें स्वयंभ बिंब मी हनुमानी । हनुमानस्वामी जाणतसां ।।८८ ।।

श्रीरामदास आम्हीं सर्व हि त्वद्रूपें । देव दानव मानव तुझीं च स्वरूपें ।
आत्माराम तुम्ही निजात्मरूपें । धर्मस्थापना करावी ।।८९ ।।

ऐसें श्रीरामस्तवन समर्थें केलें । श्रीरामसमर्थें कृपावलोकनें आलिंगन दिधलें ।
अवघें राममय ब्रह्मांड जालें । श्रीराम काय अनुवादती ।।९० ।।

श्रीरामदास तुम्ही सर्व हि मद्रूपें । देव दानव मानव माझीं च स्वरूपें ।
आत्माराम मी निजात्मरूपें । धर्मस्थापना करीन हे ।।९१ ।।

आतां धर्मस्थापना करावी तुम्ही । सेव्यसेवकभावें ऐक्य तुम्ही आम्ही ।
सकळ साधुसंतसंकल्प कर्मभूमीं । सिद्धीसी नेईन निर्धारें ।।९२ ।।

(३०) शेषावतार लक्ष्मण. (३१) पार्श्वद, अनुचर, सेवक. (३२) सगुणाला सगुण, अगुणाला अगुण व निर्गुणाला निर्गुण असा तूं भासतोस.

मज वैकुंठींहूनि जालें येणें । तुमच्या अनुग्रहाकारणें ।
सेव्यसेवकभावें हें बोलणें । येऱ्हीं[33] आत्माराम मी परिपूर्ण ।।९३ ।।

ऐसें आत्माराम आपआपणा स्तवन करिती । आपण आपणा प्रसन्न होती ।
हनुमानकरीं हनुमानमूर्ति देती । आकल्प संकल्प सिद्धीसी न्यावे ।।९४ ।।

श्रीरामसमर्थे कर्णीं उपदेशिलें गुजगोप्यवचन ।
समर्थाचें समर्थें केलें गुरुवाक्यश्रवण ।
तेथील कोण सांगेल महिमान । ग्रंथगर्भीं वदतां न ये ।।९५ ।।

श्रीदासबोधीं गुरुवाक्य[34] प्रगट केलें । कर्म उपासना ज्ञान विज्ञान विवरिलें ।
संतसज्जनासी अनुभवा आलें । मी काय जाणे निजवर्म ।।९६ ।।

श्रीरामसमर्थउपासना । आकल्प संकल्प परंपरा जाणा ।
धर्मस्थापना जगजीवना । भरतखंडीं करणें असे ।।९७ ।।

आतां जे जे धर्मस्थापनायोग होती । ते ते वैकुंठकैलासासी वाक्यार्थ जाती ।
स्वर्गस्थ देव मोहछाहासी येती । आवाहान करितां समर्थें ।।९८ ।।

समर्थअवतार निरोपमा । आचार्यस्वामीची[35] साजे उपमा ।
ब्रह्मचर्याश्रमीं परमहंसमहिमा । ब्राह्मण्यरक्षणीं अवतारु ।।९९ ।।

ब्रह्मसूत्र आचार्यदेवें रक्षिलें । ब्रह्मारण्य समर्थदेवें संरक्षिलें ।
कलयुगीं संन्यासग्रहण आचार्यें चालविंलें । विचारसंन्यास समर्थांचें ।।१०० ।।

आचार्यस्वामी शंकरमूर्ति । समर्थस्वामी महारुद्रमूर्ति ।
आत्मलिंग आत्माराममूर्ति । दक्षिणामूर्ति दक्षिणें ।।१०१ ।।

स्मार्त भागवत ऐक्य दोन्ही । श्रीराम समर्थ ऐक्यपणीं ।
भगवत्स्वरूपीं[36] साधुसंतमिळणी । ब्रह्मानंदें स्वानंदें ।।१०२ ।।

एवं श्रीराम समर्थ जनस्थानीं । अंतर्धानीं ऐक्य जालें धर्मसंस्थापनीं ।
श्रीगुरुचरणीं ऐक्य त्रिवेणी । वेणीगिरिधर विनवितसे ।।१०३ ।।

इति श्री समर्थप्रताप ग्रंथ । प्रगट चालिला उदास पंथ ।
सभानायक साधुसंत । आत्माराम परिसती ।।१०४ ।।

समास द्वितीय ।।२ ।। जय जय राम ।। छ ।। छ ।।

(३३) एरव्ही. (३४) जे अत्यंत गहन । माझ्या स्वामीचें वचन । जेणें माझें समाधान । अत्यंत जालें ।।
(३५) असें तें वचन म्हणजे अहं ब्रह्मास्मि माहांवाक्य । हे होय. (३६) जगद्गुरु श्रीशंकराचार्य स्वामींची.
(३७) साधु दिसती वेगळाले । परी ते स्वरूपीं मिळाले । अवघे मिळोन येक चि जाले । देहातीत वस्तु ।

।। श्रीरामसमर्थ ।।

।। समास तिसरा ।।

।। आदिनारायणं विष्णुं ब्रह्माणं च वशिष्ठकं ।।
।। श्रीरामं मारुतिं वंदे रामदासं जगद्गुरुम् ।।१ ।।

सभानायक संतसज्जन बोलिले । समर्थ हनुमानरूपें कलयुगीं प्रगटले ।
समर्थें काय काय प्रताप केले । कृपा करूनि सांगा जी ।।१ ।।

समर्थें लोकोद्धारें अवतार धरिले । संतीं लोकोपकारें प्रश्न केले ।
समर्थसेवकें[1] वाक्यार्थ लिहिले । संतसज्जनीं परिसावे ।।२ ।।

समर्थें प्रताप अद्भुत केले । समर्थें तपश्रम बहुत केले ।
समर्थे रघुनाथसादृश्य केलें । आत्माराम श्रीजगद्गुरु ।।३ ।।

समर्थें नाना पंथ शोधिले । समर्थें नाना लोक बोधिले ।
समर्थे नाना लोक वेधिले । हनुमानस्वामी सर्वेश्वरु ।।४ ।।

समर्थें भरतखंडीं आटणें[2] केलीं । समर्थें तीर्थें पावन केलीं ।
समर्थें गुप्त प्रगट सामर्थ्यें दाविलीं । सद्गुरुनाथ जगदीश्वरु ।।५ ।।

प्रपंचमाया मिथ्या आहे । वैराग्यभाग्य अचळ[3] पाहें ।
ज्ञान विज्ञान सिद्ध चि राहे । परब्रह्म स्वयें निजवस्तु ।।६ ।।

म्हणोनि हिमाळयकुंडीं समर्थ बुडी देती ।
रघुनाथजी समर्थांसी वरिच्या वरी धरिती ।
समर्थ समर्थांसीं गाळिप्रदानें समर्पिती । काय प्रयोजन या देहाचें ।।७ ।।

तुम्हासी जगोद्धार करणें आहे । तुमची तनु ते आमुची तनु पाहे ।
दोनि तपें तुमची रक्षिली काया हे । धर्मस्थापनेकारणें ।।८ ।।

केवळ वैराग्य तीव्रतर केलें । अन्नवस्त्रविवर्जित भलें ।
आतां लोक पीडा पावतील दुष्काळें । कां जे तुम्ही ईश्वर तनु म्हणोनियां ।।९ ।।

अग्निहोत्री राजा संन्यासी । देव द्विज मुनि संत साधु उपवासी ।
तरि राष्ट्रभंग होईल निश्चयेंसीं । कां जे आत्माराम सर्व हे म्हणोनिया ।।१० ।।

(१) प्रतापकार वेणीगिरिधरांनीं. (२) अटन, पर्यटन, प्रवास. (३) शाश्वत.

समस्त देवांसी उपवास पडले । समस्त भूदेव वस्त्रहीन जाले ।
समस्त जीव दरिद्रें पीडिले । तुम्ही अन्न वस्त्र भूषणें धरावीं ।।११।।

येक वेष तुम्ही न धरावा । येक वेष तुम्ही न करावा ।
भोग त्याग विवेकें विवरावा । त्यागात्याग सर्वज्ञपणें ।।१२।।

श्रीरामआज्ञा दयाळें न मोडिली । समर्थें वस्त्रें भूषणें अन्नें अंगिकारिलीं ।
विश्व आनंदविलें सुकाळीं । सुर नर पन्नग त्रिभुवन हें ।।१३।।

मुख्य ॐ पुण्यावचनी योग समर्थाचा । कौपीनी वेष योग हनुमानाचा ।
आजन्म नैष्ठिक योग ब्रह्मचर्याचा । केवळ वैराग्य योग सामर्थ्यपणें ।।१४।।

समर्थरामें मागें[४] वनवास केला । जटाकलापीं हुर्मुजी वस्त्रलपेटा बांधिला ।
भद्रीं[५] बैसतां हनुमानापासीं दिधला ।
तो समर्थें चालविला हुर्मुजी वस्त्रबाणा।।१५।।

काशायांबर[६] नग्न वस्त्र[७] । संन्याशासी हें पवित्र ।
समर्थासी दिधलें स्वतंत्र । हुर्मुजी रंग वस्त्र रघुनाथें ।।१६।।

क्षीरशयनें[८] शिरोवेष्टणें अर्पिली । पीतांबर भूषणें महालक्ष्मीनें वाइलीं ।
जगदांतरीं अर्चनें चालिलीं । कर्ता भोक्ता श्रीराम ।।१७।।

मुख्य हुर्मुजी रंग मेखळा श्रीरामप्रसाद भारी । शशांक मेखळा केवळ शांकरी ।
कृष्णवर्ण ऊर्णमेखळा वातसे मल्लारी । पिवळे धागे भंडारी भरूनियां ।।१८।।

गोकुळवृंदावनासी समर्थ गेले । कृष्णकान्हयासी परम प्रीति भेटले ।
कृष्णें घोंगडी कांठीं कुबडी प्रसाद दिधले । कृष्ण जाडी आवडे समर्था ।।१९।।

करवीरक्षेत्रीं दत्तात्रयें सिद्धपादुका । भोजनांतीं समर्पिल्या सम्यका ।
दत्तात्रय केवळ समर्थस्वामीसखा । येकें पात्रीं भोजन केलें ।।२०।।

श्रीपांडुरंगयात्रेसी समर्थ आले । कटीं कर काढोनि कोदंडपाणी श्रीराम केले ।
आत्माराम सर्वी सर्वत्र देखिले । संतसज्जनीं संकीर्तनीं ।।२१।।

कथासमाप्तीं अदृश्य समर्थ जाहाले । संतसज्जन ते चि दीक्षा चालऊं लागले ।
विशेष येकांत रामसंतीं सेविले । नमस्कारासी उबगोनियां ।।२२।।

(४) 'मागें' हा शब्द ६३२ त नाहीं. (५) सिंहासनावर. (६) काषायांबर, भगवें वस्त्र. (७) लंगोटी. (८) श्रीविष्णूनें.

नाना कंठमेखळा श्रीरामकवचें । हुर्मुजी वस्त्र निशाण समर्थांचें ।
नाना प्रतापलीला चरित्र साचें । प्रगट होईल भूमंडळीं ।।२३।।

चित्रविचित्र जाला श्रीराम परेश । चित्रविचित्र समर्थवेष ।
अनंतरूपी आत्माराम जगदीश । स्वसंवेद्य जगद्गुरु ।।२४।।

समर्थासी जगोद्धार करणें आहे । समर्थतनु ते श्रीरामतनु पाहें ।
दोनि तपें श्रीरामें रक्षिली काया हे । धर्मस्थापनेकारणें ।।२५।।

समर्थासी रक्षित दोनि धनुर्द्धारी । समागमें गुप्त असती विपिनविहारीं ।
कोठें न विसंबती येक क्षणभरी । आत्माराम समर्थस्वामी ।।२६।।

समर्थासी प्रीति वनफळभोजनीं । नाना आम्र जांबळें विपिनविपिनीं[९] ।
लोकानुग्रहें अन्नभोजनीं । श्रीमंत वस्त्रें प्रावर्णें ।।२७।।

येक वेष नाहीं समर्था । श्रीमंतता आणि उदासीनता ।
निरुपम हे निस्पृहता । औदार्य सर्वसमर्पणीं ।।२८।।

समर्थवाणी प्रथम वदली । पळा[१०] पळा ब्रह्मपिसा येतो जवळी ।
येथूनि मौनमुद्रा देवें विसर्जन केली । जगदोद्धाराकारणें ।।२९।।

मागें कित्तेक दिवस भक्षिलीं पुराण चूर्णें । कित्तेक दिवस अरद्र[११] शुष्कपर्णें ।
कित्तेक दिवस जळ प्राशन कर्णें । वायो प्राशन केलें नाहीं ।।३०।।

वायोरूप हनुमान आपण । वायो प्राशन न करिती जाण ।
अक्रा दिवसें किंचित अन्नग्रहण । प्रसंगानुसारें समर्था ।।३१।।

पूर्णपणें पूर्ण न भक्षिती । नाना वरान्न भक्ष भात भक्षिती ।
दधि युक्षुदंडरसावरी[१२] प्रीति । लेंकुरें आवडती निराभिमानें ।।३२।।

हनुमानअवतार सूचनामूर्तिं । नाना नागपर्णें सर्वदा सेविती ।
गुरुउचिष्टप्रसाद लोकिकी शिष्य लाभती । त्रयोदशवर्णी तांबूळ हे ।।३३।।

गिरीकंधरीं समर्थ आसनें । दरीं दर्कुटीं मंचकशयनें ।
कडेकपाटीं धांवती जनें । वैभवआर्चनें करावया ।।३४।।

वैभवें सांडोनि दुर्गम वनीं । गिरिगुहांतरीं तरुतळीं उष्ण शयनीं ।
कोदंडपाणी स्वयें पीतांबरें छाया करूनि । नाना फळीं जीवनीं सान्निध्यें ।।३५।।

(९) ''विपिनगमनी'' - ६३२. (१०) श्रीसमर्थकृत हें पद सुप्रसिद्ध आहे. आर्तें भेटों येती त्यांस वेड लावितो। रामीरामदास ऐसें अबद्ध बोलतो ।। असा त्या पदाचा शेवट आहे. (११) आर्द्र, ओली. (१२) इक्षुरस, उसाचा रस.

कठीण स्थळीं अगत्य राहणें । सिंहव्याघ्रेसीं हरिहरेसी भांडणें ।
निरावलंब कड्यावरी धोत्रध्वजा लावणें । ब्राह्मण्य दावणें सृष्टीसी ।।३६ ।।

कृष्णावाळुवंटीं ब्रह्मचारी पूजिले । रुद्रसंख्या[१३] नाभिपर्यंत पुरिले ।
हनुमान पुढें ठाईं ठाईं स्थापिले । जगदोद्धार करावया ।।३७ ।।

समर्थें कृष्णेमध्यें भीमकुंडीं[१४] बुडी दिधली ।
हनुमानमूर्ति पुरातन निद्रिस्थ उठविली।
ब्रह्मदेवें त्रेतायुगीं पुजूनि जे प्रासादिली ।
कलयुगीं जागी केलीसे जगदोद्धारा ।।३८ ।।

ब्रह्मदेवाचें भविष्यवचन । कलयुगीं हनुमान अवतार होईल जाण ।
आपआपणा जागें करून । जगदोद्धार करील ।।३९ ।।

गौतमीतीरीं[१५] उत्पन्न होऊन । कृष्णातीरीं रहावया हें चि कारण ।
श्रीरामअवताराचें अखंड स्मरण । पूर्वाख्यान स्मरतसे ।।४० ।।

श्रीरामचंद्रस्वामी रावणवधाचे अंतीं । कृष्णास्नान करूनि ध्यानस्थ होती ।
तव महाबळेश्वरापासूनि कृष्णवेण्या दर्शनासी धांवती ।
जळ लोटी मारुती मागें दोनि गांवें ।।४१ ।।

कृष्णवेणी विभागिली दोनि बाहें । बाहुक्षेत्र पुराणीं सांप्रत ग्राम बाहे ।
समर्थें कलयुगीं हाक देऊनि लवलाहें ।
जागती जोती काढिली हनुमानरूपें ।।४२ ।।

श्रीराम ते चि हनुमान । गुरुपद तें चि देवपद जाण ।
हरिहरविधि ऐक्य आपण । लीळाविग्रही सर्वेश्वरु ।।४३ ।।

एवं ब्रह्मदेवें हनुमानमूर्तिं पूजिली । पूजनांतीं मूर्ति जळशयन जाली ।
दोनि युगें निद्रा संपादिली । कलयुगीं प्रगटलीं सामर्थ्यरूपें ।।४४ ।।

समर्थें खाद्यनैवेद्यें देवाल्यें भरिलीं । हनुमानें सर्व हि स्वीकारिली ।
देवदुंदुभिवाद्यें वाजीनलीं । समर्थें सर्व प्रांत उद्धरिला ।।४५ ।।

समर्थ आचरण हनुमंताचें । भाग्य प्रगटलें शुचि श्रीमंताचें ।
केवळ मानवी शरीर म्हणतां संताचें । वाचेसी दोष लागती ।।४६ ।।

(१३) अकरा. (१४) सातारा जिल्ह्यांत बाहेगांवी कृष्णा दुभंगून जे बेट बनले आहे तेथे मागच्या बाजूस हे कुंड आहे. (१५) गोदावरीचे तीरी जांबगांवी.

समर्थ दर्शनें स्पर्शनें माहा दोष नाशती ।
समर्थभजनें पूजनें अविनाश पदें पावती ।
समर्थ हनुमानरूपें आपुल्या मूर्ति । गुरुत्वें स्थापिती सृष्टीमधें ।।४७ ।।

प्रथम बाहोक्षेत्रीं रामलिंगीं मूर्तिस्थापना । कृष्णवेणीमध्यें केली विराजमाना ।
मग ठाईं ठाईं सर्व हि हनुमाना । हनुमानस्वामी स्थापिती ।।४८ ।।

स्थापनेसी येती वानरभार । उदंड करिती भुभुकार ।
टाळ्या पिटिती सप्रेम निर्भर । जयजयकार उठती स्वानंदें ।।४९ ।।

पराशरपर्वतीं विचित्र वर्तलें । समर्थासी शिवराजें भावें विनविलें ।
स्वामी प्रवर्षगिरिवरि येक रात्रीं राहिलें । पाहिजे आतां गुरुदेवें ।।५० ।।

शिवराजा राजाब्रह्मरामआज्ञा आजि नाहीं ।
स्वामी राजाब्रह्मराम तुम्ही च मी पाही ।
हनुमानस्वामी तुम्हीं लीलाविग्रहदेही । अनुमान कांही असेचिना ।।५१ ।।

निकें[१६] म्हणोनि सोमतीर्थी केलें संध्यावंदन ।
पुढें अमात्यसदनीं जालें कथानुकीर्तन।
कथासमाप्तीं समर्थें केलें उड्डाण । पर्वतावरूनि स्वानंदें ।।५२ ।।

शिवगणासी परम विस्मय जालें । हनुमानस्वामी प्रत्यया आले ।
अष्टै प्रधान समाधान पावले । लाधलें निधान[१७] जगदोद्धारा ।।५३ ।।

समर्थस्वामी जगतारणी । समर्थ हनुमान विचित्र करणी ।
समर्थ सद्गुरु बोधितां श्रवणीं । समर्थ होती सेवकजन ।।५४ ।।

अनंत गुण समर्थाचे । काय वदवतील येकि वाचे ।
श्रीगुरु रामचंद्र हनुमान साचे । जगदानंद जगद्गुरु ।।५५ ।।

अनंत समर्थाचीं प्रतापचरित्रें । अल्प स्वल्प सांगिजेती वग्त्रें ।
गुरुसंप्रदाई गुरुदेवस्तोत्रें । श्रवण असावीं सद्भाविका ।।५६ ।।

श्रीगुरुभक्तांसी समर्थध्यान । इतरांसी श्रवणसमाधान ।
सर्वांतर्याम प्राणनाथ निधान । षड्गुणसंपन्न कृष्णातीरी ।।५७ ।।

बाहोग्रामीं[१८] शक्तिग्रामीं[१९] । मसुराग्रामीं पूर्वग्रामीं[२०] ।
उदंबरग्रामीं[२१] श्रृंगग्रामीं[२२] । हनुमान स्थापिले समर्थें ।।५८ ।।

(१६) बरें. (१७) आश्रय. (१८) बाहेगांवी. (१९) माजगांवीं. (२०) शहापुरास. (२१) उंब्रजेस; ६३२ त उदुंबर. (२२) शिंगणवाडीस.

बाहोग्रामीउपग्रामीं[२३] स्थान । मानसग्रामीं[२४] पारग्रामीं हनुमान ।
अधिष्ठानीं[२५] महारुद्र मुख्य प्राणनाथ निधान । पूर्वपश्चिमे स्थापिले समर्थे ।।५९ ।।

श्रीरामप्रसादपूर्वे माहाद्वार उत्तम । श्रीरामप्रसादवेष्टित संतमहंतआश्रम ।
श्रीरामदेवालईं राजांगणें परम । श्रीराम जगन्निवास वृंदावनी ।।६० ।।

समर्थें चंद्रगिरीं[२६] निवास केले । पंचाननेसीं समर्थ भांडले ।
कैलासनाथ प्रगट जाले । श्रीरघुनाथस्थापना करावया ।।६१ ।।

समर्थासी महारुद्रें कौतुक दाविलें । रुद्रसंख्या अर्भकीं वाळुवंटीं पुरिलें ।
समर्थें योगधारण तेव्हां प्रगटिलें । कृष्णापूर[२७] गेले आंगावरुनि ।।६२ ।।

मग अक्रारुद्र ब्रह्मच्यारी । समाधी उच्चाटण करिती भारी ।
आनंद जाला कृष्णातीरीं । जयजयकारीं नभ पूर्ण ।।६३ ।।

शिवराजासी वृत्तांत कर्णोपकर्ण गेले । दर्शनासाठीं डोंगरोडोंगर लागले ।
समर्थदर्शन होय ना उदास जाले । राजकार्य कांहीं सुचेचिना ।।६४ ।।@

शिवराजें शिवतरीं[२८] चमत्कार देखिले । करतळस्फोटक स्मरणें तात्काळ शमले।
स्वप्नीं समर्थ प्रसाद देऊनि गेले । माहां नदी उतरूनियां ।।६५ ।।@

कोण्ही राजदर्शनासी अनुष्ठानें करिती । समर्थपाईं राजराजेंद्र लागती ।
समर्थ केवळ अवतारमूर्ति । हनुमानरूपें सर्वेश्वरु ।।६६ ।।

हनुमान आपण समर्थपणें । तरि वैराग्यतप कासया कारणें ।
अहो लोकांत[२९] नाहींत जें जें आचरणें । तें तें करणें समर्था ।।६७ ।।

समर्थ हनुमान ऐक्यरूप निर्धारीं । जैसा सिंधूमध्यें द्वैतरूप लहरी ।
आपुले आपण चराचरीं । खेळ खेळती स्वानंदें ।।६८ ।।

समर्थासी सर्वदा पर्वतीं राहाणें । शिवराजासी सदा पर्वतदुर्गें बांधणें ।
समर्थदर्शनें माळा छत्र पावणें । छत्रपति होणें स्वामीप्रतापें[३०] ।।६९ ।।@

दीर्घदंड नमस्कार घालूनि । चरणपादुका मस्तकीं धरूनि ।
राज्य पावला क्षत्रिय दाक्षणी[३१] । द्विजराज्य[३२] दिधलें समर्थें ।।७० ।।@

(२३) शिराळ्यास. (२४) मनपाडळेंगांवीं. (२५) चाफळास. (२६) चरेगांवच्या मागचा डोंगर. तंजावरमठपति भीमस्वामीकृत श्रीसमर्थचरित्र पहावे. चंद्रगिरीचा डोंगर । त्यांत येक गुप्त शिखर । तेथें राहे योगेश्वर । निरंजन।। (२७) कृष्णानदीचे पूर. (२८) शिवथरच्या घळींत. (२९) 'लोकांसी' - ६३२. (३०) शके १६५१ च्या पूर्वीचा हा ग्रन्थ असल्यामुळें गिरिधरांनीं दिलेली ही साक्ष विचारांत घेण्यासारखी आहे. (३१) दाक्षिणी, दक्षिण देशाचें. (३२) ब्राह्मणाचें राज्य. श्रीसमर्थांनीं महाराजांना परत दिलेलें.

समर्थें शिवराजाचा कराररभाव पाहिला । शिवें वर्जिला तो तांबुल दिधला ।
शिवगणें हनुमानरूपें प्रसाद घेतला[३३] । मुखांत घातला अविलंबें ।।७१ ।।@

पुढें करनाटक हस्तकगत केलें । सामर्थ्यध्यान तेथें आठविलें ।
अभिजितीं[३४] येळुरीं[३५] दर्शन दिधलें । कृष्णातीरीं तेव्हां समर्थ ।।७२ ।।@

शमनपीर समर्थें परीक्षिले । शमनपीरें समर्थ अजमाविले ।
मार्तंडपुरीं[३६] गिरिवरी भले । येतां जातां अभिवंदिती ।।७३ ।।

कोण्ही येक फकीर आंबे वांटित बैसले । समर्थें हजारोंहजार आंबे मागो धाडिले।
बेजार फकीर होऊनि गेले । मग आम्रवृक्ष लाविले हजारों देवें ।।७४ ।।

श्रीरामअवतारीं नरापरिस वानर भले । जेहिं सुरवरबंध सोडविले ।
समर्थें नरदेह कलयुगीं थोराविलें । नर ते चि केले नारायण ।।७५ ।।

समर्थें येकदां कौतुकें नीच यातीस चढविलें । ब्राह्मण्यतेज प्रत्यया आणिलें ।
सहस्रस्र अंतेजासी येकसरें पिटिलें । कल्याणनामा दूत प्रेरूनियां ।।७६ ।।

समर्थसंगें येक नाथपंथी बाळक । गिरिगुहांतरीं तत्पर असे सेवक ।
समुदाईं मग गुप्त जाला देख । केवळ रघुनायक निर्धारें ।।७७ ।।

समर्थ येकदां कौळिकवचनें[३७] गुहांतरीं प्रवेशले ।
हस्तकडगें[३८] देऊनि कौळिकमागें फिरविले ।
शिवराजें कौळिक भांड्यामुखी[३९] बांधविले ।
समर्थ धावण्या धांविले अक्रा दिवसे ।।७८ ।।@

अक्रा दिवस समर्थ गुहांतरीं फिरले । परम भाग्यें पुन्हा देखिले ।
समर्थाविणें लोक आंधळे होते जाले । संसारतमामाझारी ।।७९ ।।

आनंद जाला कृष्णातीरीं । घोष दाटला जयजयकारीं ।
समाचार गेले रायेरी । शिवराज दाटला स्वानंदें ।।८० ।।@

(३३) महाराजांनीं विडा वर्ज केला होता असें दिसतें. श्रीसमर्थांनीं एकदां विडा दिला तो मारुतीचा प्रसाद म्हणून त्यांनी स्वीकारला. (३४) अभिजीत नक्षत्रावर किंवा मुहूर्तावर. (३५) वेलूर मुक्कामीं. (३६) मार्तंडपुर ह्मणजे पाली. पालीस खंडोबाचें स्थान प्रसिद्ध आहे. उंब्रजेहून पालीस जाताना वाटेंत शिरगांवाजवळ एका डोंगरावर शमनापीर पीराचें स्थान आहे. (३७) कौलिक=मांत्रिक. (३८) हातांतील कडे (?). त्या मांत्रिकानें भारलेलें कडें समर्थांना देऊन त्यांना आपल्या मागें मागें फिरविलें असावें, असा अर्थ दिसतो. (३९) तोफेच्या तोंडीं.

मग समर्थें अवतारभूमीचें[४०] अवलोकन[४१] केलें ।
श्रीराणाबाई मातेसी दर्शन दिधले।
श्रेष्ठांसी समर्थें नमस्कारिलें । कीति येक दिवसां पातले कृष्णातीरा ।।८१ ।।

एवं समर्थप्रताप वर्तमान । **वेणी गिरिधरें** केलें निवेदन ।
पुढें श्रीरामसमर्थसंस्थापन । समर्थ चांफळीं करिताती ।।८२ ।।

इति श्रीसमर्थप्रतापग्रंथ । प्रगट चालिला उदास पंथ ।
सभानायक साधुसंत । आत्माराम परिसती ।।८३ ।।

समास तृतीय ।।३ ।। जय जय राम ।। छ ।। छ ।।

***

(४०) जन्मभूमि जांब. (४१) ही गोष्ट शके १५७६ तील असावी असें अनुमान स्वानुभवादिनकर कलाप १६x४ वरून होतें.

।। श्रीरामसमर्थ ।।

।। समास चवथा ।।

।। आदिनारायणं विष्णुं ब्रह्माणं च वशिष्ठकं ।।
।। श्रीरामं मारुतिं वंदे रामदासं जगद्गुरुम् ।।१ ।।

समर्थें दिव्य पुरातन सामर्थ्यमूर्ति । श्रीगंडकी काढोनि आणिली मध्यरात्रीं ।
ग्रामस्थ सहस्रावधि शस्त्रपाणि धांवतीं । समर्थ दृष्टि पडेतिना ।।१ ।।

चांफळ चंपावतीसी केली श्रीराममूर्तिस्थापना । विमळ मांडवीनदीतीरीं जाणा ।
देव देवता देवतें भूतें नाना । समर्थें सर्व हि समजाविलीं ।।२ ।।

अनन्य भूतें दैवतें दोनीं ठेविलीं । येक्या नारेळें संतृप्त केलीं ।
रथोत्साहापूर्वि सन्मानिलीं । इतरासी रिघों देईतना ।।३ ।।

पूर्वे लंबोदर समर्थें बैसविले । मागें पुढें मारुतिं स्थापिले[१] ।
मध्यें देवालईं श्रीरघुनाथजी अर्चिले । आकल्प संकल्प समर्थाचा ।।४ ।।

चंपावतीभोंवतीं पुष्पावती तीर्थें । पावनें केलीं स्वामिसमर्थें ।
श्रीगुरुचरणीं भावार्थे । परत्र पार पावविती ।।५ ।।

धन्य चंपावतीपुरवासी । सुखसेजे श्रवण कीर्तनें जयासी ।
धन्य पंचक्रोशीग्रामनिवासी । ध्वनि कर्णासी यात्रेच्या ।।६ ।।

पारग्रामीं पाराशरप्रांतीं येक उछह केले । चंपावतीहुनि श्रीरघुनाथजी आणविले।
चरेगांवीं वनीं सिबिकारूढ हटले । समर्थें विनविले पत्रार्थें ।।७ ।।

नृसिंह्यराय नामा अधिकारी । श्रीरघुनाथजीसी पत्र निवेदन करी ।
सिबिका थोपिली चंपकसुमनापरी । पारग्रामा पातले रघुनाथ ।।८ ।।

समर्थें रामनौमी उछह केले । पुन्हा श्रीराम चांफळासी आले ।
मग पंचक्रोशीबाहेरी राम न गेले । चांफळखोरे मानलें ।।९ ।।

देव देवता देवतें भूतें । आज्ञेमध्यें ठेविलीं समर्थें ।
सद्गुरु स्वामीचीं दैवी सामर्थ्यें । हनुमानरूपें कृष्णातीरीं ।।१० ।।

(१) श्रीक्षेत्र चाफळास श्रीरामाच्या पुढें दास मारुति व मागें प्रताप मारुति स्थापिले असून दास मारुतीच्या पाठीमागें पूर्वेकडे लंबोदराची स्थापना केलेली आहे.

दंडनाथ मार्कंडेश्वर । कोपनाथ संगमेश्वर ।
रवळनाथ सिद्धेश्वर । समुद्रेश्वर येती यात्रेसी ।।११।।

गोकर्णादि करवीर दक्षिण तीर्थें । हिमकेदारादि उत्तर तीर्थें ।
पूर्व तीर्थें पश्चिम तीर्थें । अधोर्ध्व पन्नग तीर्थें येती यात्रेसी ।।१२।।

धारेश्वर मोरेश्वर चांपेश्वर रुद्रेश्वर । धोपेश्वर कोपेश्वर कोटेश्वर हरिहरेश्वर ।
पूर्वेश्वर पश्चिमेश्वर उत्तरेश्वर दक्षिणेश्वर । अधोर्ध्व पन्नगेश्वर येती यात्रेसी ।।१३।।

दैवीमंत्रें देव आव्हानिले । ते ते सर्व हि चांफळासी आले ।
समर्थें सर्व हि सन्मानिले अर्चिले । समर्थध्यान अवलोकिती ।।१४।।

नाना पंथीं पंथ जे बोलिले । ते ते सद्गुरुपंथें चालिले ।
समर्थें सर्व हि शुद्ध सन्मार्गी लाविले । सद्गुरुध्यान विलोकिती ।।१५।।

सद्गुरुस्वामीचें निर्गुण ध्यान । लीळाविग्रहें सगुण ध्यान ।
जेणें केलें श्रीराममूर्तिसंस्थापन । तें चि ध्यान वर्णीन हो ।।१६।।

माथां निर्मळ केशरी पाग[2] लपेटिली आहे । सुमनावतंसें मुक्तलग तुरे पाहें ।
केशर कस्तुरी भाळीं झगमगिताहे । रत्नाक्षता झळकती ।।१७।।

आकर्ण नयन कृपावलोकन । कर्णीं मुक्तमुद्रा विराजमान ।
नास्तिकांसी देऊनि आस्तिक ज्ञान । सरळ नासिका विराजे ।।१८।।

निजबोधमुखें बत्तिसी झळकली । अधरामृतें स्वर्गामृतें निवालीं ।
कंठीं मुक्तलग मेखळा आपाद शोभली । कांची मेखळा कटिसूत्रें ।।१९।।

कौपिनावरुता पीतांबर । लीळा कासिला चिदंबर ।
आपाद मुक्तमाळा मनोहर । मुक्तपणा नातळती ।।२०।।

आपाद सुमनमाळा विराजती । नाना पर्णमाळा हरित[3] शोभती ।
नवरत्नमाळा नवविधा दिसती । करांगुळीं झळकती निजमुद्रिका ।।२१।।

नाना त्रिविध त्रिपुटी तापशमन । केवळ निर्मळ बावन[4] चंदन ।
समर्थासी सर्वांगीं जाला लीन । अव्यंग अंगदर्शन दावितसे ।।२२।।

उत्तर सिद्धांत उत्तरीय वस्त्र । निर्मळपणें सूक्ष्म स्वतंत्र ।
सर्वांगध्यान दावी विचित्र । दिव्यांगभूषणें विभूषणें ।।२३।।

(२) पटका (?) (३) हिरव्या. (४) बावन चंदन - मैलागरु चंदनवृक्ष.

निजपदीं पादुका झळकती । निजकरीं मोक्ष कैवल्य विराजती ।
बद्धता मुक्तता नित्यमुक्त विसरती । मननशीळ गुरुपाईं ।।२४।।

कोटिपूर्णचंद्र कळंकरहित । पूर्णीं पूर्णपणाविरहित ।
नाना ज्ञानप्रकाशें उदई येत । उपमे न येत श्रीगुरुपाईं ।।२५।।

अचळ सिंह्यासनीं अचळ मूर्ति । निर्मळ निश्चळ स्वरूपस्थिति ।
सर्वेश्वर म्हणे जी सद्गुरु मूर्ति । माझी मायोपाधि स्फूर्ति चालेना ।।२६।।

भोंवती अनंत बैसलीं सज्जनवृंदें । अनंत दाटलीं ब्रह्मवृंदें ।
सर्व हि अभेद देखती श्रीगुरुपदें । सच्चिदानंदें संतोषती ।।२७।।

विशाळ मंडप गगनस्थानीं । गगनसदृशं गुरुमूर्ति ध्यानीं ।
नयनीं नयन गेले हारपोनि । सद्गुरुध्यान राहिलें ।।२८।।

ऐसें सद्गुरुसमर्थध्यान । सगुण ध्यान निर्गुण ध्यान ।
सर्वत्रांचें समाधान । कृष्णातीरीं देखिलें ।।२९।।

समस्त देवांचें आवाहन केलें । समस्त देवीं बीजें[5] केलें ।
समस्त देवांसि सन्मानिले अर्चिले । सद्गुरुनाथसमर्थें ।।३०।।

एवं श्रीराममूर्तिसंस्थापन । **वेणीगिरिधरें** केलें निवेदन ।
पुढें समस्त देव देवता करिती गुरुदेवस्तवन । संत सज्जन परिसती ।।३१।।

इति श्रीसमर्थप्रताप ग्रंथ । प्रगट चालिला उदास पंथ ।
सभानायक साधु संत । आत्माराम परिसती ।।३२।।

समास चतुर्थ ।।४।। जय जय राम ।। छ ।। छ ।।

***

(५) निरनिराळ्या देवतांचे आवाहन करण्याचे जे विशिष्ट मंत्र असतात त्या मंत्रांतील सांकेतिक शब्दांना बीज म्हणतात.

।। श्रीरामसमर्थ ।।

।। समास पांचवा ।।

।। आदिनारायणं विष्णुं ब्रह्माणं च वशिष्ठकं ।।
।। श्रीरामं मारुतिं वंदे रामदासं जगद्गुरुम् ।।१ ।।

मागां सद्गुरु समर्थध्यानें । श्रीरामसंस्थापनावर्तमानें ।
पुढें कथानुसंधानें । संतसज्जनें परिसावीं ।।१ ।।

आतां आदिमुऱ्ह्याचीं[१] आदिदैवतें । स्मरणरूपें स्मरण करितां समर्थें ।
प्रेमप्रीतीनें धांविलीं समस्तें । श्रीगुरु वंदुनि अनुवादति[२] ।।२ ।।

समर्थें केली चांफळीं श्रीरघुनाथस्थापना । आम्हासी पूर्ण जाला आनंद मना ।
आम्ही सर्व हि लागों गुरुदेवभजना । गुरुदेवयात्रा संरक्षूं ।।३ ।।

आदिशक्ति सीता मूळमाया । नाना विग्रह[३] नाना काया ।
मुळींच्या अंशांशें आम्ही सद्गुरुराया । आमुची उपेक्षा तुम्ही न करावी ।।४ ।।

प्रथम जानाई देवी म्हणे जी जनार्दना । आमुची स्थापना करावी संतसज्जना ।
विश्व लागों स्वसुखें समर्थभजना । आमुचा सन्मान राखावा ।।५ ।।

धानाई देवी म्हणे जी धन्य आम्ही । डोळां देखिले समर्थस्वामि ।
नि:काम भजों मंगळधामीं । आमुचा उछेद देवें न करावा ।।६ ।।

ज्ञानाई देवी म्हणें जी ज्ञाननिधि । तुझ्या दर्शनें आत्मसिद्धि ।
ज्ञानविज्ञान दासबोधीं । समर्थें सर्व हि सांगितलें ।।७ ।।

माउल्या देवी म्हणती श्रीगुरु माउली । तुमच्या लागों नित्य पाउलीं ।
समर्थें रघुनाथस्थापना केली । आमुची उथ्थापना न करावी ।।८ ।।

जळींच्या देवी म्हणती श्रीगुरुचरणजळीं । क्रीडा करूं आम्हीं आनंदकल्लोळी।
नाना मानससरोवरीं सकळीं । सुखस्वानंदें राहों जी ।।९ ।।

आसरा देवी म्हणती आम्हासी गुरुदेव आसरा ।
त्यावीण नेणों आणिक देव दुसरा ।
संतसंग तो चि आम्हा दिवाळि दसरा । सद्गुरुचरण सेऊं जी ।।१० ।।

(१) सह्याद्री पर्वताजवळील प्रदेशास मुऱ्हें म्हणतात. (२) श्रीगुरु वंदुनि गौप्यरूपें अनुवादती ।। असा चरण ६३२ त आहे. (३) साकार देह.

जखिणी देवी म्हणे जी सर्वकर्तारा । आम्ही अंतरलो कर्मदेह भर्तारा ।
आतां जीवबुद्धि सारूनि शिवबुद्धियोगें तारा । श्रीगुरु परपारा भवसिंधु ।।११ ।।

मानविणी देवी म्हणे जी जळो अभिमान । स्वस्वरूपें करीं निराभिमान ।
आमुचा कायसा बहुमान । मानापमान गुरुपाईं ।।१२ ।।

मंगळाई देवी म्हणे श्रीगुरु वरिष्ठा । ज्ञानविज्ञानबळें बळिष्ठा ।
सप्तऋषि गिरिवरि माझी प्रतिष्ठा । अनंत गिरिवरि व्यापक तूं ।।१३ ।।

येमाई देवी म्हणे जी गुरुछत्रछाईं । अनंत छात्रवर्ग तुमच्या पाईं ।
मी मी बोलती नरलोक काई । व्यस्ताव्यस्त समस्त हे ।।१४ ।।

तुकाई देवी म्हणे आम्ही अनन्या । श्रीगुरुउदरीं परत्र कन्या ।
कलयुगीं योषिता परम धन्या । व्यासवचन मान्या मानावें ।।१५ ।।

फिरगाई देवी म्हणें मी विद्यारूपें फिरतां । ब्रह्मांड नुपुरे मज ब्रह्मीं विचरतां ।
भवस्वर्गीं कोण्ही दृष्टि फिरवितां । चौऱ्यांसीं लक्ष योनि फिरवीन मी ।।१६ ।।

घंटा देवी म्हणे मी श्रीरामघाटीं । श्रीगुरुभक्तीच्या परिपाटीं ।
गुरुनिंदकाची पिळीन घांटी । बोल न बोलवीं दुसरा ।।१७ ।।

नवलाई देवी म्हणे गुरुदेवें नवलें केलीं । नाना ज्ञानशक्तीची संस्थानें रक्षिलीं।
नाना औटपीठेंॐकारें[४] दर्शना आलीं । राजस तामस सात्विका शक्ति ।।१८ ।।

जाखाई देवी म्हणे जी जगदीशा । आत्माराम स्वामी परेशा ।
आमुची स्थापना राहों द्या सर्वेशा । सर्वस्वें होऊं अनुकूल ।।१९ ।।

जुगाई[५] देवी म्हणे जी श्रीगुरुदेवा । जुगें[६] भजेन तुज देवदेवा ।
माझी चालवावी लौकिक सेवा । उछेद समर्थें न करावा ।।२० ।।

पिंपळाई देवी म्हणे जी नारायणा । अश्वस्थ[७] संसार हा स्वस्थ नाहीं जाणा ।
सद्गुरुकृपें कळलें आपआपणा । तुमचें भजन घडावें ।।२१ ।।

मळाई देवी म्हणें श्रीगुरु निर्मळा । तुझ्या लागेन चरणकमळा ।
नाना मायामळ त्यागुनि विमळा । गुरुकृपानदी सेवीन जी ।।२२ ।।

उदगिरि देवी म्हणे स्वामीसी । देवा तूं उदयगिरिवरि पावलासी ।
आमुचा पूजामान चालवी जनासी । तुझ्या भजनासी विश्व लाऊं ।।२३ ।।

(४) कोल्हापूर, तुळजापूर, मातापूर अशीं तीन व सप्तश्रृंगचें अर्धें अशी साडे तीन स्थानें. (५) अंबा जोगाई.
(६) युगें, युगानुयुगें. (७) बाडांक ६३२ त 'अश्वथ्थ' असा पाठ आहे, ऊर्ध्वमूलमध:शाखमश्वर्त्थ प्राहुरव्ययम् ।।

विठलाई देवी म्हणे सांगों काई । विठल पांडुरंग माझा भाई ।
कथाकीर्तनीं मी तिष्ठेन पांहीं । आवडी मजला नामाची ।।२४।।

संताई देवी म्हणे संत महंता । मोक्षश्रिया विराजमान अनंता ।
तुझी सेवा भाग्यवंता । पुण्यवंता घडेल जी ।।२५।।

कुंभजाई देवी म्हणे तूं नाना घटीं । पूर्ण व्यापक ब्रह्मांडमठीं ।
तुझ्या चरणीं मी घालीन मिठी । आत्माराम मज दावी ।।२६।।

विंजाई देवी म्हणे मी विंजवनीं । वाट पाहत होतें संतसज्जनी ।
समर्था तूं जनीं विजनीं । दर्शन देसी स्वानंदें ।।२७।।

पिसाई देवी म्हणे जी श्रीगुरुस्वामि । स्वरूप सोवळी मी परब्रह्मीं ।
नाना राजकी स्पर्शे कर्मभूमि[८] । दोन्हि स्तन म्या विसर्जिले ।।२८।।

सोमजाई देवी म्हणे नि:कळंक सोमा । सकळ संत सार्वभौमा ।
सद्गुरुनाथा सर्वोत्तमा । उत्तमोत्तमा सुखमूर्ति ।।२९।।

तामजाई देवी म्हणे तूं रजतमरहित । शुद्ध सत्वातीत अपरमित ।
तुझें कोण करील परमित । दर्शन घडलें अपूर्व जी ।।३०।।

बागजाई देवी म्हणे तूं बाग्वाणी । अगोचर तूं ब्रह्म निर्वाणीं ।
मनोवाचातीत निखळ निर्गुणी । सगुण सगुणी सर्वेश्वरा ।।३१।।

खंडजाई देवी म्हणे तूं अखंडी । व्यापूनि अससी अनंत ब्रह्मांडी ।
प्रपंच माया ज्ञानशस्त्रें खंडी । अखंडता द्यावी स्वरूपीं ।।३२।।

मद्दला देवी म्हणे समर्थातें । तुम्ही संस्थापिलें परमार्थातें ।
नाना विद्यारूपें आम्हाते । सद्गुरुनाथें संरक्षिलें ।।३३।।

नादलाई देवी म्हणे मी नादेन पाई । समर्थासी मी न मगेन कांहीं ।
माझें अधिष्ठान तूं शाश्वत पांहिं । आत्माराम निरंजन ।।३४।।

निनाई देवी म्हणे मी श्रीचरण सेवीं । माझें घरी तूं आजि जेवीं ।
पुष्पें फळें द्वीपांतरीचीं आणवीं । परत्र पारणा करवीं जगद्गुरु ।।३५।।

अंगलापुरीची अंगलाई । सज्जन पर्वतीं तुम्हासी भेटेल पांहीं ।
तुळजापुरीची तुळजाबाई । प्रतापपर्वतीं देवी भेटेल ।।३६।।

(८) मूळ स्वरूपानें परब्रह्मीं मी सोवळी आहे पण राजकारणासाठीं कर्मभूमीचा मला विटाळ झाला आहे.

ऐसी आदिमुन्ह्यांचीं आदिशक्तिरूपें । समर्थासी स्तविती आपुलाल्या स्वरूपें ।
सद्गुरुस्वामीच्या प्रतापें । सर्व हि सेवेसी लागली ।।३७।।

राजस तामस सत्व शक्ति । शुद्धसत्वीं प्रवेशल्या मति ।
समर्थ सद्गुरु अवतारमूर्ति । उद्धार केला सकळांचा ।।३८।।

सकळ शक्ति अनुवादल्या पाहीं । प्रकृतिपुरुषीं भिन्नभेद नाहीं ।
कोण्ही येक वाणी अनुवादती देहीं । वाणी प्रवर्तक सर्वेश्वरु ।।३९।।

प्रकृतिपुरुष अनुदिनीं अनुवादतां दिसती ।
तेथें चतुर्विधा वाणी च स्तवनीं प्रवर्तती।
वेदमाता मूळ श्रीसरस्वती । ॐकाररूपिणी स्तवनार्थें ।।४०।।

एवं अनंत ब्रह्मांडीचीं दैवतें आलीं । समर्थासी सर्व हि स्तवितीं जालीं ।
नाना शुभ सन्मानें सन्मानिलीं । थानकांसी[९] धाडिलीं गुरुदेवें ।।४१।।

अनंत ब्रह्मांडीचे सर्वेश्वर । समर्थासी मानिती ब्रह्म परात्पर ।
हनुमानरूपें श्रीमहेश्वर । अनंत अनंतीं स्तविले हो ।।४२।।

अनंताचें अनंत गुणवर्णन । ग्रंथविस्तारें वाढेल संपूर्ण ।
पुढें समस्त देव करितील गुरुदेवस्तवन । **वेणीगिरिधर** म्हणताहे ।।४३।।

इति श्रीसमर्थप्रताप ग्रंथ । प्रगट चालिला उदास पंथ ।
सभा नायक साधु संत । आत्माराम परिसती ।।४४।।

समास पंचम ।।५।। जय जय राम ।। छ ।। छ ।।

***

(९) आपआपल्या स्थानाप्रत.

।। श्रीरामसमर्थ ।।

।। समास सहावा ।।

।। आदिनारायणं विष्णुं ब्रह्माणं च वशिष्ठकं ।।
।। श्रीरामं मारुतिं वंदे रामदासं जगद्गुरुम् ।।१।।

मागां सद्गुरुसमर्थध्यानें । श्रीरामसंस्थापनावर्तमानें ।
सेवकें केलीं निवेदनें । संतसज्जनीं ऐकिलीं ।।१।।

समस्त देवांचें गुरुदेवें आवाहन केलें । समस्त देवीं गुरुपदीं बीजें केलें ।
समस्त देवांसी गुरुदेवें सन्मानिलें अर्चिलें । आत्मयारामी आरामी ।।२।।

नाना आत्मलिंग आत्माराम मूर्ति । सद्गुरुनाथ पावन कीर्ति ।
नाना ज्योतिर्लिंगें स्तवन करिती । संत परिसती स्वानंदें ।।३।।

प्रथम हिमकेदार म्हणे जी गुरु ब्रह्ममूर्ति । त्रिविधतापशमन सत्कीर्ति ।
नाना उत्तरपंथें मायाआवर्ती[१] । परत्र पार तुमचेनि ।।४।।

विश्वेश्वर म्हणे तारक ब्रह्मा । जगदोद्धारक पूर्ण ब्रह्मा ।
दशदेहांतीं परब्रह्मा । मुक्तपुरीसी[२] नादवितां स्वानंदें ।।५।।

सोरटीनाथ म्हणे तुजकारणें । शंभुशिखरीं कोथळागिरीसी मज येणें ।
तथा दक्षिण केदारें केलें पेणें[३] । करवीरसन्निधीं सान्निधीं ।।६।।

माहाकाळ म्हणे अघटित घडे । दुर्द्धर काळ तुझिया पायां पडे ।
त्रिकाळ अबाधित स्वरूप सांपडे । उत्पत्तिस्थितिलया अतीत ।।७।।

ॐकार म्हणे अमळ विमळा । श्रीगुरुदेवा निर्मळ निश्चळा ।
ॐ पुण्यावचनीं सुलग्न सोहळा । सावधान समई साधिला तुम्ही ।।८।।

ब्रह्मगिरि म्हणे ब्रह्मानिदानी । स्वरूप अनुष्ठिलें जनस्थानीं ।
सज्जनगिरिवरि मोक्षप्रदानी । सुखस्वानंदें नांदावें ।।९।।

घुष्मेश्वर[४] म्हणे परम पावन । त्रिदोषहरणा ब्रह्मविभावना ।
नाना देवगिरिप्रांतीं[५] आत्मलिंगभावना । सदा सर्वदां करितसों ।।१०।।

(१) मायेच्या भोवऱ्यांत. (२) काशीस. (३) पेणा=मुक्काम, (४) घृष्णेश्वर. (५) देवगडाजवळ वेरूळास.

नागनाथ म्हणे तूं ब्रह्मविशेष । जेथें सर्वहि जालें अशेष ।
माया अविद्या गेली निशेष । श्रीदासबोधग्रंथार्थें ।।११।।

वैद्यनाथ म्हणे श्रीगुरुनाथ । नाना भवरोग पर्यळीं वैद्यनाथ ।
पर्यळीपर्वतीं त्रैलोक्यनाथ । सुखस्वानंदें नादसी ।।१२।।

भीमाशंकर म्हणे जी विश्व धन्य । तुम्ही आम्ही कांहीं न हों अन्य ।
भीमातीरीं साधुसंत मिळती अनन्य । निजगुह्यार्थ प्रगटिती ।।१३।।

श्रीशैल्य म्हणे मी कृष्णातीरीं । पाताळ नीळ गंगेसी निवास करीं ।
सर्वांतर्याम चराचरीं । कृष्णातीरस्थ चिंतितसें ।।१४।।

श्रीरामनाथ म्हणे तुम्ही आत्माराम । श्रीरामदासस्वामी धरितसां नाम ।
नामरूपातीत परब्रह्म । सर्वेश्वरत्वें अवतरलां ।।१५।।

आत्मलिंग आत्मयारामी । नाना ज्योतिर्लिंगीं ऐक्य तुम्ही आम्ही ।
निर्मळ निश्चळ परब्रह्मीं । सुखस्वानंदें सर्वदां ।।१६।।

भावासारिखे गुरुदेव फळद्रुप । अज्ञान देखती मनुष्यरूप ।
ज्ञानी देखती सत्य स्वरूप । जैशासी तैसे भासतसां ।।१७।।

संत भगवंतरूप निर्धारें । काय जाणती अज्ञान पामरें ।
संतगुरुपद वंदिजे सर्वेश्वरें । मायोपाधि निरसावया ।।१८।।

ऐसी ज्योतिर्लिंगें स्वयंज्योति । समर्थ स्वामीचीं स्तवनें करितीं ।
दशावतार प्रसंगें दर्शनासी येती । निजरूपें स्तविती समर्था ।।१९।।

दशावतार दर्शना आले । मछकूर्मादि स्तवित जाले ।
अपूर्व गुरुमहिमा अनुवादले । संत सज्जन परिसती ।।२०।।

मछावतार म्हणे मी वेदोद्धारीं । अकांड[६] प्रळई रक्षणकारी ।
ब्रह्मांडप्रळई ब्रह्म निर्विकारी । दाऊनि देसी गुरुदेवा ।।२१।।

कूर्मावतार म्हणे देवा । आम्ही मंदरभूगोळ मात्र धरावा ।
ब्रह्मीं ब्रह्मभाव सद्भावा । भार अभार हा गुरुदेवीं ।।२२।।

वराहस्वामी म्हणे स्वामी । धरणीधर येक मात्र आम्ही ।
जगदोद्धरणीं परब्रह्मीं । नाना हिरण्याक्ष तुम्ही संव्हारितां ।।२३।।

(६) अकालिक, अनपेक्षित.

लक्ष्मीनृसिंह म्हणे आम्हीं हिरण्यकशपु । कर्मसमुच्चय वारिला रिपु ।
नाना काशपसृष्टितमांतक[७] दिपु । सद्गुरु तुम्ही सुखमूर्ति ।।२४।।

वामन म्हणे जी आम्ही कापट्यमेळीं । याचकवृत्ति जिंकिला दैत्य बळी ।
सद्गुरुसमर्थ तुम्ही माहां बळी । अहंकार पाताळीं घालितां ।।२५।।

भार्गवराम म्हणे तुम्ही अद्भुत केलें । नाना जामदग्न्यगोत्र[८] जग उद्धरिलें ।
ब्रह्मांश अंशीं अंशासी तुम्ही मेळविलें । आत्माराम सुखमूर्ति ।।२६।।

श्रीराम म्हणे तू आत्माराम अद्वय । स्तव्य स्तवन स्तविता राममय ।
सच्चिदानंद सच्चिद्घन चिन्मय । परब्रह्म तूं सनातन ।।२७।।

श्रीकृष्ण म्हणे मी सर्वांतरी । कृष्णातीरीं रामरूपें राहिलों निर्धारीं ।
नाना गीताभागवतार्थ ग्रंथांतरीं । श्रीदासबोधीं निर्धारिला ।।२८।।

बोध्यावतार म्हणे तुम्ही निजबोधरूपें । कर्म उपासना ज्ञान विज्ञान स्वरूपें ।
नाना पाषांड वारूनि सद्गुरुरूपें । आकल्प स्वानंदें नांदतसां ।।२९।।

कल्कि म्हणे जी कारणकारणा[९] । नाना असुरदारणदारणा[१०] ।
पूर्णावतार लीलावतरणा[११] । तारक ब्रह्म गुरुमूर्ति ।।३०।।

ऐसें दशावताराचें गुरुदेवस्तवन । ऐक्यीं ऐक्यरूप परम पावन ।
भिन्नभेद सोडोनि संतसज्जन । सुखस्वानंदें परिसती ।।३१।।

नाना अवतार ज्योतिर्लिंगें । नाना देवावतार स्तविती प्रसंगें ।
सर्व हि वर्तती आत्मलिंगें । आत्मयारामीं आरामीं ।।३२।।

मायायोगें स्तवन स्तुति । मायायोगें सर्वेश्वर म्हणती ।
आतां अष्टधा प्रकृतिलिंगें अनुवादती । संतसज्जनीं परिसावीं ।।३३।।

भूलिंग म्हणे जी जगदोद्धरणा । माया भूभार अरिसंव्हरणा ।
स्थूळ सूक्ष्म कारणकारणा । जन्मनिवारणा जगद्गुरु ।।३४।।

आपोलिंग म्हणे श्रीनारायणा । नरनारायण जनस्थाना ।
तुज भक्ति नारायणी आणील अनुमाना । येव्हिं[१२] नाकळसी कोण्हासी ।।३५।।

(७) कर्मसमुच्चयरूपी मी एक च हिरण्यकशिपु मारिला पण कश्यपापासून निर्माण झालेल्या बहुविध योनींतील जें अज्ञान त्या सर्वांचा नाश करणारेआपण दीप आहांत. (८) ‘जमदग्नि’ - ६३२; (९) कारण म्हणजे अज्ञान, त्याचें कारण म्हणजे परब्रह्म. (१०) असुरांचा नाश करणारे इंद्रादिक त्यांचा हि लय ज्यांत होतो असें परब्रह्म. (११) ‘ता’ - ६३२. (१२) येऱ्हविं - ६३२;

तेजोलिंग म्हणे स्वयंप्रकाश स्वामी । सद्गुरुनाथ स्वानंदधामी ।
नाना मायातमलेश सहस्ररश्मि । केवि लागेल त्रिसंधे[१३] ।।३६।।

वायोलिंग म्हणे निरोधलिंगा । अनंतब्रह्मांडव्यापक श्रीरंगा ।
हरिहरव्यापका निजात्मलिंगा । हरि: ॐ वाक्यार्थे ।।३७।।

आकाशलिंग म्हणे गगनसदृशा । निरावलंब निरावभासा ।
चतु:शुन्यातीत[१४] परेशा । परब्रह्म सुखमूर्ति ।।३८।।

एवं पंचतत्त्व लिंगस्तवन । पुढें त्रिगुण लिंगें करिती अनुवादन ।
तेथें सादर संतसज्जन । समर्थसद्गुरुसन्निधीं ।।३९।।

रजोलिंग म्हणे श्रीगुरुदेवा । समस्त निरसुनि सृष्टिभावा ।
भावातीत ब्रह्म सद्भावा । शिष्यसृष्टि बोधावी ।।४०।।

तमोलिंग म्हणे भूतजन्य । शून्यीं शून्यपणें सृष्टि शून्य ।
शून्यातीत स्वरूप अन्य । गुरुदेवें अनन्य बोधावें ।।४१।।

सत्वलिंग म्हणे रज तम सत्व । निर्गुणीं कैचें गुणमहत्व ।
त्रिगुणरहितं परम गुरुतत्त्व । तत्त्वातीत निजवस्तु ।।४२।।

एवं अष्टधा प्रकृति अष्टमूर्तिलिंगें । समर्थासी स्तविती आत्मरंगें ।
सद्गुरुस्वरूपीं निजात्मरंगें । आपआपणा सन्मानिती ।।४३।।

शुद्धसत्व महत्तत्त्वलिंग । चिदाकाश व्यापक अभंग ।
श्रीरामदासस्वामीचें अंतरंग । आत्मलिंग आत्माराम सर्वत्रीं ।।४४।।

तेथें संतसुखपात्रें पूजनासी । ऐक्यरूपें ऐक्यभजनासी ।
अनंत साधुसंतसज्जन बैसले अविनासी । अविनाशपदें भोगावया ।।४५।।

ऐसें कृष्णातीरीं पंचक्रोशीं अपूर्व वर्तलें । संतीं देखिलें आम्ही संतमुखें ऐकिलें।
श्रीगुरुमहिमान गुरुगीतार्थें कथिलें । शिवें सांगीतलें पार्वतीप्रति पूर्वीं ।।४६।।

जगद्गुरु तुम्ही संतसज्जन मूर्ति । अपार तुमची पावन कीर्ति ।
अघटित घटणा वाचास्फूर्ति । काय येक न करितां गुरुकृपें ।।४७।।

कृष्णा[१५] विष्णुतनु निर्धारें । तेथील गुरुकृपेचीं उत्तरें ।
वेण्या देवमहेश्वर विचारें । वेणी त्रिवेणी तत्त्वमसि ।।४८।।

(१३) आपण स्वयंप्रकाश सूर्य आहांत त्या आपणाला मायारूपी अंधकाराचा लेश कसा लागेल व सकाळ, दुपार, संध्याकाळ असा संधिकाळ तरी आपणांस कोठून असणार ? (१४) चारी वेदांत जें नेति नेति म्हणून वर्णन आले आहे त्यापलीकडचा. (१५) कृष्णा विष्णुतनु: साक्षात् । वेण्या देवो महेश्वर: ।।

तें चि ब्रह्म तुम्ही अविनाशी । श्रीगुरुदेवें बोलिलें निश्चयेंसीं ।
परस्परें ऐक्य पावोनि स्तुतिस्तवनेंसीं । देव स्वस्थानासीं गेले स्वानंदें ।।४९ ।।

जे जे प्रसंग कृष्णातीरीं वर्तले । ते ते गुरुदासें सन्निध लिहिले ।
संत सज्जन ऐकोनि मानवले । श्रोते वक्ते जाले भगवद्रूप ।।५० ।।

ब्रह्मस्वरूप तों स्वतसिद्ध आहे । भक्तिप्रेम हें विशेष पाहे ।
अरुष वाणी कवि वदताहे । गुरुचरित्र कथिताहे प्रतापें ।।५१ ।।

भावें ऐकिजे संतसाधुमायबापें । मायबापें तों जन्मदायक रूपें ।
संत सज्जन निजात्मरूपें । स्वस्वरूपें संपन्न हो ।।५२ ।।

एवं श्रीराममूर्तिसंस्थापनकथन । देव देव्यादिकीं केलें गुरुदेवस्तवन ।
संतसज्जन विराजमान । सुखस्वानंदें श्रवणार्थी ।।५३ ।।

आत्माराम सच्चिदानंदघन । तेथें **वेणीगिरिधर** करी निवेदन ।
पुढें समर्थलीलाचरित्रमहिमान । संतसज्जन परिसती ।।५४ ।।

इति श्रीसमर्थप्रतापग्रंथ । प्रगट चालिला उदास पंथ ।
सभानायक साधुसंत । आत्माराम परिसती ।।५५ ।।

समास सहावा ।।६ ।। जय जय राम ।। छ ।। छ ।।

***

।। श्रीरामसमर्थ ।।

।। समास सातवा ।।

।। आदिनारायणं विष्णुं ब्रह्माणं च वशिष्ठकं ।।
।। श्रीरामं मारुतिं वंदे रामदासं जगद्गुरुम् ।।१ ।।

मागां श्रीरामसंस्थापनावर्तमानें । निवेदन केलीं सेवकानें ।
आतां समर्थलीलाचरित्र अनुसंधानें । निवेदन करणें सेवेसी ।।१ ।।

समर्थें चांफळअधिष्ठानीं श्रीराम संस्थापिले ।
मग सुंदर मठीं समर्थांचे रहवे[१] जालें।
नाना गिरिकंधरीं दास विहरे[२] निर्मिले । नाना मठ करविले लोकोद्धारा ।।२ ।।

भीमगडीं हनुमानमूर्ति स्थापिली । बारा ज्योतिर्लिंगें पर्वतीं पूजिलीं ।
पर्वतावरूनि उदकें आणिलीं । सुस्नात लोकें करावया ।।३ ।।

समर्थें पर्वतीं केलें येक गुप्त सदन[३] । प्रसंगें[४] ठेवावया देवार्चन ।
सूर्यप्रकाश उदक सन्निध ऊर्ध्वगमन । मार्ग सोपान करूनि जावें ।।४ ।।@

जिकडे जिकडे समर्थ फिरले । तिकडे तिकडे अंगवातें ब्रह्मराक्षस उद्धरले ।
वेदपरायण ब्राह्मण ब्रह्मभुवनीं पावविले । नवल काय सद्गुरूचें ।।५ ।।

कर्म केलें उपासनापर । उपासना केवळ ज्ञानपर ।
ज्ञानविज्ञान परब्रह्मपर । सद्गुरुसमर्थप्रतापें ।।६ ।।

समर्थे गागाभट्टांसी दर्शनें दिधलीं । तीन वर्षें दर्शनप्रतीक्षा श्रवणीं ऐकिली ।
शिवराजपूजेचीं अकरा सहस्र होनें उडविलीं ।
सुवर्णवृष्टि केली ब्राह्मणावरी ।।७ ।।@

शिवराजासी आनंदा जाले । रायगडीं मोठे उछह केले ।
नाना दारुयंत्रे घोष गडोगड गेले । प्रतापगडा आले समर्थ ।।८ ।।@

(१) रहिवास, राहणें. 'विहिरे'-६३२; (२) मोठमोठे पाणदुरे. (३) चाफळास रामघळीत उजव्या हाताला जें भुयार आहे त्याला अनुलक्षून कीं काय कोण जाणे ! न जाणो अन्यत्र हि अशी गुप्त सदनें असतील. ते सर्व डोंगर हिंडल्यावांचून काय सांगावें ! (४) हे प्रसंग कोणते ते इतिहासज्ञांस अवगतच आहेत.

श्री तुळजादेवीसी नवसफूल वाइलें[५] । देवीनें कंठमौक्तिकी श्रवणभूषण दिधलें।
समर्थें भिकार आणून राजअंबार[६] लुटिविलें ।
भिक्षाकौतुक[७] केलें सिबिकारूढ।।९ ।।

शिवराजें समर्थासी बरें जांटिलें[८] । हनुमानपुछ कटितटीं लपेटिलें देखिलें ।
समर्थें सामर्थ्यस्वरूप प्रगटिलें । लोकानुग्रहाकारणें ।।१० ।।@

शिवराजें तुरे पदकें मुक्तमाळा । अमोल्य मंदिलें अमोल्य मेखळा ।
इजारा पैजारा मुक्तलग सकळा । मंचक सेज शैय्या समर्पिल्या ।।११ ।।

लोकीं वैभवभजनें[९] उदंड केलीं । समर्थें देवब्राह्मणकार्यासी लाविलीं ।
कीतीयेक ब्रह्मसंतर्पणें करविलीं । धन धान्य वस्त्रें उडविलीं निस्पृहपणें ।।१२ ।।@

समर्थासी नवसलेंकुरें पायांवरी घालिती । समर्थ म्हणती रे हे मृत्यु पावती ।
ऐकूनि मायबापें परम आक्रंदती । कौतुक दाविती जगद्गुरु ।।१३ ।।

समर्थ म्हणती रे ऐका उत्तरें । वृद्ध होऊनि मरती[१०] निर्धारें ।
मग मातापितरें दाटलीं निर्भरें । बाळलेणीं[११] देवें देवविलीं ।।१४ ।।

मग समर्थदेवें वृत्ति पालटिली । शिष्यसमुदायाची परीक्षा मांडिली ।
अखंड उग्रवृत्ति तरवार पर्जिली । श्रीपदस्पर्शनीं जीव खंडणें ।।१५ ।।

कल्याण प्रमुख गुरुदेवगण । ज्ञानशस्त्रें उघडीं करीं घेऊन ।
श्रीपदस्पर्शनीं देहखंडण । करावें ऐसी गुरुआज्ञा ।।१६ ।।

दर्शनासी येतां सर्वत्र शंकती । श्रीगुरुवंदनें दुरूनि करिती ।
अकरा तरवारा भोंवत्या झळकती । वेणि त्रिवेणि पदीं निरंतर ।।१७ ।।

कित्तेक घेतले समर्थें वेष । कित्तेक दाविले दुर्धर विलास ।
अंतरसाक्षी श्रीगुरु आत्माराम परेश । दिसे दुर्धर्ष[१२] लौकिकां ।।१८ ।।

कित्तेक निर्मळें निवळें दासबोध कवित्वें चालती ।
कितियेक लोकें आश्चिर्यें बोलती ।
समर्थस्वामि अवतारमूर्ति । दुर्धर विलास दावितसे ।।१९ ।।

(५) त्या प्रसंगी श्रीसमर्थांनीं जें स्तोत्र केलें ते मालेंतील तिसऱ्या भागांत ३९३, पृष्ठावर आहे. (६) भिंतींतील धान्याचा कोठा. (७) जे भिकारी होते ते श्रीमंत केले, इत्यर्थ. (८) जाणिलें. (९) लोकांनीं उदंड धनधान्यादि अर्पण करून श्रीसमर्थांची पूजा केली, तें पूजेचें सर्व वैभव समर्थांनी देवब्राह्मणांच्या कार्यास खर्च केले. (१०) ''मरतील''-६२२. (११) लेणें=भूषण, अलंकार. (१२) उग्र.

मग दशावतार खेळों बैसले । दिवाकरनाम्नें समर्थ विनविले ।
स्वामि अवतार सर्व हि देवपदीं वर्तले । समर्थगुरुपद स्वयें परब्रह्म वस्तु ।।२० ।।

एवं चतुर महंतें दिवाकरें । गुरुकृपें बोलिलीं समर्थेंसी उत्तरें ।
नाना समुदाय परीक्षिलें सर्वेश्वरें । मग पूर्व वृत्ति देवें घेतली ।।२१ ।।

समर्थें केली वृत्ति निवळ । दर्शना येती लोक सकळ ।
प्रकृतिपुरुष[१३] चालिले मेळ । श्रीगुरुदेवदर्शना ।।२२ ।।

सात शत वर्षांचा पाटगांवीं मौनी । मौन भंगोनि धांवे समर्थदर्शनीं ।
लक्षानलक्ष यात्रा वनीं । समर्थामागे लागतसे ।।२३ ।।

कोण्हियेक माहापुरुषें कपटाचीं साकरपानें[१४] आणिलीं ।
तव पाटगावींहुनि समर्थासी साकरपानें आलीं ।
घडी येकां कपटपर्णें शर्करेसीं विलया गेलीं ।
समर्थें साध्यांत[१५] वांटिलीं साकरपानें ।।२४ ।।

समर्थ अवतारपुरुष निर्धारें । काय जाणती अज्ञान पामरें ।
चरित्रभानु प्रगटले लोकोपकारें । निस्पृह उदास वर्तले कृष्णातीरीं ।।२५ ।।

कृष्णा देखूनि समर्थ पादुका तिरीं ठेविती। जडित मुक्तलगा[१६] विश्वलोक सेविती।
पांथिक परमभाग्यें पूजनासी लाभती । अधिष्ठानीं आणिती शिरी धरूनि ।।२६ ।।

चांफळीं पंचानन यात्रेसी आणिले । सन्मुख हनुमानदेउळीं सदाशिव दाविले ।
श्रीरघुनाथ राउळींहुनि बोलाविले । ये रे रामराया संकीर्तनीं ।।२७ ।।

गुरुदेवें भैरवासी येके दिवशी संदेश[१७] केला । निस्पृह कल्याण अजगरें स्पर्शिला।
तात्काळ अतित[१८] निर्विष जाला । क्षत्रपाळ[१९] सन्मानिला समर्थें ।।२८ ।।

समर्थे साष्टांग नमनें येक उपासनेसी[२०] केलीं ।
मग सर्वांसी वंदनें करकमळें जोडिलीं।
समर्थें भाग्यवैभवें दृष्टीसी नाणिलीं । अंगिकारिलीं लोकानुग्रहें ।।२९ ।।

शतरुद्रसंख्या[२१] निष्क[२२] मौल्य पादुका । तीन मुहूर्त चरणीं होत्या देखा ।
समर्थें पर्वतीं उडविल्या परलोका । नेणों स्वर्गस्थ देवा पूजावया ।।३० ।।

(१३) स्त्रीपुरुष. (१४) नजराण्यासाठीं साखर व विड्याचीं पानें देतात तीं. (१५) सर्वांना. (१६) मोत्यांनी युक्त. (१७) आज्ञा. (१८) अतिथि. (१९) हें भरैवाचें स्थान चाफळास रामघळ ज्या डोंगरांत आहे त्याच डोंगरांत आहे. (२०) फक्त श्रीरामापुढें साष्टांग नमस्कार. (२१) अकराशें (२२) सोन्याचे नाणें

अमोल्य रत्नांबरीं मुक्तमय सम्यक । समर्थकटीचा आपाद कंचुक[२३] ।
पर्वतावरूनि लीळेनें झाडिला देख । मुक्तें विखुरलीं भूमंडळीं ।।३१।।

आपाद मुक्तमाळा उडविल्या । जाणों भूमंडळीं अवघ्या विस्तारल्या ।
नाना महंतरूपें सृष्टींत देखिल्या । सगुण तंतूच्या सुखमूर्ति ।।३२।।

नाना उदास घव्य मूर्ति । नाना महंत भव्य मूर्ति ।
संत सज्जन दिव्य मूर्ति । अनंत निस्पृह स्वामीचे ।।३३।।

रुद्रशतसंख्या[२४] गणित मूर्ति । विख्यात ज्याच्या पुण्य कीर्ति ।
समर्थस्वामी अवतारमूर्ति । नाना महंतरूपें विस्तारले ।।३४।।

कोण्हि येक महंतें मंत्रभेद केले । समर्थें येकांतीं वेत्रें ताडिले ।
मूळमंत्राविरहित जे शिष्यसमुदाय जाले । ते ते भ्रष्टले मतांतरें ।।३५।।

स्वदेशीं[२५] शिष्य तीन वर्षें न येती । श्रीगुरुपदीं ते भिन्न पडती ।
विदेशी अकरा वर्षें दर्शन न घेती । ते ते संप्रदाइ वेगळे ।।३६।।

कित्तेक महंतें सकाम होमहवन केलें । श्रीरामनौमीचे उछह लोपिले ।
चांफळा सन्निध आज्ञापितां यात्रेसी न आले । माध्यान्ही चेतले मंडप ।।३७।।

अहो सच्छिष्यें जपजाप्य होम हवन सुखें करावें ।
सकाम नि:काम भजन बरें विवरावें ।
मुख्य गुरुआज्ञे गुरुकृपे तरावें । प्रपंचीं अथवा परमार्थीं ।।३८।।

समर्थें श्रीरामनौमीसी चांफळीं वर्जिले काले । कां जे अयोध्येसी काले न जाले।
श्रीपांडुरंगीं गोकुळीं स्थापिले गोपाळकाले ।
श्रीवेंकटेशीं श्रीरंगीं वांटिले अन्नप्रसादु ।।३९।।

समर्थसंप्रदाई येकंकार नाहीं । येक विचार निरंतर पाहीं ।
नाना उन्मत्तद्रव्यें न मनेती कांहीं । ब्रह्मचर्य श्रीरामउपासना ।।४०।।

सद्गुरुब्रह्मीं मरीचिकीर्ण[२६] प्रकाशले । ग्रंथराज दासबोधीं विंशति सूर्य निघाले ।
अज्ञानत्रिमिरांतक[२७] सृष्टींत चालिले । सप्तभूमिका द्वीपांतरीं दावावया ।।४१।।

(२३) अंगरखा (२४) श्रीसमर्थांचे अकराशें शिष्य होते. (२५) स्वदेशांतील शिष्यांनी तीन वर्षांत व परदेशांतील शिष्यांनी अकरा वर्षांत निदान एकदा श्रीदर्शनास आले पाहिजे असा दंडक होतासें दिसतें. (२६) प्रकाशाचे किरण. (२७) अज्ञानरूपी तिमिर ह्मणजे अंधकार त्याचा नाश करणारे हे वीस सूर्य.

भक्ति ज्ञान वैराग्य तिन्हि । ब्रह्मावलोक ब्रह्मसमीप देखणी ।
ब्रह्मस्वरूप ब्रह्मसायोज्य मिळणी । सप्तभूमिका[२८] परब्रह्मीं ।।४२।।

श्रीरामतारकब्रह्में मंत्रोद्धार केले । मग संतमहंतीं गुरुपदीं विचार मांडिले ।
स्वामि नाना मंत्र शास्त्रें धरूनि नाना लोक बोधिले ।
पाहिजेती श्रीरामसामर्थ्यें ।।४३।।

अरे मज मंत्र शास्त्रें न लगेती कांहीं । मतमतांतरीं मी श्रीराम येक पांहीं ।
आत्माराम[२९] मणिसूत्रे सर्वत्र देहीं । अनंत ब्रह्मांडें व्यापिलीं श्रीरामें ।।४४।।

आत्माराम माझी अद्वैत उपासना । सकाम नि:काम नाना लोक वासना ।
मुख्य तारकब्रह्ममंत्र स्वसंप्रदाई जाणा । नाना मंत्रभेद कामा नये ।।४५।।

सप्तकोटी उपासना मंत्र विविध । त्यांत मुख्यत्वें पंचायतन पंचविध ।
त्या पंचायतनीं येक आत्माराम प्रसिद्ध । श्रीराममंत्र निर्धारें ।।४६।।

शिवशक्तिगणेशासी श्रीराममंत्र । काळकूटउपद्रवीं विष्णु उपदेशी हृदयतंत्र ।
सूर्यनारायण जपतसे वंशभूषण राम स्वतंत्र । मेरुप्रदक्षिणा करूनियां ।।४७।।

ज्या देवांच्या कराव्या पंचविध उपासना । त्या देवांसी श्रीरामब्रह्मउपासना ।
म्हणोनि श्रीरामेंविण कोठें न बैसों वासना ।
अनंत ब्रह्मांडीं व्यापक श्रीराम ।।४८।।

ॐकार उच्चारीं रामब्रह्मउच्चार । रम रम रं बीज राम निर्धार ।
सीता राम लक्ष्मण भरत शत्रुघ्न रुद्रावतार । ॐकारप्रणवीं ऐक्यत्वें ।।४९।।

ॐकार राम अकार लक्ष्मण । उकार भरथ मकार शत्रुघ्न ।
अर्धमात्रा शक्ति सीतादेवी आपण । नाद[३०] हनुमान ॐकारीं[३१] ।।५०।।

योगी रमती ज्या स्थानीं । सत्यानंद चिदात्मनीं ।
राम परब्रह्म अभिधानी । श्रुति गर्जती वाक्यार्थें ।।५१।।

श्रीराम आमुचा परमार्थ । श्रीराम आमुचा तत्त्वार्थ ।
श्रीराम आमुचा गुह्यार्थ । संचितार्थ सर्वार्थ श्रीराम येक ।।५२।।

श्रीराम उच्चारितां नाम । सर्व देवांचें होय चित्त आराम ।
सच्चिदानंद स्वानंदधाम । तारकब्रह्म ब्रह्मांडीं ।।५३।।

(२८) भक्ति, ज्ञान, वैराग्य व सलोकता, समीपता, स्वरुपता व सायुज्यता अशा चत्वार मुक्ति मिळून सात. (२९) मण्यांच्या माळेंत एक च दोरा जसा व्यापून असतो, तद्वत् श्रीराम सर्वत्र आहे. (३०) ‘‘नाद बिंदु’’ असा पाठ ६३२ त आहे. (३१) दोन्हीं प्रतीत या ओवीत खाडाखोडी आहेत.

अथर्वणीं मंत्रविधान करावें । पद्मपुराणीं कांहीं न करावें ।
अधिकारपरत्वें सर्व हि असावें । संप्रदाईं विधान ॥५४॥

मंत्र न्यास ध्यान जप । दशांश[३२] होम तर्पण तद्रूप ।
तर्पणांशें मार्जनरूप । मार्जनांशें संतर्पण ॥५५॥

अखंड स्मरणीं विधान नाहीं । पुरश्चरणीं विधान कांहीं ।
नित्य नैमित्य निरोपिलें पांहीं । आत्मशास्त्रगुरुआज्ञा ॥५६॥

एवं श्री राम दोनीं अक्षरें । निगमागमाचीं सारें ।
ध्याताती गौरीहरें । मातापितरें विश्वाचीं ॥५७॥

ऐसीं सद्गुरुनाथसमर्थेंउत्तरें । ऐकोन सच्छिष्य राहिले निरोत्तरें ।
वेणीसंप्रदाई कवि वाक्यार्थ निर्भरें । गुरुमंत्रवाक्यें लिहिताहे ॥५८॥

एवं सद्गुरुचरित्र नाममहिमान । सेवकें केलें निवेदन ।
पुढें समर्थलीला विचित्र वर्तमान । **वेणीगिरिधर**[३३] सांगेल ॥५९॥

इति श्रीसमर्थ प्रताप ग्रंथ । प्रगट चालिला उदास पंथ ।
सभानायक साधुसंत । आत्माराम परिसती ॥६०॥

समास सप्तम ॥७॥ जय जय राम ॥ छ ॥ छ ॥

***

(३२) जितका जप त्याचा दहावा भाग होम, होमाचा दहावा भाग तर्पण, तर्पणाचा दहावा भाग मार्जन व मार्जनाचा दहावा भाग ब्राह्मणसंतर्पण करावें. (३३) '' गिरिधर संतसेवेसी निवेदिल ॥'' असा चरण ६३२ त आहे.

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

॥ समास आठवा ॥

॥ आदिनारायणं विष्णुं ब्रह्माणं च वशिष्ठकं ॥
॥ श्रीरामं मारुतिं वंदे रामदासं जगद्गुरुम् ॥१॥

मागां सद्गुरुचरित्र नाममहिमानें । सेवकें निवेदिलीं वर्तमानें ।
आतां समर्थलीला विचित्र अनुसंधानें । संतसज्जनें परिसावीं ॥१॥

समर्थें सुंदर मठीं गणपति केला । दोनी पुरुष[१] सिंधुरवर्ण अर्चिला ।
सकळ प्रांतासी मोहछह दाविला । भाद्रपदमाघपर्यंत ॥२॥

शिवराजासी अक्रामुष्टि भिक्षा मागों धाडिली ।
शिवराज म्हणे माझी परीक्षा समर्थें मांडिली ।
अकराअकरीं[२] खंड्या कोठी पाठविली । हनुमानस्वामिमुष्टि लक्षूनियां ॥३॥@

अकरा खंड्यांची किंचित येक मुष्टि । अकराअकरीं धाडिली कोठी ।
समर्थ आज्ञा राजा मानी मोठी । शिवराज तेणें बळावला ॥४॥@

समर्थाचें उत्तमोत्तम भक्तिछंद । छंदें बैसले परमार्थबंद ।
लीळाविग्रही स्वानंदकंद । सच्चिदानंद जगद्गुरु ॥५॥

गुरुदेवदर्शनीं तस्कर विरक्त जाले ।
तस्करविद्या टाकूनि ब्रह्मविद्येवरी आले ।
समर्थापुढें माल आणूनि रिचविले । समर्थें वांटिले ब्राह्मणा ॥६॥

घोर अरण्यीं समर्थ बैसले । इछेचा दाता देव ऐसें बोलिले ।
कोण्हि येक मूर्खें तेथें आक्षेप केले । येथें घृतकेळें देव देईल कीं ॥७॥

जंव पाव घडी येक लोटली । तव घृतकेळें कोल्हापुरप्रांतीचीं आलीं ।
स्वइछा अभाविकांसी वाढिलीं । मूर्खा कोण्या सेवे देवासी कष्टविलें ॥८॥

समर्थभोजनीं जटिल आले । गडोगडीचे सामें[३] रामअंबारीचे उतरिले ।
अकरा सहस्र जटिळ दों प्रहरांत जेऊं घातले ।
आपण सध्यान्न[४] जेविले पूर्व पात्री ॥९॥

(१) ''पुरुषप्रमाण'' असा पाठ ६३२ त. (२) एकवीसाशें. १२१- (३) सामग्री. (४) वेळेवर जटिल आले त्यांना निराळे जेवण घातले व आपण मात्र पूर्वीच वाढून ठेवलेलें अन्न खाल्ले.

शिवराजासी समर्थव्रत कळलें । निस्पृह स्वामीचें जटिलें सत्व पाहिलें ।
विवेकेंचि शिवराजें समर्थासी विनविले । सह्याद्रिशिखरीं राहावें गुरुदेवें ।।१०।।@

पूर्विंऋषीचें आहे गुप्त स्थान । येथें समर्थे करावें अधिष्ठान ।
जेथें श्रीचरण लागती परिपूर्ण । तेथें पुण्यपावन भूमंडळ ।।११।।@

सहस्रांकित सदन संकल्प केला । समर्थसदनासी प्रारंभ जाला ।
शिवराजा आज्ञा घेऊन निघाला । सप्तऋषिदुर्गीहूनि आला येक मासे ।।१२।।@

सज्जनगडीं समर्थआश्रम किंचित पर्जन्यीं गळाला ।
शिवराजें दुर्गाधिपत्यासी पर्वतपात आरंभिला ।
समर्थे सेवेसी सेवक मागोनि घेतला । स्वामी क्षमासिंधु दीनबंधु ।।१३।।@

शिवराजसेवा पंचविंशति नित्य भोजन । समर्थसदनी अन्नब्रह्मनिवेदन ।
गमनागमनीं दुर्गद्वारीं निर्बंधन । लक्षानुलक्ष यात्रेसी ।।१४।।@

सज्जनगडीं अंगलाई देवी । समर्थदर्शनीं जीव लावी ।
समर्थाचा अन्नप्रसाद जनीं सेवी । समर्थकार्यासी अनुकूळ ।।१५।।

दुर्गद्वारीं साधु[५] गाजी[६] । समर्थस्वामीसीं अखंड राजी ।
श्रीरामभजनीं आवडी ताजी । आत्माराम समर्थ गुरु ।।१६।।

धोंममाहाबळेश्वर येवतेश्वर । समुद्रेश्वर वाटिकेश्वर ।
आत्मलिंगगोकर्णमहाबळेश्वर । समर्थातें अभिवंदिती ।।१७।।

हरिहरमूर्ति शिवशक्तिमूर्ति । गुप्त प्रगट अनंत मूर्ति ।
संत सज्जन स्वानंदमूर्ति । समर्थातें आठविती ।।१८।।

बारा आदित्य बारा लिंगें । दश अवतार भक्तिरंगें ।
नाना लिळा दैवतयोगें । समर्थातें सन्मानिती ।।१९।।

कित्तेक गुप्त प्रगट देव येती । समर्थसदनीं सन्मान पावती ।
ब्राह्मणमुखें संतृप्त होती । कथाकीर्तनीं बहुसाल ।।२०।।

मार्गस्छ देवदर्शनासी आले । समर्थाचे फळप्रसाद इछिते जाले ।
अक्रा लक्ष आंबे डोंगरीं पिळिले । पाषाणपाषाणीं समर्थें ।।२१।।

(५) ''गुप्त साधु'' असा पाठ ६३२त आहे. '' गुप्त'' शब्द समासांत लिहिलेला आहे. (६) प्रतापी.

दैवतें भूतें पर्वतातळीं आलीं । किंचित प्रसाद इछिती जालीं ।
समर्थे तैल पक्कें[७] बोनि[८] विखुरिलीं । पर्वतपर्वतीं स्वानंदें ।।२२।।

समर्थसदनासीं[९] संत आले । समर्थदर्शनासी पंथ आले ।
समर्थदर्शनासी अनंत आले । सन्मानिलें सकळांसी ।।२३।।

समर्थदर्शनासी हरिदास आले । समर्थदर्शनासी दशावतार आले ।
श्रीरामअवतार देखोनि समर्थ उभे ठाकले। अद्भुत त्याग[१०] दिधले सुवर्णीं ।।२४।।

समर्थ म्हणती रे दशावतारी हो आइका । तुमचें दरिद्र विछिन्न केलें देखा ।
पुढें श्रीरामअवतार कोठें आणूं नका । श्रीराम मर्यादा लोकां चालेना ।।२५।।

समर्थे अकरा शत होनें द्रव्यें दिधलीं । वस्त्रें भूषणें गडीचीं पूर्वीच समर्पिली ।
समर्थाची शपित वाणी वदली । श्रीरामअवतार खेळतां निर्वंश ।।२६।।

समर्थांचें विचित्र करणें । श्रीराममर्यादा पाळणें ।
राजप्रधानेंसी रात्रीं उभें ठाकणें । श्रीरामकथा संपली सूर्योदईं ।।२७।।@

ऐका शिवराजें कोणि येक दिवसीं धाडिलें विनंतीपत्र । आणिविलें समर्थमंचकसूत्र।
येकाकी मंचक समर्थें शैय्याविला पवित्र । राजा ऐकोनि संतोषला ।।२८।।

राजा मंचकशैय्या घेऊनि दर्शनासी आला । राजहेरीं समाचार जाणविला ।
पारपत्ये[११] म्हणती जी संतोष द्यावया राजयाला ।
उत्तम वस्त्रें भूषणें धरावीं ।।२९।।

समर्थें उत्तम हुर्मुजी भगवा साज केला । समर्थदर्शनासी शिवराज आला ।
साष्टांग नमस्कार मुहूर्तेक घातला । उठोनि मुहूर्तेक अवलोकिले समर्थ ।।३०।।

संत महंत निवांत सभेसी देखिले । सिद्ध साधक पुण्यश्लोक भले ।
निस्पृह ग्रंथलेखक देखतां नृपें माथे डोलविले । देवसभा जेथें कुरवंडिली ।।३१।।

शिवराजा म्हणे माझें परम भाग्य साम्राज्य ।
स्वराज्यीं केवळ राजा ब्रह्म रामराज्य ।
अनंत जीवगण शिवगण पावले सायोज्य । स्वर्गस्छ देवगण उद्धरिले ।।३२।।@

समर्थें निस्पृह सर्व हि केले । देवें आश्रम कांहीं चालवावे भले ।
शिवराजा आश्रमधर्म आम्ही लौकिकीं चालविले ।
माझे शिष्यसंतान सृष्टिवरी ।।३३।।@

(७) ''तैल पक्कें घुगऱ्या'' असा पाठ ६३२ त आहे. (८) बोने=बळी, नैवेद्य. (९) ''दर्शनासी'' पाठ ६३२ त आहे. (१०) दान. (११) आल्यागेल्यांचे आदरातिथ्य करण्याचें काम ज्यांच्याकडे असे ते शिष्य.

प्रसाद आतिथ्य पावोनि राजा गेला । पुनर्दर्शन म्हणोनि हेतु पाई ठेविला ।
पुढें समर्थअधिष्ठानासी सकळ प्रांत लोटला । श्रीगुरुदेवदर्शना ।।३४।।@

समर्तर्दर्शनासी पर्वतीं लोक धांवतीं । सर्प दंशिता डोंगरी पाले भक्त पुसती ।
मुख्य भवसर्पदंश समर्थ उतरिती । येथें विषसर्प वारिती भैरवरूपें[१२] ।।३५।।

समर्थ मार्तंडभैरवयात्रेसी चालिले । सिबिकेवरी बारिक पडदे घातले ।
येक शत अभंग लेहूनि दिधले । पाठ करविले महंतांकरवीं ।।३६।।

साक्षात मल्लारी वाटे यात्रेसी आला । यात्रा लोक सर्व हि गजबजिला ।
देवदर्शना देव निघाला । भंडार उधळला ब्रह्मांडीं ।।३७।।

संपूर्ण यात्रेचा भंडार सरला । देवळामध्यें लोक भरला ।
नेणो मल्लारी लिंगबाहेरी आला । समर्थरूपें मंडपीं ।।३८।।

शत अभंग संकीर्तन । मार्तंडभैरवीं केलीं कीर्तनें ।
आरति करूनि सप्रेम मनें । ब्रह्मांड भांडारें[१३] भरिलें हो ।।३९।।

त्रिरात्रि समर्थें स्वानंदे क्रमूनि । विश्वलोकांसी दर्शनें देऊनि ।
मार्तंडभैरवयात्रा करूनि । समर्थ सज्जनपर्वता पातले ।।४०।।

संत सज्जन गुरुपदीं सर्व मिळाले । यहलोक परलोक विवरिते जाले ।
अध्यात्मयोग[१४] विस्तारिती भले । श्रीदासबोधग्रंथार्थें ।।४१।।

समर्थें नाना प्रबोध केले । मूर्ख[१५] अवगुणी सद्गुणी जाले ।
स्वगुणपरीक्षा[१६] करूनि आणिले । विरक्तियोगें सन्मार्गीं ।।४२।।

भक्तियोगें[१७] मुक्तिपंथें । सद्गुरुचरणीं दृढ भावार्थें ।
बहुधाज्ञानें[१८] उपदेशमतें । आत्मज्ञानीं वोसरलीं ।।४३।।

स्वरूपज्ञान[१९] उपदेश शुद्ध । बद्ध मुमुक्षु साधक सिद्ध ।
विवरण करितां श्रीगुरुबोध । सच्छिष्यासी बाणले ।।४४।।

---

(१२) हे भैरवाचें स्थान चाफळखोऱ्यात रामघळींच्या डोंगरावर आहे. श्रीकल्याणांना साप चावल्याची जी गोष्ट प्रसिध्द आहे ती येथील होय. (१३) '' भंडारें'' ६३२ त. (१४) जमलेल्या संतसज्जनांच्या सभेंत बहुधा अध्यात्म निरोपण ।। केलें आहे असें प्रथम दशकांत ह्मटलें आहे त्याला अनुलक्षून. (१५) दुसऱ्या दशकाचें नांव ''मूर्खलक्षणनाम'' असें आहे, त्याला अनुसरुन. (१६) तिसऱ्या दशकाचें नांव. (१७) चवथ्या दशकाचें नांव. दहाव्या समासांत चत्वार मुक्ति दिल्या आहेत. (१८) पांचव्या दशकाच्या पांचव्या समासांत बहुधाज्ञान निरूपिलें आहे; व उपदेशाची बहुविध लक्षणें चवथ्या समासांत दिली आहेत; हे बहुधाज्ञान व हीं उपदेशमतें यांचे पर्यवसान आत्मज्ञानांत केलें आहे. सकळ उपदेशी विशेष । आत्मज्ञानाचा उपदेश ।।. (१९) पांचव्या दशकाच्या सात ते दहा समासांत बध्दादि चत्वार जीवाची लक्षणें दिलीं आहेत त्यांचे विवरण केलें म्हणजे सहाव्या समासांतील शुध्द ज्ञान शिष्याअंगीं बाणेल.

देवशोधनीं[२०] दृश्य लया नेलें । तत्वीं[२१] तत्व निवेदन केलें ।
मायाब्रह्मयोगें[२२] सगुण भजन घडलें । सारशोधन[२३] समाधानी ।।४५।।

चतुर्दशब्रह्माचें[२४] विवरण । अनिर्वाच्य[२५] ब्रह्म पूर्ण ।
विमळब्रह्म[२६] अखंड परिपूर्ण । निर्विकल्प कल्पनातीत[२७] ।।४६।।

बद्धमुक्तकल्पना[२८] जीवबुद्धी सरली । अद्वैतश्रवणीं[२९] आत्मबुद्धि उरली ।
देहातीत[३०] दशा पूर्ण बाणली । समर्थसद्गुरुप्रतापें ।।४७।।

समर्थें विमळ[३१] ज्ञान बाळबोध केलें । परब्रह्मीं मायाभास[३२] गेले ।
मायोपाधिकर्तार सर्वेश्वर[३३] देखिले । मायातीत आपण सद्वस्तु ।।४८।।

गुणातीत[३४] साधु ब्रह्म निर्गुण । सृष्टिक्रमातीत[३५] ब्रह्म पूर्ण ।
जीवशिवातीत[३६] संपूर्ण । येकीं[३७] येक परब्रह्म ।।४९।।

विवेकवैराग्यें[३८] भाग्यवान जाले । नित्यानित्य[३९] साधु विवरूनि ठेले ।
मायानिरासें[४०] निस्पृह शिष्य केले । सद्गुरुनाथसमर्थें ।।५०।।

---

(२०) सहाव्या दशकाच्या पहिल्या समासांत देव कोण याचा शोध घेण्यास सांगून देवाचें ज्ञान झालें ह्मणजे दृश्य कसें मिथ्या होतें हे आठव्या समासांत सांगितलें आहे. (२१) तत्वें तत्त्व झाडितां सार । आत्मा च उरे ।। हें दुसऱ्या समासांत सांगितले आहे. (२२) मायाब्रह्माचें विवरण पांचव्या समासांत करून सातव्यांत सगुण भजन प्रस्थापिले आहे. (२३) सारासारविवंचना नवव्यांत करून दहाव्यांत समाधान केले आहे. (२४) सातवा दशक ''चतुर्दश ब्रह्मनाम'' (२५) चौदावें अनिर्वाच्य ब्रह्म. (२६) सातव्या दशकाचा चवथा समास. (२७) पांचव्या समासांत द्वैतकल्पनेचा निरास केला आहे. (२८) बध्दता आणि मुक्तता दोन्ही कल्पनामय च हें साहव्या समासांत सांगितले आहे. (२९) आठव्या समासात परमार्थाचे साधन श्रवण सांगून नवव्यात अद्वैतग्रंथ श्रवण करावें असें प्रतिष्ठिलें आहे. (३०) दहाव्या समासांत देहांतनिरूपण आहे. (३१) आठव्या दशकाच्या पहिल्या ओवींत च '' विमळ ज्ञान बाळबोध'' हे शब्द आले आहेत. तसें च ते श्रीकल्याणकृत दासबोधाच्या आरतींत हि आहेत. (३२) ब्रह्म जें कां सनातन । तेथें माया मिथ्या भान ।। ८।।. (३३) परमात्मा परमेश्वर । सर्व कर्ता जो ईश्वरु । तयापासूनि विस्तारु । सकळ जाला ।।८ (३४) नवव्या दशकांत गुणांचे रूप निरूपिलें आहे. व ''परब्रह्म ह्मणिजे सकळीं परतें । '' हें सिध्द केलें आहे. (३५) दहाव्या दशकाच्या चवथ्या व पांचव्या समासांत सष्टीच्या उत्पत्तिस्थितिसंहाराचा क्रम सांगून या तिन्ही अवस्थांच्या पलिकडे ''परमात्मा निर्गुण निराकार ।। जैसा तैसा ।। '' कसा आहे हेंह दाखविलें आहे. (३६) अकराव्या दशकांत, ''उपाधीनिरासें तत्वता । जीवशिवास ऐक्यता ।।'' करुन ''येकीं येक'' परब्रह्म कसें आहे तें दाखविलें आहे. (३७) श्रीसमर्थसांप्रदायांत ''अकरा'' ही सांकेतिक संख्या कां आहे याचा या ठिकाणीं किंचित् बोध हो तो. ''येकी येक'' अकरा व ''येकीं येक'' येक च परब्रह्म, दुसरें कांहींच नाही. प्रस्तुत उल्लेख हि अकराव्या भीमदशकाला अनुलक्षून येथे आला आहे. (३८) बाराव्या दशकाचें नांव ''विवेकवैराग्यनाम'' असें आहे. (३९) तेराव्या दशकाच्या पहिल्या समासांत निल्या नित्यविवेक आला आहे. (४०) चवदाव्या दशकाच्या दाहाव्या समासांत मायानिरूपण केलेले असून पहिल्या समासांत निस्पृहाचीं लक्षणें सविस्तर सांगितली आहेत.

आत्मरूपें[४१] साधु सुखें विचरती । तत्वान्वयें[४२] तत्वार्थ जाणती ।
प्रकृतिपुरुषाचें[४३] स्वरूप बाणती । अनंतगुणें[४४] परिपूर्ण ।।५१ ।।

पूर्णापूर्ण[४५] पाहूनि पूर्ण । नामरूप विवरूनि संपूर्ण ।
गगनाकार परब्रह्म परिपूर्ण[४६] । श्रीदासबोधग्रंथार्थें ।।५२ ।।

ऐसे सज्जनपर्वतीं वृत्तांत वर्तले । श्रीदासबोध सृष्टींत विस्तारले ।
सद्गुरु समर्थ भरतखंडीं प्रगटले । जगदोद्धाराकारणें ।।५३ ।।

श्रीरामचंद्रस्वामी वैकुंठधामा गेले । श्रीहनुमानस्वामी रामरूप ठेले ।
कलयुगीं तेचि अवतरले । ब्राह्मणरूपें जगद्गुरु ।।५४ ।।

हनुमंत सहस्रनामी पूर्णकाम । चतुरो ब्राह्मणो योगी समर्थ नाम ।
सद्गुरुनाथ स्वानंदधाम । सज्जनगिरीमाझारी ।।५५ ।।

त्रिशुद्धि[४७] बोलिलें श्रीगुरुरूप निर्धारी । येथें कोण्ही संकल्प विकल्प धरी ।
तो माहापापी अपवित्र वैखरी । समर्थप्रताप ऐकतां पवित्र ।।५६ ।।

एवं समर्थलीला विचित्र पावन । संतसज्जनीं केलें श्रवण ।
पुढें सज्जनपर्वतनिवासवर्तमान । **वेणीगिरिधर** सांगेल ।।५७ ।।

इति श्रीसमर्थ प्रताप ग्रंथ । प्रगट चालिला उदास पंथ ।
सभानायक साधुसंत । आत्माराम परिसती ।।५८ ।।

समास अष्टम ।।८ ।। जय जय राम ।। छ ।। छ ।।

***

(४१) पंधरावा ''आत्मदशकनाम''. (४२) सोळाव्या दशकांत पंचतत्वांचें विवरण आलें आहे त्याला उद्देशून या दशकाचें नांव गिरिधरांनी येथे ''तत्त्वान्वय'' दिलें आहे. ''सप्ततिन्वयाचा'' दशक षोडश असें जें मूळ प्रतींत नांव आहे, त्याचा अर्थ गिरिधरांच्या मतें सात (वाल्मीकि, सूर्य व पंच भूतें) आणि तीन (त्रिगुण) यांचा अन्वय असा दिसतो. (४३) सतरावा दशक ''प्रकृतिपुरुष'' नाम. (४४) अठरावा दशक ''बहुजिनसी'' नाम. त्यांत व एकोणिसावा दशक ''शिकवणनाम'' यांत निस्पृह, करंट, उत्तम पुरुष, श्रोता, सदैव, साक्षेपी, राजकारणी, विवेकी, इत्यादिकांचे अनंत गुण शिकविले आहेत. (४५ विसाव्या पूर्ण दशकाच्या पहिल्या समासांत पूर्णापूर्ण याचा विचार केला असून समास तिसरा, पांचवा व नववा यांत मायेची सूक्ष्म नामें दिली आहेत. (४६) पक्षीं अंतराळीं गेला । भोवतें आकाश चि तयाला । तैसें ब्रह्म प्राणीयाला । व्यापून आहे ।। अशा रीतीनें गगनाकार जें परब्रह्म त्याच्या स्वरूपाचा पुन्हा एकवार दहाव्या समासांत शेवटीं बोध करून ग्रन्थराज पूर्ण केला आहे. (४७) निश्चयानें; सत्य, सत्य, सत्य हे त्रिवारवाचा.

।। श्रीरामसमर्थ ।।

।। समास नववा ।।

।। आदिनारायणं विष्णुं ब्रह्माणं च वशिष्ठकं ।।
।। श्रीरामं मारुतिं वंदे रामदासं जगद्गुरुम् ।।१ ।।

मागां समर्थलीला विचित्र अनुसंधानें । निवेदन केली सेवकानें ।
आतां सज्जनपर्वतनिवासमहिमानें । निवेदन करणें सेवेसी ।।१ ।।

समर्थसदनीं भक्तिरंगें रंगमाळा । समर्थसदनीं ज्ञानप्रकाशें दीपमाळा ।
समर्थसदनीं मुक्तमय फांकती कीळा । गुरुभक्तिजिव्हाळा सकळांमध्यें ।।२ ।।

सुंदर मंचक आसनें ठाइं ठाइं । जेथिल तेथें सर्व सिद्धि पांही ।
स्वइच्छा अर्चनें अंगिकारणें कांहीं । निर्माल्यविसर्जनीं प्रसादु ।।३ ।।

श्रीगुरुसेवेमध्यें तत्पर सेवक । सर्वत्रांसी भजनाची अलौलिक[१] ।
सज्जनदुर्गींचा सर्वत्र लोक । दर्शनाविना जेवीना ।।४ ।।

तीर्थप्रसाद पावती सर्वांतरें परस्परें । स्वमुखें कित्तेकें बुद्धिवादें उत्तरें ।
समुदाई करविजे सत्शास्त्रें पाठांतरें । निरूपणें अधिकारें[२] सांगिजे ।।५ ।।

महंत निस्पृह येती देशांतरींचे । समर्थ ग्रंथ मचकीं घेती तयांचे ।
दशक समास व्यस्ताव्यस्त लाऊनि ग्रन्थाचे । होती महंताचे परीक्षक ।।६ ।।

सध्या[३] ग्रंथ महंतें विल्हे[४] लाविला । तरी शुद्ध विवरणें पूर्ण परमार्थ केला ।
विलंबे ग्रंथ विल्हे लावित महंत बैसला । तरी ग्रंथपूजन मात्र संपादिलें ।।७ ।।

निरोपग्रहणापासूनि[५] पुनरागमनी ।
समर्थ समाचार साकल्य पुसताती मुखवचनीं।
तेथें अवघें चि होय प्रगट श्रवणीं । व्याप वैभव महंताचें ।।८ ।।

(१) अपूर्वता, कौतुक. (२) अधिकारपरत्वें. (३) त्वरित. (४) जुळविला. महंताची पोथी घेऊन इकडचा दशक तिकडे व तिकडचा समास इकडे अशी व्यंस्ताव्यस्त पोथी करून महंताला द्यावी, ती जर त्यानें त्वरित जुळविली तर त्याला ग्रन्थ समजला समजावयाचें, उशीर लावला तर ग्रन्थाची नुसती त्यानें, न समजतां पूजा केली असें समजावें. (५) कामगिरीवर पाठविल्यापासून परत येईंपर्यंत महंतानें काय काय केलें हें सर्व त्याला विचारावयाचें, ह्मणजे सहजच त्याची योग्यता कळून येई.

साकल्य परिसतां अवघें चि कळे । सर्वज्ञासी प्रपंच परमार्थ निवळे ।
संसारीक लोक केवळ बाळे भोळे आंधळे ।
त्यांचे आत्मडोळे उघडिती स्वामी ॥९ ॥

थोरथोरां महंतांस धारकी धरिती[६] । श्रीगुरु मर्यादा रक्षविती सिकविती ।
भाविक भोळ्यां लोकांसी जवळी बैसविती ।
तांबुलसेवा घेती त्यांचेनि हस्तें ॥१० ॥

जेथें मंचकाभोवतीं चंपक सुमनें पडलीं । मध्यें पादसेवनपंथें वेदिका[७] विराजली।
येकेक मास स्वानंदें यात्रा राहिली । होती अनुक्रमें दर्शनें सकळांसी ॥११ ॥

नाना कथा कीर्तनें समाराधना । नाना श्रीगुरुदेवआराधना ।
रात्रिदिवस न कळे मना नयना । समर्थसान्निधीं स्वानंदें लोक ॥१२ ॥

चंद्रसूर्यग्रहण कांहीं पर्वकाळ आले ।
समस्तांकरवीं समान द्याकार[८] मठीचे देवविले ।
समर्थें सर्वी सर्वत्र समताभाव दाखविले । समर्थासी ऐक्यरूप ब्रह्मांड हें ॥१३ ॥

नाना फळें आम्रफळें पुष्कळें येती ।
येकीं येक संख्या समर्थ सकळांसी देवविती ।
यथाविभागें प्रसंगें प्रासादिक सकळ पावती । सज्जनदुर्गीं प्रसादु ॥१४ ॥

समर्थें सज्जनदुर्गी पर्वतआवर्त[९] पाहाणें । बुरुजबुरुजीं लीळावेषें विहरणें ।
अंगाई देवळीं समस्त यात्रेसी दर्शन देणें । अपरान्हवेळी[१०] सुवेळीं ॥१५ ॥

समर्थयात्रा उतरे पर्वतातळीं । समर्थ दुर्गद्वारावरुते ऊर्ध्व नभमंडळीं ।
बादली[११] तगटी[१२] निशाणें तेजझळाळीं । समर्थ ध्यानें दाविती सर्वत्रां ॥१६ ॥

उर्वसीनदीपार यात्रा होतां । समर्थ श्रीसदनीं प्रवेशती तत्वता ।
भक्तप्रेमाची देवासी होय अवस्था । अंतरसाक्षी समर्थस्वामि ॥१७ ॥

(६) श्रीसमर्थसांप्रदायाची शिस्त कशी सहज आपणांस येथें पहावयास मिळत आहे । प्रत्यक्ष शिवाजी राजे हि समर्थांना भीत असत, व त्यांच्या देखत विनयानें वागत; ते च भोळारामादि भोळे शिष्य लडिवाळपणें जवळ बसून खलबत्त्यांत विडा कुटून समर्थांना देत. शहाण्याला चुकीची भीति असते, भोळ्याला का ?. (७) ओटा. (८) पर्वकाळी किंवा लग्नादि प्रसंगीं प्रत्येक घराप्रत जी नेमकी दक्षिणा देतात ती. (९) भोंवरा, वावटळ. (१०) तिसरा प्रहरीं. (११) सोनेरी; किंवा बादल म्हणजे मेघ असा शब्द आहे तर बादली म्हणजे नीलवर्णाचीं असा अर्थ होईल. (१२) तगट = चांदीचा पत्रा. तेव्हां तगटी = शुभ्रवर्णाचीं.

समर्थस्वामीचे आत्मकारखाने मामूर[१३] ।
समर्थस्वामीचे आत्मखजाने भरपूर ।
नाना वैभवभजनाचे चालिले पूर । नाना वस्त्रें भूषणें वहने सिबिकादि ॥१८ ॥

समर्थमंचकशैय्यातळीं कनकमुद्रा । गुप्त सेवा अर्पिती गुरुराजराजेंद्रा ।
रामनामा सेवक श्रीरामचंद्रा । निवेदन करितसे पंचार्ति ॥१९ ॥

उत्तम वस्तु द्वीपांतरीची । तितुकी पूजा समर्थाची ।
भडस[१४] पुरली लोकां सकळांची । श्रीरघुनाथजीची इछा हे ॥२० ॥

षण्मास आंबे गोमंतपर्वतीचे । समर्थासी येती अपाड पाडाचे ।
नाना ऋतुकाळीं नाना फळांचे । आहार सर्वदां समर्था ॥२१ ॥

रुद्रशतसंख्या सेवणें नागपर्णें । उत्तम कर्पूर सुपारी दंतें किंचित चर्वणें ।
पिकपात्रें शुद्ध शोधून सेवकें पुढें धर्णें । लोकीं अलभ्य लाभणें प्रसादु ॥२२ ॥

समर्थें वस्त्रप्रसाद लोकांवरी फार उडविले
कांहीं पारपत्यांही संदुख पेठारे दडविले।
समर्थें श्रीरघुनाथश्वशुरासी[१५] आहेर केले । चरिंदे लाविले हेरंबवहना ॥२३ ॥

सकळ प्रांतासी वृत्तांत गेले । मागुती पूजासंभार नित्य चालिले ।
समर्थें अकराशतें धोत्र जोडे येके दिवसी वांटिले । नाना ब्राह्मणां सेवकां ॥२४ ॥

नाना मंदिले मेखला कंथा अधिकारें । नाना चादरा वांटिल्या सर्वेश्वरें ।
पादुका पैजारा पूजनार्थ आदरें । सत्शिष्यवर्गासी लाभती ॥२५ ॥

समर्थदर्शनासी गौतमीतीरबंदरें[१६] लोटलीं ।
नाना सुवर्णतंतुरूपें[१७] श्रीगुरुदेवा भेटलीं।
नाना सृष्टिसंसर्गें विषादें दाटलीं[१८] । येथें कोंदाटलीं ब्रह्मानंदें ॥२६ ॥

नाना मछलीबंदरें[१९] कळसपाखें दर्शनासी आलीं ।
नाना महंतसंगें सत्संगें गुरुदेवदर्शनें घडलीं ।
नाना मळ्याद्रीनें[२०] मंचकपूजा समर्पिली । गंध मणिमाळा वेष्टित मनोहरा ॥२७ ॥

(१३) महामूर, पुष्कळ. (१४) उत्कटेच्छा. (१५) रघुनाथश्वशुर म्हणिजे अग्नि. कित्येक वस्त्रे अग्नीला अर्पण झालीं व कित्येक हेरंब - (गणपति) वहन जे उंदीर त्यांनीं चरिंदा (खाद्य) म्हणून खाल्लीं. (१६) गोदावरीच्या मुखाशीं जीं बंदरें आहेत तीं. (१७) तेथून सुवर्णाचा जर श्रीसमर्थांना नजराणा येई. (१८) प्रपंचसंगापासून सर्वत्र दु:ख भरलेलें आहे परंतु श्री सज्जनगडावर मात्र ब्रह्मानंदावांचून दुसरें कांहीं नाहीं. (१९) मच्छलीपट्टाहून. (२०) ‘‘मलयाद्रीनें’’ ६३२ त.

कित्तेक संख्या संवत्सर । येक येक वृषभ भरूनि वाती गंध माळा धूसर ।
उद्धवमहंताचे पूजाप्रकार । चांफळ पर्यळीं अधिष्ठानीं ।।२८।।

किति कांसपात्रें पितळपात्रें । ताम्रपात्रें जस्तपात्रें ।
रौप्यपात्रें सुवर्णपात्रें । समर्थसदनीं सेवकें समर्पिलीं ।।२९।।

विजणें चामरें मोरछलें निशाणें । मंडप चांदवे चौकिया आसनें ।
नाना बैसका समया पिलस्ता पुतळ्या अर्पणें ।
दमामे नगारे संकीर्तनें वाद्यादि ।।३०।।

नाना ताळ झांझर सुंदर मृदांग । नाना ब्रह्मविणें रुद्रविणें उपांग ।
नाना हुडक[२१] यवज[२२] सुधारसरंग । नाना कथाप्रसंग सामग्री ।।३१।।

उद्धवें सप्तशत भगवे निस्पृह अतित आणिले ।
समर्थासी श्रीसज्जनपर्वतीं निवेदन केले ।
आपण येकाकी गुप्तस्वरूपें सेवक लीळे । सुलीन येकांत दर्शनें घेतलीं ।।३२।।

गुरुदासें उद्धवें वैभवें अर्पिलीं । गुरुसेवकें सप्रेमें समर्पिली ।
गुरुभक्तें गुरुपदीं ब्रह्मार्पण कर्मे केलीं । गुरुगीतार्थ लक्षूनिया ।।३३।।

भक्ति त्रिवेणी वेणी नित्य मानसपूजा । विजयादशमीसी समर्थ दर्शनपूजा ।
चित्रारवितेजें[२३] अवलोकणें संपूर्ण वस्त्रपूजा । समर्थध्यानें लक्षूनियां ।।३४।।

समर्थासी विनविलें लडिवाळपणें । स्वामि मजला अखंड पाहिजेती श्रीपदअर्चनें।
समर्थें भक्ति त्रिवेणीसी दिधलीं ग्रंथार्चनें । सर्व हि अर्चनें घडलीं हो ।।३५।।

समर्थासी पुन्हां सप्रेम विनविलें।
श्रीरघुनाथजीसी हितगुज सांगावें लागतें आपुलें।
तैसें चि समर्थग्रंथार्चनीं जरि निवेदिलें । तरी साक्षात्कार होतील किं ।।३६।।

समर्थ म्हणती यासी अनुमान काई । श्रीगुरुवाक्यीं सामर्थ्य सर्व कांहीं ।
तुम्ही गुरुसेवक निश्चितार्थ जाणूनि पुसतां पाहीं । लोकसंग्रहार्थे यथार्थ ।।३७।।

श्रीरामदेवार्चन सिद्ध चि आहे ।
श्रीग्रंथराजदासबोधसामर्थ्य सिद्ध चि पाहे ।
जो जो महंत येथें निश्चयें राहे । तो तो लाहे साक्षात्कारु ।।३८।।

(२१) डमरू (वाद्य). (२२) वाद्य. विशेष (?). (२३) चित्रा नक्षत्रांतील प्रखर सूर्यतेजानें.

ऐसें समर्थें दासबोधग्रंथसामर्थ्य बोलिलें । वेणीस्वामी वचन संप्रदाई सांगितलें।
परंपरान्वयें निरोपण जालें । संतसज्जनीं केलें निवेदन आम्ही ।।३९।।

सज्जनपर्वतीं समर्थस्वामि । संतसज्जन गुरुरूपें तुम्ही ।
तुम्ही आम्हां आत्मयारामि । गुरुवाक्यें उत्तमभूमि श्रवण करूं ।।४०।।

कोण्हि येक देवद्विज चर्चा करिती । पुत्र ना हों त्या स्वर्ग नाहीं म्हणती ।
किती येक संतासी वंशसंतति । समर्थवंशसंतान दिसेना ।।४१।।

ऐसीं प्रवृतिमार्गें होती चर्चावचनें । तव समर्थासीं निवेदिती वर्तमानें ।
स्वामि सप्तऋषिदुर्गापासूनि कोण्हि येक महंत लोटांगणें ।
घेत येतसे श्रीचरणाजवळीं ।।४२।।

अरे ब्राह्मण श्रमत असेल म्हणोनि । सिबिका सत्वर आणा रे सिद्ध करूनि ।
स्वामि सिद्ध सिबिका समर्थ तत्क्षणीं । सिबिकारूढ पर्वत उतरले ।।४३।।

महंत लोटांगणें घेत येत चि आहे । दोनि क्रोश भूमि अंतर राहे ।
समर्थें इच्छामात्रें श्रीपदीं आणिला पाहे ।
श्रीचरणीं मिठी घातली उदासनाम्नें ।।४४।।

देवद्विज संतसज्जन मंडळी । पर्वततातळीं उतरले भूमंडळीं ।
समर्थें अलिंगण देऊनि त्या महंतासी पिढी पुसिली ।
म्हणे अक्रावी पिढी माझी समर्थ देवा ।।४५।।

ऐसें श्रीगरुदेवसंतान वाढलें । देवद्विजाचें समाधान जालें ।
नापुत्रस्य लोकोस्ति स्वर्गमार्गें बोलिलें।
अनंत स्वर्ग लागती श्रीगुरुचरणीं ।।४६।।

अकरावी पिढीचा भव्य पुरुष । निस्पृह उदास जेविं चंडाश[२४] ।
सहस्र यात्रा समागमें पर्वतास । समर्थ वेधले[२५] स्वानंदे ।।४७।।

कित्तेक दिवस गुरुदेवअर्चनें । समाराधना संकीर्तनें ।
वेणीसंप्रदायें वर्तमानें । देखिलीं लिहिलीं यथार्थ हो ।।४८।।

ऐका समर्थें येकदां दशमास[२६] येकांत सेविले । कित्तेक लोक दर्शनासी उताविळे।
कित्तेक लोकीं देवासी नवस केले । अनुष्ठानीं घातले ब्राह्मण ।।४९।।

(२४) सूर्य. (२५) चढले. (२६) बाड ६३२ त 'नव' चें 'दश' केलें आहे.

ब्राह्मणासी दिधला बहुमान । देवासी दिधला नवस सन्मान ।
समर्थें दिधले जांबूनदरूप[२७] येकांत रामदर्शन ।
विजयादशमीसी सज्जनदुर्गीं ।।५०।।

सज्जनदुर्गीच्या सुमनगंधमाळा । अपार लोटल्या सुमन सुढाळा ।
कोण्हि प्राणी राहिला नाहीं दर्शनावेगळा ।
नाना मंदिलें मेखळा वाइल्या शतावधि ।।५१।।

संपूर्ण ध्यान लोकांसी पाहविलें । श्रीपांडुरंगापरि समर्थें लुटविलें ।
मर्यादा सांडूनि जन लोटले । येकेक पुष्प आलें वाट्यासी[२८] ।।५२।।

शांकरी शशांक मेखळा[२९] यशरूपें राहिलीं आंगीं ।मग समर्थ चालिले दक्षिणांगीं।
दक्षिणप्रांत पवित्र जाला सीमाउलंघनप्रसंगीं ।
आसनासी भौम[३०] दिव्यांगीं आणिला ।।५३।।

अचळअचळीं अचळ स्थापिला । अचळअचळीं सिद्धांत कल्पिला ।
अचळअचळीं दिग्पांत[३१] लक्षिला । पूर्णावतार प्रसंगी ।।५४।।

शिवराज वासुदेवमहंतासी पाही । अतिदर्शनलालसांसी श्रेष्ठासी वियोग नाहीं ।
येऱ्हविं कोण्हासी हि समर्थवियोग न सोसवे कांहीं ।
ध्यानीं मनीं चिंतनीं सर्वदां ।।५५।।@

श्रवणीं कीर्तनीं स्मरणीं पादसेवनीं । अर्चनीं वंदनीं गुरुदेवदास्यभजनीं ।
सख्यत्व सुमनीं आत्मनिवेदनीं । सद्गुरुश्रीसमर्थसदनीं सर्वदां ।।५६।।

सद्गुरुसमर्थ सज्जनदुर्गवासी । ध्यानीं मनीं संतसज्जनासी ।
नाना महंतरूपें विश्वजनासी । भूमंडळीं करिती उद्धारु ।।५७।।

एवं सज्जनपर्वतनिवासी वर्तमानें । यथाप्रसंगें निवेदिलीं सेवकानें ।
पुढें समर्थाचीं शिष्यमहंतसंतानें । वेणीगिरिधर सांगेल[३२] ।।५८।।

इति श्रीसमर्थ प्रताप ग्रंथ । प्रगट चालिला उदास पंथ ।
सभानायक साधुसंत । आत्माराम परिसती ।।५९।।

समास नवम ।।९।। जय जय राम ।। छ ।। छ ।।

(२७) जांबूनद = सुवर्ण. (२८) ''वाट्यासी प्रसादु'' ६३२ त. (२९) शंकराचे मस्तकीं जी निष्कलंक चंद्रांची कोर आहे तद्रूप कटीसूत्र काय तें फक्त श्रीसमर्थांचे अंगावर होतें. तात्पर्य जेवढें मिळालें तेवढें सर्व लोकांना देऊन स्वत:ला फक्त एक काय ती लंगोटी ठेवली. (३०) भूमि, दगड. (३१) अष्ट दिग्पाल. (३२) 'वाकें निवेदिले' ६३२.

।। श्रीरामसमर्थ ।।

।। समास दाहावा ।।

।। आदिनारायणं विष्णुं ब्रह्माणं च वशिष्ठकं ।।
।। श्रीरामं मारुतिं वंदे रामदासं जगद्गुरुम् ।।१।।

मागां समर्थप्रतापचरित्रादिकें वर्तमानें । निवेदनें केलीं सेवकानें ।
आतां समर्थपरंपरा पुरुषवर्द्धमानें । आदिकथनें[१] सज्जनीं परिसावीं ।।१।।

आदिपुरुष आत्माराम । ब्रह्मा वशिष्ठ स्वामी श्रीराम ।
हनुमानअवतार समर्थनाम । श्रीरामदासस्वामी जगद्गुरु ।।२।।

आत्मारामें केला मंत्रोपदेश । आत्मारामें केला ब्रह्मोपदेश ।
आत्मारामें जाला ज्ञानप्रकाश[२] । उत्पन्नज्ञानी जगद्गुरु ।।३।।

सूर्यनारायण समर्थ मूर्ति । सूर्य गंगाधर श्रेष्ठ मूर्ति ।
सूर्यवंशीं अवतार मूर्ति । समर्थस्वामी जगद्गुरु ।।४।।

मुख्य समर्थस्वामीमहिमानें । ॐ पुण्यावचनीं सावधानें[३] ।
ब्रह्मचर्यकीर्ति खंब्रह्मवितानें[४] । अनंत ब्रह्मांडीं विस्तारलीं ।।५।।

अवतारभूमीहूनि प्रस्थानें । पंचवटिके अनुष्ठानें ।
आदिपुरुषश्रीरामदर्शनीं वरदानें । हनुमानरूपें प्रगटलीं ।।६।।

समर्थरामें वटवृक्षातळीं । समर्थआख्याता लेहूनि दिधली ।
ज्येष्ठबंधूसी पूर्वि तीन दिवस समाधि लागली । पंचक्रोशी गौतमी जांबेमध्यें।।७।।

श्रेष्ठ समर्थ उभय संतानें । वंशसंतानें शिष्यसंतानें ।
गंगातीरस्थ कृष्णातीरस्थ अभिधानें । श्रीरामदासस्वामि समर्थ ।।८।।

श्रेष्ठांपासूनि[५] राम शाम मूर्ति । राममूर्तीपासूनि[६] गंगाधर शाम मूर्ति ।
समर्थापासूनि अनंत मूर्ति । शिष्यसंतानें चालिलीं ।।९।।

(१) जन्मकथा इत्यादी कथाभाग. (२) हें ज्ञान रामकृपेनें । धन्य रामउपासना ।।. (३) ॐ पुण्याहवाचनाचे वेळी सावधान शब्द कानीं पडतांच श्रीसमर्थ सावध झाले हा श्रीसमर्थांचा मुख्य विशेष. (४) खंब्रह्मरूपी वितान म्हणजे छत. (५) रामजी आणि शामजी असे दोघे पुत्र श्रेष्ठांना होते. (६) रामजींना दोन पुत्र होते : गंगाधर आणि शामजी.

समर्थें कित्तेक गुप्त शिष्य केले । ते ते समर्थासी विदित भले ।
भरतखंडीं प्रगट जे जाले । ते ते निवेदन करूं ग्रंथार्थी[७] ॥१०॥

मुख्य जगदोद्धार करणें समर्था । शुद्ध विस्तारणें पारमार्था ।
दासबोध ग्रंथराज विवरणें निजस्वार्था । त्रिकांड वेद प्रमाणें जगद्गुरु ॥११॥

सद्गुरुचरणीं परंपरा वेणी । तत्वमसि हे वाक्य त्रिवेणी ।
नाना पुरुष अध्यात्मश्रवणीं । परमार्थपंथें चालिले ॥१२॥

भरतखंड व्यापूनि अवनि । पूर्व पश्चिम उत्तर दक्षिणि ।
मायातमांतक[८] निजबोधतरणि[९] । प्रकाशले पुढें ॥१३॥

वासुदेव नामा[१०] अनुष्ठानी । समर्थप्रतिमा म्हणती जनीं ।
उत्कट परमार्थ विस्तारूनि । समर्थचरणीं लीन राहे ॥१४॥

उद्धव नामा पट्टाभिमानी । पूर्व पश्चिम गोदातीर[११] अवनि ।
उत्कट यात्रा चालवी जनीं । श्रीगुरुचरणीं मर्यादे ॥१५॥

कल्याण नामा ग्रंथ विस्तारी[१२] । उत्कट कीर्ति विश्वाभीतरी ।
देहांत साधनें[१३] गुरुआज्ञे करी । कल्याण चराचरीं पावला नाम ॥१६॥

कल्याणनामा वाढला शिष्यसंतानें । **दत्तात्रय**[१४] बंधु पुत्रसंतानें ।
उभय पक्षीं लोकांसी भजनें । केली वृंदावनें सत्कीर्ति ॥१७॥

गिरिधर उद्धवपिता उदास । केवळ प्रेमळ गुरुचरणीं वास ।
दोनि दोनि मुहूर्त सावकाश । ग्रंथविवरणीं अभिवंदनीं ॥१८॥

रंगबोध **रंगमूर्ति**[१५] संकीर्तनें । परम विलासी जनपद[१६] मानें ।
पुढें पुढें विरक्त अतिमानें । उभय संतानें गुणकीर्ति ॥१९॥

दिवाकर[१७] नामा शिवगणद्वारीं । नाना जीव संकल्प विकल्प तमवारी ।
भैरव रामचंद्रपुत्र देवद्वारीं । पुराणीक निर्धारीं समर्थाचे ॥२०॥

(७) ''ग्रंथांतरी'' असा पाठ ६३२ त. (८) मायारूपी अंधकाराचा नाश करणारे. (९) आत्मज्ञान करून देणारे तरणि म्हणजे सूर्य. (१०) यांचा मठ कण्हेरीस आहे. जास्त माहितीसाठी व सामान्यपणें या समासासाठीं मालेतील तिसऱ्या भागाची प्रस्तावना पहावी. (११) गोदावरीच्या कांठीं पूर्वेस इंदूरबोधन येथे व पश्चिमेस नाशकाजवळ टांकळीस, अशा दोन ठिकाणीं यांचे मठ आहेत. यांची समाधी टांकळीस आहे. (१२) ग्रंथलेखक, यांचा मठ डोमगांवीं आहे. (१३) स्वत:च्या देहावर यांनी उदार होऊन गुरुवचनप्रतिपालन केल्याच्या गोष्टी अनेक आहेत. निजवचनें वटशाखा तोडुनि जो शिष्य पावला पतन । तो कल्याण चि केला जीवनदानें करूनिया जतन ॥. (१४) यांचा मठ श्रीक्षेत्र चाफळाजवळ शिरगांवी. (१५) हे आरंभीं विलासी होते. गाणारे फार उत्तम होते. हनुमंतस्वामींनी यांची गोष्ट दिली च आहे. मठ चाफळाजवळ पालीस. (१६) लोक. (१७) हे श्रीसमर्थांचे पारपत्याधिकारी होत, राहणारे महाबळेश्वरचे, राजद्वारीं जाण्यायेण्याचें काम यांच्याकडे असे.

गणेश नामा अग्रवादी[१८] । शास्त्रमतें सर्वांसी बोधी ।
नाना आत्मचर्चा प्रत्ययसाधी । वैदिक वेदांतप्रतिपाद्य ॥२१॥

विठ्ठल नामा रघुनाथसदनीं । येकनिष्ठ श्रीगुरुवचनीं ।
केवळ प्रेमळ स्वामिभजनीं । प्रसाद चरणीचा सांभाळी ॥२२॥

नृसिंह नामा मारुतिदास । पंचक्रोशी कृष्णातीरीं वास ।
परमार्थ विस्तारी बहुतांस । समर्थसेवेसी तत्पर हो ॥२३॥

निरंजन नामा येक मास तरुतळीं वनीं । गुरुआज्ञामहिमा दावित जनीं ।
बैस न म्हणतां न बैसे अवनीं । नाम निरंजनीं लाधला ॥२४॥

कपिल नामा येकनिष्ठ । ग्रंथपारायणीं वरिष्ठ ।
समुदाय केले उत्कट । शुद्ध परमार्थ वाढविला ॥२५॥

करनाटकीं **अनंतमौनी** । अरुणाचळप्रांत अवनि ।
मन्यारगुढासी **मेरुशिष्यतरणि**[१९] । अनंत बोधकीर्णीं फांकला ॥२६॥

जयवंत नामा दक्षिणेकडे । परमार्थ विस्तारी चहुंकडे ।
श्रीरामगोपुरीहूनि कपिवत् पडे । रामदूतत्व दाऊनियां ॥२७॥

राघव नामा दक्षिणप्रांतीं । परमार्थविस्तार करी बहूतीं ।
शिष्यपरंपरा अमिति[२०] । समर्थसेवेकारणें ॥२८॥

विश्वनाथ नामा पंडित । खंडित ज्ञानी अखंडित ।
आशंका खंडोनिया नवांकित[२१] । प्रेरिला अंकित उत्तरपंथें ॥२९॥

आणपा[२२] नामें महंत । नाना उत्तम गुणें आळंकृत ।
शिष्यसमुदायें कित्तेक प्रांत । उद्धरिला कीर्ति ॥३०॥

समर्थसदनीं **राम नामा** । चांफळग्रामीं **भास्कर नामा** ।
समर्थअधिष्ठानीं भक्तिमहिमा । कित्तेक काळें वाढविला ॥३१॥

हरि बंधु महादेव शक्तिआलयभुवनीं । मारुतिअर्चनीं वैभवभजनीं ।
उत्कट यात्रा आणिती अधिष्ठानीं । समर्थ नयनीं संतोषविती ॥३२॥

(१८) वादांत पुढारी. (१९) अनंतमौनीचे शिष्य मेरु. यांचे अनेक ग्रन्थ आहेत आणि म्हणून च त्यान सूर्याची उपमा देऊन त्यांचेपासून अनंत बोधरूपी किरणें निघालीं आहेत असें म्हटले आहे. या ग्रंथापैकी 'रामसोहळा' आणि 'भीमोपदेश' हे ग्रंथ प्रकाशित झाले आहेत. (२०) अगणित, पुष्कळ. (२१) अंकित=शिष्य. नवांकित = नवीन च दीक्षा दिलेला शिष्य. (२२) आण्णाप्पा. ऊर्फ आनंद. मोगलाईत निलंगें गांवीं यांचा मठ असून तेथें च समाधी आहे. आण्णाप्पांचे हातचा दासबोध मठांत आहे. प्रतीचा आकार तंतोतंत आद्य प्रती एवढा व अक्षराचें वळण शुद्ध कल्याणांचें. पुण्यतिथि मार्गशीर्ष वद्य तृतीया.

गोपजी गोसांवी वेणाबाईजनक । ज्यांसी सादृश्य श्रीरघुनायक ।
बाळपणीं उपदेशिले श्लोक । अध्यात्मरामायणाचे ।।३३ ।।

काशिराज कन्यासंतति[२३] वेणाबाई । येकनिष्ठ उपासक **भक्तराज**[२४] पाहीं ।
दुसरे दैवत कुळीं जाणत नाहीं । समर्थें कडिये खेळविला ।।३४ ।।

देविदास[२५] नामा येकासनी । नगरप्रांतें श्रीरामउपासनी ।
मूर्तिस्थापना करूनि जनीं । वैभवभजनीं परमार्थें ।।३५ ।।

दिनकर[२६] नामा स्वधर्ममार्गें । माहा वित्पन्न शास्त्रमार्गें ।
तीक्षण बुद्धि देखूनि स्वामिभर्गें । दिनकर नाम ठेविलें ।।३६ ।।

विश्वनाथ नामा महंत । श्रीगुरुसेवे संत श्रीमंत ।
कित्तेक उद्धरिले जीव असंत । **रामपुत्र** संतानि ।।३७ ।।

नारायण नामा फिरस्ती । कदाचित शक्तिभुवनीं करी वस्ती ।
जेणें पुत्रासी केली शास्ति । दैवी अमर्यादे ।।३८ ।।

तुकोबा नामे हेळवांकि । परम उदास निस्पृह लोकीं ।
कित्तेक[२७] लोक उद्धरिले शेकीं[२८] । समर्थस्वरूपीं लीन राहे ।।३९ ।।

मुरारि नामा **नारायणपिता** । बाहोक्षत्री प्रांतीची यात्रा आणिता ।
केवळ भक्त साबडा सर्वथां । कथाकीर्तनीं प्रेमळ हो ।।४० ।।

समर्थमुखें **अंबादास** । मुखतांबुल लाभलें त्यास ।
च्यारी पुत्र संजीवनी दिधले उदास । वेणीसंप्रदाईं लाविले ।।४१ ।।

बाहोक्षत्रासमीप नाम **गावडा** । निपुत्रिक सुपुत्रिक केला रोकडा ।
अष्टपुत्रेंसीं पावे ढोल धडधडां । वाजवीत यात्रा आणितसे ।।४२ ।।

नामसेटीची यात्रा तुंबळ । बादली तगटी निशाणें सकळ ।
नाना उंच शासनें[२९] धातुबंदी केवळ । दाखवी दीक्षा प्रांतासी ।।४३ ।।

उदास नामा प्रेमळ दास । देशांतरीं ज्याचा वास ।
लोटांगणीं येत दर्शनास । सप्तऋषिदुर्गींहूनि अधिष्ठानीं ।।४४ ।।

(२३) ''कन्या'' ६३२ त नाहीं. कन्यासंतति=मुलीची मुलगी, दौहित्री. (२४) ''माहापुरुष'' ६३२ त. (२५) यांचा मठ दादेगांवीं आहे. समाधी हि तेथें च. (२६) तिसगांव मठपति ''स्वानुभवदिनकर'' कर्ते. (२७) ''उदंड'' बाडांत. (२८) शेखीं, शेवटीं. (२९) तांब्याच्या पत्र्यावर लिहिलेलीं आज्ञापत्रें.

उद्धव बाळकासी समर्थें ऊर्ध्वपादें धरिलें[३०] । प्रपंची होसी परमार्थी होसी पुसिलें।
वैराग्यदीक्षेतें बाळपणीं कर्णीं उपदेशिलें । सत्पात्र केलें भूमंडळीं ।।४५ ।।

जीवन नामा महंत भला । जेणें समाधिस्थळासी प्रारंभ केला ।
श्रीगुरुदेवकार्यें विलया गेला । अधिष्ठानीं सुखरूप ।।४६ ।।

महादेव नामा चेतनाग्नि[३१] । युगधर्मशोधक चित्तभग्नि[३२] ।
आपुल्या जीवें तरला जनीं । शिष्यसंप्रदाय न केले ।।४७ ।।

तुकोबा बिडवी कीर्तनकारी । शक्तिस्थानीं मारुतिद्वारीं ।
प्रथम चांफळीं हरिकथा करी । शक्तिआलय यात्रेमध्यें ।।४८ ।।

त्रिंबक[३३] **वासुदेव** मौज फकिरी । उदंड बागबागायत करी ।
समाधि घेतसे पर्वतावरी । गोदावरीच्या उत्तरे ।।४९ ।।

कृष्ण नामा तापीपुरीं । उत्कट परमार्थ लोकीं विस्तारी ।
सद्गुरुकृपे जग उद्धरी । यात्रा भरी देवाची ।।५० ।।

मुसळ करीं **मुसळ नामा** । मुसळीं हनुमानाचा दावी महिमा ।
गंगातीरी धोंडरींत सामर्थ्यसीमा । माहापुरी मुसळ रोविलें ।।५१ ।।

भोळाराम श्रीरामभक्त । श्रीगुरुसेवेमध्यें युक्त ।
सद्गुरुकृपें नित्यमुक्त । उदंड परमार्थ वाढविला ।।५२ ।।

जयराम नामा कुंडलधारी । अनुष्ठाता परमार्थ विस्तारी ।
करनाटकप्रांतें जग उद्धरी । श्रीगुरुस्वामीप्रतापें ।।५३ ।।

जीवन्मुक्त नामा भक्त करारी । समर्थें बर्छीनें फोंकिला वनांतरीं ।
माहा प्रसाद दिधला गिरीकंदरीं । कर्णावरूनि बर्छी गेलिया ।।५४ ।।

प्रेमळशेटि नामा भक्त भोळा । अकरा वर्षे नैवेद्य तेणें केला ।
शेवटीं सज्जनपर्वतीं गुप्त जाला । कोणसा न कळला कोणासी ।।५५ ।।

अनंत नामा पंचक्रोशी पंढरीं । श्रीगुरुचरणीं निष्ठा बरी ।
उदंड समर्थपरमार्थ विस्तारी । उभय संतानें सृष्टीमध्यें ।।५६ ।।

(३०) मुलाला पायावर धरून दुधांत टांकूं का दह्यांत टाकूं असे लोक विचारतात, त्या ऐवजी प्रपंचांत टाकूं कां परमार्थांत, असें श्रीसमर्थांनीं उद्धवांना विचारावें ! व शेवटीं त्यांना परमार्थांत च टाकलें. उद्धवस्वामीचें केवढें भाग्य की श्रीसमर्थांच्या मांडीवर त्यांनीं खेळावें व बाळपणीं च वैराग्यदीक्षा मिळवावी ! (३१) ज्ञानाग्नि. (३२) ज्याचें मन उन्मन झालें आहे असा.

बाळककृष्ण नामा वऱ्हाडदेशीं । चित्त समर्थचरणापासीं ।
सज्जनपर्वतीं श्रीगुरुभजनासी । **राम नामा** सेवक हरिकीर्तनासी ठेविला ।।५७ ।।

माहारुद्र नामा महंत । वऱ्हाडदेशीं संत श्रीमंत ।
समर्थकृपें जीव अंतवंत । मोक्षश्रिया आळंकृत तेणें केले ।।५८ ।।

यादव[३४] **माधव** नामा प्रयागवेणीच्या कावडी ।
समर्थस्नानासी आणिताती[३५] आवडी ।
श्रीचरणामृताची ज्यांसी अत्यंत गोडी । आत्मलिंग स्नपनार्थे[३६] ।।५९ ।।

त्रिंबक नामा उपनाम गगनि[३७] । ज्ञानवैराग्य केवळ वन्हि ।
दंडाराजपुरींप्रांतीं तळकोंकणीं । जगदोद्धार करितसे ।।६० ।।

हरिदास नामा गुरुदर्शनी । सहनशीळ गुरुतर्जनीं[३८] ।
उदंबरग्रामीं मारुतिअर्चनी । श्रीगुरुभजनीं विख्यात ।।६१ ।।

बाळकराम नामा छंद सवाई । श्रीगुरुप्रताप वर्णीं कांहीं ।
उभय संतानें भक्तियुक्त पांहीं । श्रीरामसमर्थसंकीर्तनीं ।।६२ ।।

जनार्दन नामा सुरतप्रांतीं । समर्थकृपेची करी महंती ।
जगदोद्धरण देखूनि संतीं । प्रेमें माथे डोलविले ।।६३ ।।

दामोदर नामा श्रीगुरुभजनीं । समर्थसंप्रदाय चालवी जनीं ।
भक्तिज्ञानवैराग्यें विजनीं । देवगडप्रांतीं विराजे ।।६४ ।।

श्रीधर नामा श्रीरामभजनीं । श्रीगुरुसेवे संकीर्तनीं ।
कितेक जगोद्धार करी जनीं । रामटेंकप्रांतें विराजे ।।६५ ।।

गोविंद नामा येकनिष्ठ । श्रीगुरुसेवेमध्यें वरिष्ठ ।
समर्थपरमार्थ विस्तारी उत्कट । गोमंतप्रांतीं विराजे ।।६६ ।।

वामन नामा ऱ्हस्व[३९] येथें । वामन नाम ठेविलें समर्थें ।
श्रीगुरुचरणीं वाऊनीं मन तें । विक्रम दाखवी परमार्थीं ।।६७ ।।

भैरव नामा श्रीगुरुभक्त । भक्तिज्ञानवैराग्ययुक्त ।
जगदोद्धारक नित्य मुक्त । गोकर्णप्रांतीं विराजे ।।६८ ।।

(३३) भालगांवीं डोंगरावर समाधी आहे ती यांची. मठ हि भालगांवीं आहे. विद्यमान मठपति म्हणतात हा च मठ भोळारामांचा, त्यांचे मूळ नांव त्रिंबक, पण पुढें बावन्नाव्या ओवींत भोळारामांचा स्वतंत्र निर्देश आहे तो कसा ? (अगदीं अलिकडे) (३४) दोन्ही प्रतींत ''यादव'' मागाहून लिहिलेलें आहे. (३५) प्रथम ''आणि - तसे'' होतें त्यांचें ''आणिताती'' केलें आहे; पण ६३२ त ''आणितसे'' च राहिलें आहे. (३६) स्नानार्थ. (३७) आडनांव आकाशे. (३८) गुरुंनीं धाक दाखविल्यास दोष काढल्यास. (३९) ठेंगणा.

शिवराम नामा समर्थसंगें । कितेक दिवस अंतरंगें ।
पुढें पुढें जगदोद्धारणप्रसंगें । तेलंगणप्रति आज्ञापिला ।।६९ ।।

सदाशिव नामा महंत । कितेक उद्धरी जीवजंत ।
सगरप्रांत रायचुरप्रांत । समर्थकृपें उद्धरिला ।।७० ।।

शंकर नामा उदास मूर्ति । रुद्राक्ष धरितसे पुण्यकीर्ति ।
श्रीरामभजनीं सत्कीर्ति । श्रीरंगप्रांतीं विराजे ।।७१ ।।

राम नामा सामर्थ्यमूर्ति । श्रीरामनौमि उत्कट कीर्ति ।
ज्याचेनि कैवारें म्लेंछ संव्हारी मारुति । बेदरीं पाडी मदळसा[४०] ।।७२ ।।

बेनिमाधव त्रिवेणीतीरीं । **हरिचंद्र** नामा अंतर्वेदिभीतरी ।
हरिबंस नाम गंगासागरीं । समर्थपरमार्थ वाढवितो ।।७३ ।।

रामकृष्ण नामा अयोध्यापुरीं । **हरिकृष्ण** नामा मथुरापुरीं ।
जयकृष्ण नामा मायापुरीं । समर्थपरमार्थ विस्तारितो ।।७४ ।।

रामचंद्र नामा कासीमध्यें । **भगवंत** नामा कांचीमध्यें ।
गंगाधर[४१] नामा अवंतिकीमध्यें । **द्वारकेमध्यें** हरि नामा ।।७५ ।।

दयाळ नामा बद्रिकेदारीं । **विश्वंभर** नामा सोरटीभीतरी ।
रघुनाथ नामा उज्जनीपुरीं । गुरुभक्तिमहिमा विस्तारितो ।।७६ ।।

ब्रह्मदास नामा ॐकारीं । **बल्लाळ** नामा आउंढागिरी ।
कोदंडराम नामा शेषाद्रिवरी । श्रीशैल्यशिखरीं विराजे ।।७७ ।।

गोपाळ नामा भीमाशंकरीं । **मल्लारि** नामा पर्यळीनगरीं ।
आनंद नामा घुमेश्वरीं । देवगिरीप्रांतीं राहातसे ।।७८ ।।

हनुमान नामा रामेश्वरीं । **मारुतिदास** मल्याळाभीतरीं ।
बलभीम नामा अनंतशयनांतरीं । गुरुभक्ति अत्यंत वाढवितो ।।७९ ।।

अनंतकवी[४२] सैह्याद्रिशिखरीं । समर्थप्रताप वानी वैखरी ।
चक्रपाणी नामा विश्वाभीतरीं । निस्पृह उदास फिरताहे ।।८० ।।

अनंतनामी जगदीश । आत्मारामस्वामि परेश ।
समर्थमहंत सावकाश । यथानुशक्ति वाखाणिले ।।८१ ।।

(४०) मंडपाच्या किंवा छताच्या मध्यभागाला मदलसा म्हणतात. (४१) 'गदा धर' ६३२ त. (४२) श्रीसमर्थांवरील यांचें अष्टक प्रसिद्ध च आहे.

समर्थमहंत मागें ऐकिलें श्रवणीं । त्यांचे महंत येती अधिष्ठानीं ।
कांहीं सन्निध सेवेसी वर्तमानी । यथाकिंचित निवेदिजे ।।८२।।

माहादेव[४३] नामा कौपिनीअनुष्ठानी । **अनंत सारस्वत** मारुतिअर्चनी ।
वेंकटेश नामा गुरुदेवभास्करभजनी । **केशव**[४४] नामा महंत पारपत्यें ।।८३।।

चांफळीं **केशवाची** नदीतटरचना । नाना कार्यभागाची विवंचना ।
नाना राजकारण दीर्घसूचना । **जनार्दन** महाराष्ट्रयात्रा आणितसे ।।८४।।

मुद्गल[४५] नामा राहे कल्याणभजनीं । **जगजीवन**[४६] तो जनीं विजनीं ।
आपा नामें महंत विदेसीं गुणकीर्तनीं । नासिकप्रांतें विराजे ।।८५।।

आनंदद्वय **बहुधाराम**[४७] । **शिव कृष्ण**[४८] बंधु **शिवराम शाम** ।
हरि मुरारी गोविंद कित्तेक नाम । परमार्थपंथें विचरती ।।८६।।

कल्याणरूपें महंत सकळ । अधिष्ठानीं भजती केवळ ।
निस्पृह उदास अमळ विमळ । निर्मळ निश्चळ सर्वदा ।।८७।।

त्रिंबकरंग रामरंग सबंधु संकीर्तनीं ।
राघव शिवराम दत्तात्रि लळिताभिमानी ।
प्रसंग जाणते कथानुकीर्तनीं । रंग भरिती अद्भूत हे ।।८८।।

शिवरामरंगाची निवेदनी सेवा । यात्रा क्षीरापति निवेदी देवदेवा ।
प्रदक्षिणा कीर्तनीं विसरूनि देहभावा । नाना रंग घमंड भरितसे ।।८९।।

हनुमंत नामा प्रेमळ दास । समर्थें नाम ठेविलें त्यास ।
हरिकीर्तन करी सावकाश । छंदबंदें स्वानंदें ।।९०।।

गोविंद नामा समर्थपूजक । पूजाफळ लाभला अनन्य सेवक ।
मंत्रि वाकेनिवीसाचा शुद्ध लेखक । वाके मोहरीर[४९] हजुरी[५०] ।।९१।।

छत्र चामरें मोरछेल धारी । रुमाल दीपिका वेत्र धारी ।
जीर्ण नूतन सेवक देवद्वारीं । बंदीजन स्वामी समर्थाचें ।।९२।।

---

(४३) येथून पुढें श्रीकल्याणांचे शिष्य दिले आहेत. तिसरा भाग प्रस्तावना पहावी. (४४) उंब्रज मठपति, उंब्रजेस कृष्णेच्या काठीं च यांची समाधी आहे. (४५) श्री कल्याणांच्या पश्चात् डोमगांव मठाचे हेच अधिपति झाले. (४६) श्री कल्याण शिष्य तडवळे मठपति. तडवळ्यासच समाधी. यांची कविता पुष्कल उपलब्ध आहे. (४७) बहुधाराम एकच नांव असावे किंवा बहुधा राम म्हणजे रामाजी नांवाचे अनेक शिष्य. (४८) शिवाजी आणि कृष्णाजी असे बंधु. स. प्र.९. (४९) ज्याच्या ताब्यांत मोहोर असते तो अधिकारी. (५०) एक अधिकारी, हाजरिनीस. * 'क' पासून 'क्ष' पर्यंत आणि 'अ' कारादि १६ स्वर

समर्थस्वामीचीं महंतसंतानें । असंख्य त्यांची अभिधानें ।
नाना भूतभविष्यवर्तमानें । येती अधिष्ठानें पाहावया ।।९३।।

केशव नारायण माधव अंकित । **गोविंद गोपाळ वासुदेव अच्युत** ।
नृसिंह्य वामन त्रिविक्रम अनंत । **श्रीधर दामोदर जनार्दन** नामें ।।९४।।

हरिकृष्णनामें जयरामनामें । **हरिहरनामें शिवरामनामें** ।
आपुलाल्या वंशावळी सांगती संभ्रमें । सज्जनपर्वतामाझारी ।।९५।।

नाना देश भाषा नामें कितियेक । **प्रल्हाद उद्धव पुंडलिक** ।
हनुमाननामें पुण्यश्लोक । **पुरुषोत्तम** नामें पातले ।।९६।।

ककारादि* **क्षकारें*** नामें । **अकारादि षोडश** स्वरें संभ्रमें ।
माहापुरुष पातले अनुक्रमें । सज्जनगिरीमाझारी ।।९७।।

बाइयास्वामीचा **गिरिधरनामा**[५१] । त्रिवर्गबंधूसी उदित नित्यनेमा ।
त्रिंबक येशवंत बलभीम प्रेमा । श्रीरामसमर्थसंकीर्तनीं ।।९८।।

ऐसीं भरतखंडी समर्थमहंतमहिमानें । निवेदनें केलीं **गिरिधरानें** ।
पुढें शिष्यसंप्रदाई समर्थसंतानें । विद्यमान समर्थें ऐकावीं ।।९९।।

इति श्रीसमर्थ प्रताप ग्रंथ । प्रगट चालिला उदास पंथ ।
सभानायक साधुसंत । आत्माराम परिसती ।।१००।।

समास दशम ।।१०।। जय जय राम ।। छ ।। छ ।।

***

---

(५१) प्रस्तुत श्रीसमर्थप्रतापकार. * 'क' पासून 'क्ष' पर्यंत आणि 'अ' कारादि १६ स्वर

|| श्रीरामसमर्थ ||

|| समास अकरावा ||

|| आदिनारायणं विष्णुं ब्रह्माणं च वशिष्ठकं ||
|| श्रीरामं मारुतिं वंदे रामदासं जगद्गुरुम् ||१ ||

मागां समर्थपरंपरा महंत वर्तमानें । निवेदनें केलीं सेवकानें ।
आतां शिष्यसंप्रदाई[1] परत्र संतानें । निवेदन करणें सेवेसी ||१ ||

समर्थपरंपरावर्द्धमानें । सांप्रत सांगिजेती वर्तमानें ।
शिष्य परमार्थी समर्थसंतानें । परत्रपावनें परिसिजे ||२ ||

गणेशपंतीं रायगडीं पूजा केलीं । समर्थाआंगीं चांफळीं लोकीं देखिली ।
ज्याचे भक्तीसी संतमंडळी मानवली । आश्चिर्य गुरुभक्तांचें ||३ ||

प्रल्हादपंत केवळ रामउपासक । ज्याचे घरीं सादृश्य श्रीरघुनायक ।
देव्हाराहूनि उठोनि लेंकुरासी देख । दधि दुग्ध तूप लोणी वाढिलें ||४ ||@

रामचंद्र नीळकंठ शिवराजअमात्य । अतिशय उछह करी नित्यनैमित्य ।
ज्याचीं वृंदावनें लोक नित्य । पराशरपर्वतीं पूजिताती ||५ ||@

नानाजीपंतीं समर्थासी विनति केली । स्वामि परब्रह्मीं माया जाली ।
ऐसी कोण रे बोले बोली । इतुक्याचि वाक्यीं अनुग्रहो तया ||६ ||

रामकृष्ण साऊ[2] देवगिरिस्थानीं । समर्थासी प्रार्थिती आत्मभुवनीं ।
ज्याच्या भक्तीसी कथाकीर्तनीं । समर्थ गेले दोहिंकडे ||७ ||

विश्वंभरपंत समर्थध्यानीं । देशांतरीं आठवी मूर्ति मनीं ।
ज्याच्या प्रीतीसी समर्थ उपवनीं । प्रगटूनि पूजा घेतली ||८ ||

विश्वासराय समर्थचिंतनी । वाराणसीयात्रा धरूनि मनीं ।
अशिरिवाचें[3] प्रकाश देखतां आंगणीं । माहायात्रे निघाला ||९ ||

नारायणपंत विजयपुरी । बंदी असतां समर्थस्मरण करी ।
श्रृंखळा तोडोनि क्षणाभीतरी । श्रीरामनौमीसी मुहूर्तें आणिला ||१० ||

(१) महंत म्हणजे मठपति; ज्यांना स्वतंत्रपणें इतर शिष्य करण्याचा अधिकार असतो. शिष्य म्हणजे जो स्वत: उद्धरला असतो परंतु ज्याला मठ स्थापण्याचा किंवा इतरांना मंत्रोपदेश करण्याचा अधिकार नसतो. (२) सावकार. (३) अशरीरिणी वाणी, आकाशवाणी.

नृसिंह्मराय नामा अधिकारी । चांफळीं देवाल्या प्रारंभ करी ।
राजचौकी बैसली असतां द्वारीं । समर्थकार्यें चालवितसे ||११ ||@

रायाजीपंत सज्जनगडसबनीस । समर्थसेवेसी रात्रिदिवस ।
समर्थ रागें निघतां घेती समजाविस । ज्याच्या बोलीं सुबोलीं ||१२ ||@

रंगनाथपंतें रात्रिभागीं । ब्रह्मारण्यीं अर्चिले समर्थयोगी ।
कल्याणमहंतासी प्रसाद वेगी । समर्थें जेहां दिधले ||१३ ||

कोनेरीपंत मल्लारीपंत भक्त भोळे ।
ज्यांहिं मूळसाडे टाळ मृदांग वाजवित आणिले ।
समर्थ ऐकोनि भविष्य पुढील बोलिले । येथें हरिभक्त जन्मतिल निर्धारें ||१४ ||

अंबाजी कोनेरीची हरिभक्तसंतति । स्वामि कार्तिक पर्वीं कांताप्रसूति ।
स्वप्नीं अखंड जिला तेजोन्मय मूर्ति दिसती ।
टाळ मृदांग वाजती हरिकीर्तनीं ||१५ ||

समर्थांचा जामात बाईचा कांत । श्रीगुरुभजनी केवळ शांत ।
सर्वस्व अर्पी दानशीळ दांत । **बाळकृष्णपंत** शाहापुरीं[4] ||१६ ||

समर्थउदरीं परत्र कन्या । **बाई**[5] नामें प्रथम मान्या ।
वैराग्यदीक्षेंत तडवली[6] धन्या । लेंकुरें समर्थें पुरिलीं उकर्डा ||१७ ||

भरिलीं घरे समर्थें लुटिविलीं । सर्पवेटाळीं घरीं सोडिलीं ।
हेमभूषणें पाषाणें करीं तोडिलीं । कर्मपात्रें फोडिलीं किती वेळे ||१८ ||

आक्का नामें **चिमणाबाई** परम प्रेमळ । तीन रात्री सीतोदकीं ठेविली निश्चळ।
अधिष्ठानीं राहिली केवळ । समाधि[7] चरणीं घेतली ||१९ ||

अंबिका[8] नामें कोरान्नि विजयपुरीं । वातावर्ती पातली कृष्णातीरीं ।
करवीरप्रांतीं हरिभक्ति बरी । शिष्यसंप्रदायें केली हो ||२० ||

(४) मसूर जवळचें शहापूर. (५) येथून शिष्यिणींची नांवें लागलीं. आद्यस्थान शहापूरच्या सतीबाईंना दिले आहे. (६) (?) (७) आक्कांची समाधी श्रीसज्जनगडावर च आहे. (८) यांचे एक पद उपलब्ध झालें आहे. तें येथें द्यावेसे वाटतें, त्यावरुन त्यांची योग्यता दिसून येणार आहे. मी सद्गुरुघरची सैरी शोभत्ये बरी ||धृ. || बाइ मज गोल्हाटीं गे राहाणें । तेथुनि श्रीहाटीं मज पाहाणें । त्रिकुटशिखरीं येऊनि जाणें । बोलत्ये बरी ||१ || बाई मी त्रिगुणीं खेळ खेळते । चतुर्थ गुणीं मी साक्षी होते । सदा मी येते जाते । भय न अंतरीं ||२ || स्थूल सूक्ष्म कारण । चौथा देहे महाकारण । स्थानें क्रीडायाची जाण । माजी हे बरी ||३ || आतां मी सर्वांसी प्रासुनी । मोहातीत क्रीडते अनुदिनी । निशंक वर्तते हो जनीं । पहा च्यातुरी ||४ || रामदासाश्रय म्यां केला । म्हणउनि विलास सर्व हि जाला ।अंबी न विसरे गुरुपदाला । प्रतिज्ञा खरी ||५ ||

द्वारकाबाई परम उदास । समर्थचरणीं दृढ विश्वास ।
नाना ग्रंथ फुट ग्रंथ पाठ समास[९] । अंतर्निष्ठ सर्वदां ॥२१॥

नबाबाई राहे तापीतीरीं । अंतर्निष्ठ अध्यात्मज्ञान विवरी ।
उत्कट परमार्थ लोकीं विस्तारी । समर्थस्वामिप्रतापें ॥२२॥

मनाबाई अध्यात्मश्रवणीं । येकनिष्ठ श्रीगुरुचरणीं ।
वैराग्यशील अंत:करणीं । जनसंग नावडे ॥२३॥

आपाबाई संगीतकीर्तनी । कीर्तन करूं म्हणे राजांगणीं ।
समर्थें वर्जूनि लौकिक जनीं । आपण कीर्तन ऐकिलें ॥२४॥

अन्नपूर्णाबाई उद्धवमाता । गिरिधरमहंताची कांता ।
केवळ अंतर्निष्ठ समर्था । ध्यानीं मनीं आठवी ॥२५॥

सखाबाईसी चाफळीं राहाणें । वैराग्यशील अंत:करणें ।
नाना वस्तु संग्रह करणें । श्रीरघुनाथयात्रेसाठीं ॥२६॥

गंगाबाईसी हनुमानदर्शन । समर्थें येकांतभोजनीं दिल्हें जाण ।
काय स्वामी व्हावें पुसतां आपण । जेवितां हनुमान देखिले ॥२७॥

गोदाबाईचा सद्भाव केवळ । क्षीरीवरी शुभाखंडीचा[१०] जाला गुळ ।
समर्थें प्रचित दाविली केवळ । शुभा सर्व हि गुळभेंटा[११] ॥२८॥

अंताबाई समर्थें उकर्डां जे पुरिली । धोत्रपिळ्या ऐसी कृष्णेंत टाकिली ।
बाईची कन्या परम मान्य जाहली । समर्थचरणीं पावली संस्थान ॥२९॥

कृष्णाबाई अंध कन्या देवासी वाइली । समर्थें चांफळीं वाढविली देवळीं ।
डोळे उघडितां पुण्यपुरुषा लाभली । लग्न केलें स्वानंदें ॥३०॥

स्त्रियांसी कर्मदेहभर्तार गुरु । तयासी कासयासी व्हावे श्रीगुरु ।
ऐसें म्हणाल तरी मोक्षार्थ सद्गुरु । बहुतां स्त्रियांहीं सेविले ॥३१॥

गार्गी मैत्रेयी ध्रुवमाता अरुंधती । लीळा चुडाळा अनुसया देवहुति ।
सुलभा मदळसा उमा मिरा मुक्ता मैनावती । उदंड शरण जाती समर्थां ॥३२॥

कौसल्या शरण श्रीरामातें । गुरुदेवपदीं येक पुत्र कन्या नातें ।
स्त्रीपुरुषें मायबापा म्हणती सर्व देवातें । मामाजी हरिहरातें न म्हणती ॥३३॥

(९) यांपहकी अजून कांही उपलब्ध नाहीं । (१०) शुभा=गोंवऱ्या. (११) भेंटा=भेंडा, भेली.

एवं दशपुत्रावरि येक कन्या । समर्थउदरीं विश्वमान्या ।
वैराग्यशीळ परम धन्या । गंगा गोदा सृष्टीवरी ॥३४॥

वेणाबाई मुख्य भक्ति संस्थान । सदा सर्वदा समर्थध्यान ।
बाहोक्षत्रीं समर्थासी जालें हनुमंतदर्शन । श्रीरामलिंगी देवाल्यीं ते वेळीं ॥३५॥

पूर्वी पंचवटिकेसी श्रीसमर्थआज्ञें अनुष्ठानें केलीं ।
देवद्वारीं वांज निंबोणीसी अक्रा निंबे आलीं ।
श्रीरामें अकरा दिवस येकेक सेवविली । अतिरुद्र संख्या परमार्थ दिधला ॥३६॥

दासबोधग्रंथराजश्रवणें मुमुक्षु लोक केला । श्रीगुरुचरणीं प्रांत सेवेसी लाविला।
गुरुत्वाचा दंभदाभा न धरिला । वेणी अनन्य श्रीचरणीं ॥३७॥

आक्काबाई मुधाबाई । बाकुबाई भिमाबाई ।
समर्थचरणासी लेकुरें लाविलीं पाहीं । बाईसंतानें साक्षात्कारें ॥३८॥

समर्थें बाहोक्षेत्रीं विचित्र केलें । कृष्णवेणीमध्यें वेणाबाईवस्त्र वाळुवंटीं देखिलें ।
समर्थें स्वहस्तें विभागूनि कंठीं घातलें । कंठमेखळा करूनियां ॥३९॥

उद्धवमहंतें पूजा जंव आणिली । तंव समर्थ आंगीची पूजा विचित्र देखिली ।
वेणीपरंपरादीक्षा समर्थें स्वयें आंगिकारिली ।
आपण कंठमेखळा करूनियां[१२] ॥४०॥

आकरा दिवस येक आंगीं मेखळा राहे । उद्धव महंत अक्रा दिवस वाट पाहे ।
समर्थपूजा मी कैं आतां लाहें । समर्थदेवें जाणितलें ॥४१॥

समर्थ म्हणती उद्धवा वेणीवस्त्र ऐसें आहे ।
माझा मजला देवगृह अंगिकार करणें पाहे ।
उत्कट भक्ति येथें येकनिष्ठ राहे । यथार्थ स्वामी जगद्गुरु ॥४२॥

म्हणोनी उद्धवमहंतें साष्टांग केलें नमन।
मग अकरा दिवस मांडिलें समर्थपूजन ।
नित्य येकेक नूतन गुरुदेवअर्चन । उत्कट वैभवें समर्पिली ॥४३॥

समर्थदेवें वेणाबाईसी वरदानें दिधलीं । सीतास्वयंवरें[१३] रामायणें वदविलीं ।
रामकथा ब्रह्मांड भेदूनि नेली । पैलिकडे समर्थें[१४] ॥४४॥

(१२) आपण मेखळा कंठी घालूनियां । असा पाठ ६३२ त. (१३) हे बहुतेक ग्रंथ आतां प्रकाशित झाले आहेत. (१४) रामकथा ब्रह्मांड भेदून । पैलाड न्यावी ॥१२ अशी श्री समर्थांची आज्ञा आहे च.

मंगलरामायणें छंदोरामायणें । संकेतरामायणें लवकुशरामायणें ।
सुंदररामायणें अब्दरामायणें । भाषारामायणें वदविलीं ।।४५।।

एवं वेणाबाईचें मुख्य आख्यान । निवेदन केलें वर्तमान ।
समर्थचरणीं वेणी त्रिवेणी विद्यमान । सज्जनपर्वतामाझारी[१५] ।।४६।।

मरीचिक्षेत्रीं[१६] वेणाबाई संस्थान **बाइयाबाई** । तीन वर्षें तन्मयता समाधि देहीं ।
देहीं देहभान आहे कीं नाहीं । तीर्थपयपान केलें षण्मासें ।।४७।।

बाइयाबाईसी कुमारीदेहीं च श्रीरामें प्रसाद दिधला ।
दहीभात नैवेद्य दावितां ताटीं राम जेविला ।
हा कोण वो ताटीं जेवितो म्हणतां अदृश्य राम जाहाला । देवगृहामाझारीं।।४८।।

मग लग्न जाहाल्यां श्रीरामभक्ति ।
भौतिक दैवतें देव्हाराचीं राममंत्र जपतां पळती।
मग आपघर त्यागूनि बापघरीं केली वस्ति ।
श्रीगुरुसेवन केलें साक्षात्कारें ।।४९।।

हातीं पुस्तक उदास वनीं दृश्यमार्ग चुकतां । अदृश्य शून्य दरकुटीं पडतपडतां ।
श्रीरामें हाती धरूनि वोढिलें तत्वता । सगुण स्वरूप देवें प्रगटिलें ।।५०।।

पीतांबरधारी दोघे सांवळे सुंदर गौरवर्णी । कोदंडपाणी मुकुट माथा कुंडलें कर्णीं।
सुमनगंधमाळा देव सांठविले अंत:कर्णीं । अभिवंदनें गुप्त जाले वरदायक ।।५१।।

ऐसें बाइयास्वामीचें दर्शनआख्यान[१७] । अंतर्बाह्य रामरूपें अखंड दर्शन ।
कितेक जीव उद्धरिले जाण । चौऱ्यासीं वर्षें परमार्थ केला ।।५२।।

तेथें गिरिधर त्रिवर्ग बंधूसीं[१८] शरण आला । श्रीगुरुदेवें श्रीचरणसेवेसी लाविला।
निवृत्तिराम[१९] निवृत्तिधाम ग्रंथ वदविला । आत्मानुभवें वाक्यार्थें ।।५३।।

सर्व हि ग्रंथ समर्थाचे । स्तवनगर्भ श्रीदासबोधाचें ।
सेतुबंधक मर्कट नव्हती साचे । तथापि होती समर्थप्रतापें ।।५४।।

वेणाबाईपासूनि कितेक महंत जाले । उत्तरभूमीसी बहुधा गेले ।
त्रिवेणीं अंतर्वेदीं राहिले । अयोध्यासमीप करूनियां ।।५५।।

(१५) वेणाबाईंची समाधि सज्जनगडावर च आहे.(१६) मिरजेस. वेणाबाईंचा मठ मिरजेस आहे. तेथील अधिकार बाइयाबाई कडे होता असें दिसतें. बाईयाबाईंचे शिष्य प्रतापकार गिरिधर होत. (१७) आपल्या सद्गुरुंचे चरित्र, चमत्कार, साक्षात्कार, सगुणदर्शन, इत्यादि वर्तमान प्रत्यक्ष गिरीधर कळवीत आहेत त्यावर अविश्वासण्याइतका कोण पतित असणार ? बाइयाबाईंची ही हकिकत कोणाची हि निष्ठा वाढवील अशीच आहे. (१८) गिरीधरांच्या तीन बंधुसह (१९) हा ग्रन्थ हि आतां प्रसिध्द झाला आहे.

एवं शिष्यसमुदाय पुत्र कन्या संतानें । संतासी निवेदनें केलीं **गिरिधरानें** ।
पुढें अनंत शिष्यसंप्रदायवर्तमानें । विद्यमान समर्थें ऐकिजे ।।५६।।

इति श्रीसमर्थ प्रताप ग्रंथ । प्रगट चालिला उदास पंथ ।
सभानायक साधुसंत । आत्माराम परिसती ।।५७।।

समास एकदश ।।११।। जय जय राम ।। छ ।। छ ।।

***

।। श्रीरामसमर्थ ।।

।। समास बारावा ।।

।। आदिनारायणं विष्णुं ब्रह्माणं च वशिष्ठकं ।।
।। श्रीरामं मारुतिं वंदे रामदासं जगद्गुरुम् ।।१।।

समर्थस्वामी आदिपुरुष । अवतार सामर्थ्यें विशेष ।
अनंत महंत माहापुरुष । विद्यमान समर्थां जाणविले ।।१।।

कित्तेक शिष्य सदाचारी । कित्तेक शिष्य राज्याधिकारी ।
कित्तेक शिष्य राज्यधारी । देशाधिकारी कित्तेक ।।२।।

नाना पर्वतदुर्गीं शिष्य केले । नाना भूमिदुर्गीं शिष्य केले ।
नाना सिंधुदुर्गीं शिष्य केले । सद्गुरुनाथसमर्थें ।।३।।

गुप्त प्रगट भरतखंडीं । माहांपुरुष असती उदंडी ।
यावन्मायाविस्तार ब्रह्मांडीं । तावत्परंपरा सामर्थ्यें ।।४।।

यावन्मायाब्रह्म आहे । यावत् ईश्वर कर्तार आहे ।
यावत् कार्याकारणकर्तृत्व आहे । तावत् परंपरा परमार्थें ।।५।।

यावत् अवतार सगुण चरित्रें । यावत् निर्गुण तत्वयंत्रें ।
तावत् परंपरा मूळमंत्रें । वाक्यें बोधिली समर्थ देवें[१] ।।६।।

आक्रा[२] पिढ्या समर्थें देखिल्या । पूर्णावतारें किती जाल्या ।
चंद्रसूर्ये असतील मोजिल्या । वज्रदेहपरंपरा[१अ] ।।७।।

मुख्य समर्थांपासूनि अनुगृहीत जाले । विख्यात महंत किंचित निवेदिले ।
महंती महंत कित्तेक वाढविलें । असंख्यात संख्या असेना ।।८।।

नाना कथा मेखळा हुर्मुजी घालिती । नाना पर्णभक्षक पर्णें भक्षिती ।
समर्थग्रंथराजदासबोध सन्निध असती । भिक्षा दीक्षा उपासना ।।९।।

अनंत ब्रह्मांडीं पुरुष जाले । अनंत ब्रह्मांडें व्यापूनि ठेले ।
अनंत ब्रह्मांडीं प्रगटले । जगदोद्धार करावया ।।१०।।

(१) या आश्वासनावरून सांप्रदायिकांना किती तरी उत्साह वाटला पाहिजे । या संप्रदायांत निराशेला कोठे थारा च नाही. (१ अ) चिरंजीव हनुमान परंपरा

सद्गुरुसी शिष्य बहुत होती । श्रीगुरु शिष्यपापें नेणों लिंपती ।
ऐसें म्हणाल तरी येथें सद्गुरु मारुति । विश्वपापें लिंपेना ।।११।।

विश्वाचा करावया उद्धार । समर्थ मारुति रुद्रावतार ।
तारक ब्रह्म मंत्रोद्धार । शिष्यपापें लिंपेना ।।१२।।

परमार्थाची वाट समर्थें दाविली । शिष्यपरंपरा वाटे लाविली ।
शिष्यें वाट सोडोनि आडवाट[३] धरिली । तरी श्रीगुरु पापें लिंपेतिना ।।१३।।

जड मूढ पापी उद्धरिले । अनधिकारी अधिकारी केले ।
केवल पापी हि प्रस्तावले । उदास पंथ देखोनियां ।।१४।।

गुरु दशक पंचक[४] कोणाचे न लगती । नैराश संत साधु निस्पृह वर्तती ।
मंत्रविक्रय[५] कांहीं न करिती । भक्ति प्राधान्य उपदेशीं ।।१५।।

तन मन धन तोंडें[६] शिष्यें दिधलें । कोणाचें कोणें दिधलें घेतलें ।
सद्गुरु सर्वेश्वरीं ईश्वर वैभव अर्पिलें[७] । गुरु शिष्य दोघे अलिप्त हो ।।१६।।

समर्थें अनंत शिष्य केलें । हनुमानरूपें श्रीगुरु प्रगटले ।
श्रीराममंत्रें मंत्रोद्धार जाले । जगदोद्धारक गुरुमूर्ति ।।१७।।

गुरुभक्त महंत रत्नमाळा विमळा । गुरुभक्त प्रेमें घालिती स्मरणरूप गळां ।
गुरुभक्तीच्या फांकती कीर्तिकीळा[८] । विश्व प्रकाशें उजळलें ।।१८।।

माहापुरुष श्रीगुरुभक्त । ऐकोनि अभक्त जाले सद्भक्त ।
संसारबंधनापासूनि मुक्त । सद्गुरुनाथप्रतापें ।।१९।।

समर्थें कित्तेकांचे अन्याय क्षमिले । समर्थें कित्तेक सेवेसी लाविले ।
समर्थें कित्तेक महंत शाहाणे केले । संप्रदाय चालिले सृष्टीवरी ।।२०।।

संकल्प विकल्प शिष्यासी जाले । समर्थ देवें निःसंदेह केले ।
कांहीं शिष्य उन्मत्त देखिले । यथाकिंचित् दुर्बुद्धि ।।२१।।

मेघशाम नामा पीतांबरधारी । उत्तम चंदन लावी सर्वांग शरीरीं ।
येक्या बोटें समर्थां गुरुवंदन करी । सर्वांग स्फोटकें निमाला ।।२२।।

(२) मागील समास ९ ओवी ४५ पहा. स.प्र.१०. (३) एकूण आडवाटेला जाणारे शिष्य सर्वकालीं असावयाचे च, असें दिसतें. (४) दशक पंचक=दहा पांच, ऋण. (५) निष्ठावंत विद्यमान मठपतींनीं याचा विचार केला पाहिजे. (६) 'सद्गुरु सर्वेश्वरीं अर्पण केलें' असा बाडांक ६३२ त मूळ पाठ होता. (७) कीळ=प्रभा. (८) पलंगाच्या चारी बाजूंना.

संकल्प नामा समर्थशोधक । श्रीमंचकीं निद्रिस्थ देखे गुरुनायक ।
चहूं[९] मांचवीं च्यारी धनुर्द्धारी मूर्ति संम्यक । देखतां मूर्छना पावला ।।२३।।

विकल्प नामा म्हणे स्वामी कैंचे अवतारी । सगट संत असती देहधारी ।
हनुमानरूप देखतां चंद्रगिरि[१०] । मूर्छना येऊनि उलंडला ।।२४।।

संदेह नामा म्हणे स्वामी जरी हनुमान । तरी कपाटें जातील भेदून ।
समर्थ वायोस्वरूप पावले अंतर्धान । संदेह सर्व मावळला ।।२५।।

कितेकासी कळले सच्चिदानंद । कित्तेक भ्रांत जाले प्राणी मतिमंद ।
कित्तेकांसी वोळले परमानंद । तारक ब्रह्म चराचरीं ।।२६।।

समर्थ कोण्हि येक छळकें शोधूनि पाहिले । वीस कपटनारेळ पुढें ठेविले ।
गुरुदेवें छळक आतिथ्यें पूजिले । मग नारेळें देखिली कुर्कुटें[११] ।।२७।।

समर्थें बागांत गलोलखेळ खेळतां । आंबा शुक मुक्त केला तत्वता ।
गुरुदेवें सजीव केला शुक मागुता । आजन्म जन्म घेऊनि पाई असे ।।२८।।

समर्थासी कोण्हि येक मूर्खें गुप्त विनोद केले ।
समर्थें अति दुर्धर पोटीं गुणदोष घातले ।
सोयरे म्हणोनि दुष्ट सन्मानिले । अपराध प्रगट न केला[१२] ।।२९।।

वैदिक लोक कोण्हि येक युगधर्मवासी । चर्चा करिती गुरुदेवसेवनासी[१३] ।
अहंकार पोटशूळ उठिले तयांसी । गुरुदेवतीर्थें स्वानंद जाले ।।३०।।

स्वधर्म[१४] सद्गुरु अवमानिती । अधर्म युगधर्म गुरु करिती ।
भ्रांत लोक जन्मयोनी फिरती । गुरुगीतार्थ नेणतां ।।३१।।

नि:काम स्वधर्मी मोक्षधर्मीं लाविले । सकाम अधर्मीं युगधर्मीं ठेविले ।
भावासारिखे सर्वेश्वर फळद्रूप जाले । सद्गुरुस्वामी समर्थ ।।३२।।

शूद्रवर्णें ब्राह्मणवर्ण बोधिले । ब्राह्मण शूद्रांसी शरण गेले ।
गुरुशिष्य रविनंदनें[१५] पुरीसी नेले । ईश्वरआज्ञेप्रमाणें ।।३३।।

---

(९) चरेगांव जवळच्या चंद्रगिरीच्या डोंगरावर. (१०) कोंबडी. (११) दुर्जन प्राणी समजावे । परी ते प्रगट न करावे । सज्जनापरीस आळवावे । महत्व देउनी ।। (१२) गुरुला च देव मानून त्याची सेवा करणें वाईट अशी चर्चा कलियुगधर्मांप्रमाणें वैदिकांनी चालविली. (१३) सकळ धर्मामध्यें धर्म । स्वरूपीं राहाणें हा स्वधर्म ।। असला धर्म शिकविणाऱ्या सद्गुरूंची उपेक्षा करून कलियुगधर्मानुसार सकाम अधर्म शिकविणारा गुरु करून मूढ लोक चौऱ्यायशी लक्ष योनी फिरतात. (१४) यमानें. (१५) 'जनी विजनी' - ६३२.

सर्वेश्वरआज्ञेचा बडिवार । ब्राह्मणें ब्राह्मणासी करणें नमस्कार ।
राम राम करणें हा अन्य विचार । संप्रदाईं नाहीं बोलिला ।।३४।।

समर्थें वंदनभक्ति निरोपिली । अति लीनता सायोज्यवाट दाविली ।
कोठें बंडें जनीं[१६] दिसोनि आलीं । अभ्युत्थान अभिवंदन राहिलें ।।३५।।

समर्थें स्वस्थानीं महंतांसी पट्ट[१७] नाहीं दिधलें । उदंड ग्रंथपट्ट लोकीं विस्तारिले।
सृष्टीमध्यें बंडि[१८] कांहीं दिसोनि आले । कोणासी कोण्ही न मानिती ।।३६।।

समर्थाचें कारण येथें कांहीं आहे । वेगळाले मोहरे इरेसी घातले पाहे ।
अभिमाने अहंकारें परमार्थ वाढलाहे । सद्गुरु समर्थ जाणती ।।३७।।

समर्थें महंत विस्तारिले । कंथाधारी बहुत केले ।
कोठें मेखळामहिमान चालविती भले । कोठें गर्वी उदासी दिसताती ।।३८।।

उदास गर्वी लौकिकी दिसे । परि अंतर कांहीं अनारिसें ।
लोकांसी उत्तमोत्तम दिसेल तैसें । जनीजनार्दनीं वर्तावें ।।३९।।

देखिलें वर्तमान वार्तिकें[१९] लेहावें । समर्थदेवें सर्वांतर जाणावें ।
जनीजनार्दनीं महंत मिळोनि जावें । सत्कीर्तीनें भरावे भूमंडळ ।।४०।।

नाना सफळित धरा समर्थकौलें[२०] । नाना परमार्थतरु वाढले कृपाजळें ।
कित्तेकां भूमीसी कर्मपाणी लागलें । कित्तेक मातले तांबेरे[२१] ।।४१।।

कित्तेक मुलुकीं पिकें आलीं । कित्तेक मुलुकीं[२२] पिकें गेलीं ।
कित्तेक नापिकें सेतें जालीं । हिसाळे[२३] पडले कित्तेक ।।४२।।

कित्तेक पिकाचीं कणसें ताठती । कित्तेक भारें आकड्या लवती ।
कित्तेक थोटें ताटें उभीं ठाकती । पिकें नापिकें मुलुकामध्यें ।।४३।।

कित्तेक मुलुकीं डंवगे डवगे[२४] पिकले । कितेक माल बहुमोलें विकले ।
समर्थाचे परमार्थटके[२५] फिटले । मुलुक लागले परलोकीं ।।४४।।

ज्ञानयुक्षाचीं थळें लागलीं । अभिमान पोरीनें[२६] कांहीं वाळलीं ।
कित्तेक मुलुकीं आत्मशर्करा[२७] पिकली । संतबंदरीं विकली बहुमोलें ।।४५।।

---

(१६) पाट, गादी; पद, पदवी. (१७) ''बंडिलोक''-६३२. (१८) वार्त्तिकाने, वर्तमान लिहिणारानें. (१९) कौल=रयतेला दिलेलें अभयवचन. (२०) तांबोरा=शेतावर पडणारा रोग. (२१) 'प्रांती' - ६३२. (२२) (?.) (२३) डवगा=भरपूर पीक. (२४) टका=कर. (२५) पोरा=शेतांत उगवणारे गवत, कुंदा. (२६) आत्मज्ञानरूपी शर्करा. (२७) या ओवीचा अर्थ बरोबर लागत नाही. परमार्थ एक च परंतु कांहीकांचा जगविख्यात होतो व इतरांचा ओपल्यापुरता च असतो, असा कांही भावार्थ दिसतो.

कित्तेक भूमीसी मातीची सोनि होती । सुवर्णदारवंडें नीचें कपाळा लागती ।
उंच माहाद्वारांतूनि अंबारीसहित हस्ति येती । भक्तिढाला लाऊनियां[२८] ।।४६।।

अनंत समर्थाच्या भक्तिढाला । फडकत चालिल्या अचाट आढाला[२९] ।
यहलोक परलोक वाक्यार्थ लिहिला । संत सज्जन परिसती ।।४७।।

एवं शिष्य सृष्टीचीं वर्तमानें । समुदाय संप्रदाय वर्द्धमानें ।
समर्थाचरणीं केलीं निवेदनें । विद्यमान स्वामी ऐकती ।।४८।।

पुढें श्रीरामसमर्थ भोजनीं वर्तमान । संतसज्जनीं **गिरिधर** करील निवेदन ।
समर्थस्वामीचें महिमान । वाक्यें लिहिलीं परमार्थीं ।।४९।।

इति श्रीसमर्थ प्रताप ग्रंथ । प्रगट चालिला उदास पंथ ।
सभानायक साधुसंत । आत्माराम परिसती ।।५०।।

समास बारावा ।।१२।। जय जय राम ।। छ ।। छ ।।

***

(२८) भक्तीमार्गाच्या गजढाला । चालविल्या आढाला ।।

।। जय जय रघवीर समर्थ ।।

समर्थांची शरणागते पृथ्वीवरीं घेतली ।
साफल्या निजवल्या नदीपार तेणे केली ।।
पुढे निर्मळ निश्चळ स्वरूप स्थिती देखिली ।
तया तेजासी उपमा नाही ।।१३/४९

चाफळचे प्रभु श्रीरामचंद्र

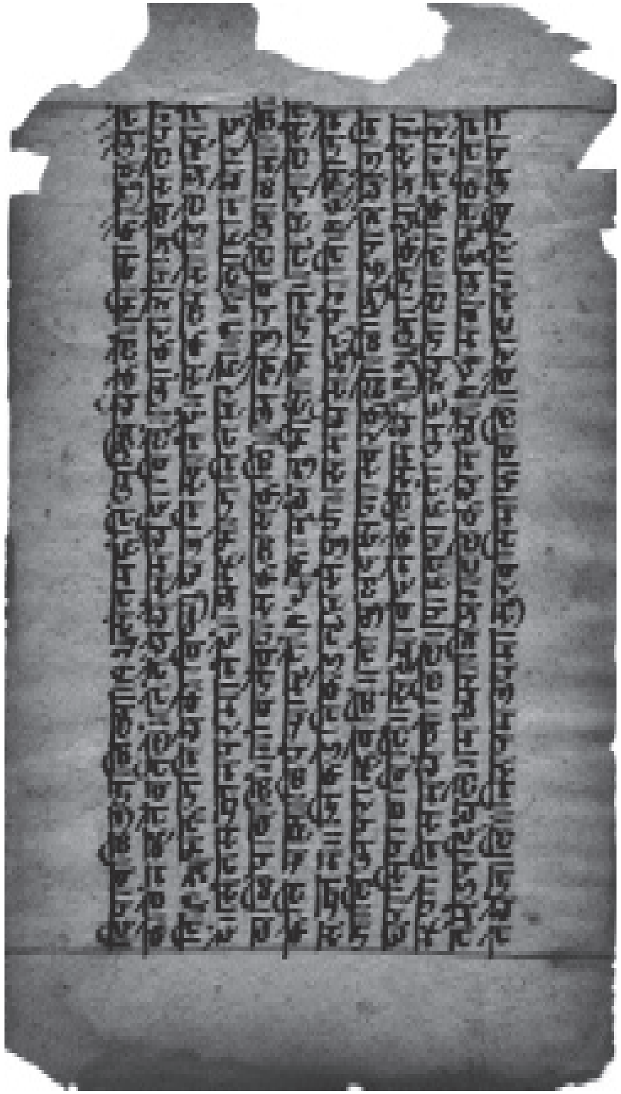

सत्कार्योत्तेजक सभा, धुळे

श्री समर्थ प्रतापातील श्रीगिरिधरांचे हस्ताक्षर
श्रीसमर्थ वाग्देवता मंदिर बाड क्र. ६३३

।। जय जय रघुवीर समर्थ ।।

श्रीसमर्थ प्रताप

।। श्रीरामसमर्थ ।।

।। समास तेरावा ।।

।। आदिनारायणं विष्णुं ब्रह्माणं च वशिष्ठकं ।।
।। श्रीरामं मारुतिं वंदे रामदासं जगद्गुरुम् ।।१ ।।

मागां शिष्यसमुदाय संप्रदायवर्तमानें । निवेदनें केलीं सेवकानें ।
आतां समर्थभोजनीं अनुसंधानें । संतसज्जनीं परिसावीं[१] ।।१ ।।

कोण्ही येक समई ब्रह्मारण्यीं । श्रीरामजानकी वधुवरें दोन्ही ।
समर्थासी नैवेद्य करावया लागुनि । त्रिभुवनगृहस्थें बैसलीं[२] ।।२ ।।

सद्गुरुसमर्थें दोघें प्रकृतिपुरुषें[३] देखिलीं । रघुवीर रघुवीर म्हणोनि बोलाविलीं ।
भिक्षा आहे रे म्हणोनि आक्षेपिलीं ।
म्हणती भिक्षा अस्ति अस्ति रे समर्था ।।३ ।।

सध्या वाढा वेगीं परमान्नें । उसीर न लावा घाला भोजनें ।
तुम्हांसी घडावीं ब्रह्मसंतर्पणें । म्हणोनी अनिर्वचनें विसर्जिलीं[४] ।।४ ।।

तीर्थ कोणासी मी देत नाहीं[५] । तपश्चर्येमध्यें राहीं ।
समर्था तुझ्या दर्शनें सर्व तीर्थें सेविलीं पाहीं।
सुमनगंधमाळा धूप दीप जाले ।।५ ।।

सध्या वाढिलीं शुद्ध दिव्यान्नें । निर्मळ पाक पक्वान्नें ।
विशुद्ध शर्करा क्षीर परमान्नें । भात भक्ष वरान्नें कथिकेसहित[६] ।।६ ।।

---

(१) एकंदर श्रीसमर्थप्रतापांत एकाद्याला हा समास- अत्यंत प्रिय वाटला, तर त्यांत कांही दोष नाही; कारण, तो समास तसा गोड च आहे. श्रीसद्गुरुसमर्थं भोजनाला बसलें असतां जानकीनें श्रीरामाला श्रीसमर्थाविषयीं जे कित्येक प्रश्न विचारिले व त्यांची श्रीरामाने जी उत्तरें दिली ती एकांतांत वाचीत असतां ज्यांचें अंत:करण प्रेमभरानें उचंबळून येणार नाहीं असा वाचक विरळा । विरळा तरी कां, असा वाचक या ग्रन्थाला कोठे आढळणार च नाहीं । (२) या समासांत असा प्रसंग वर्णिला आहे कीं, श्रीरामजानकी यांच्या ठिकाणीं सर्व ब्रह्मांडातील गृहस्थाश्रम एकवटला असून त्यांचेकडे श्रीसमर्थ भिक्षेला गेले. तेव्हां श्रीरामजानकींनी त्यांचा सत्कार करून त्यांस भोजनास बसवून श्रीराम स्वत: अभिश्रवणास बसले. ब्राम्हणाला भोजनास बसवून यजमानानें जें वैदिक सूक्त म्हणावयाचें त्याला अभिश्रवण म्हणतात. प्रस्तुत प्रसंगी एकादें वैदिक सूक्त न म्हणतां श्रीराम आणि जानकी यांचा जो संवाद झाला तोच या ठिकाणीं अभिश्रवणस्थानीं मानला आहे. (३) श्रीरामजानकी. (४) समर्थ श्रीरामाला म्हणतात तुम्हांला ब्राम्हणभोजनाचें पुण्य लागावें म्हणून आम्ही मौनव्रत सोडून तुमच्या घरी भिक्षेला आलों. (५) ब्रह्मचाऱ्याला भिक्षा घालून त्याच्या चरणाचें तीर्थ घेण्याची पध्दति निदान उपनयनाचे वेळी तरी आपण पाहतों. त्याप्रमाणें श्रीरामानें तीर्थ मागितलें असतां समर्थ म्हणतात, आपण कोणास तीर्थ देत नाही. (६) कथिका=कढी.

सर्व शाक सर्व पाक । पंचामृत वाढिलें ठेविलें शुद्धोदक ।
येको विष्णु[७] रूपें संकल्प सोडूनि सम्यक । जानकीनायक अभिश्रवणि ।।७।।

आपोशन केलें समर्थें । जानकी देवी म्हणे कांतातें ।
समर्थ कोण कोठील काय कैसे हो तुम्हातें । कळले आहेती काय जी ।।८।।

सुखें पुसेसिना कां तूं वचनीं । दिसताती देवा अनिर्वचनी ।
भोजन संपतां चि बहुधा निरंजन[८] वनीं । जातील नेणों समर्थ ।।९।।

समर्थासी कैसी पुसों मी तुम्हाविणें । तुम्हा आधिन माझें सर्व जिणें ।
माहापुरुष कोण कैसे कोण जाणें । भोजनसमईं हे बोलऊं नयेती ।।१०।।

दिसताती मायात्यागी वैरागी । कोण जाणें कैसे वर्तती जगीं ।
तुमच्या आश्रयें मी करूनि सलगी । समर्थातें पुसतसें ।।११।।

बापा समर्थां तूं कोण आहेसी । कांते अबोलण्यासी कां तूं बोलविसी ।
उत्तरप्रत्योत्तरेंविण यां माहांपुरुषांसी । चाड नाहीं निर्धारें ।।१२।।

ऐसी बोलती जव रामजानकी वधुवरें । तव खुणा दाविलें श्रीगुरुसर्वेश्वरे ।
सांगा आपुल्या कांतेसी सत्योत्तरें । उत्तरप्रत्योत्तरें आम्हीं श्रवण करूं ।।१३।।

जानकी म्हणे माहापुरुषाची कोण वो स्थिति ।
कांते यांची दिसते आत्मस्थिती[९] ।
देवा जी सांगा यांची कोणसी परो गती[१०] ।
प्रिये आत्मगती[११] यांची दिसताहे ।।१४।।

कोण हो यांची दिसते वृत्ति । यांची केवळ उदास वृत्ति ।
कैसी हो यांची व्यक्त मूर्ति । अमूर्त मूर्ति समर्थांची ।।१५।।

कोण हो यांची देह अवस्था । कांते कैवल्यदेह[१२] उन्मनी अवस्था ।
कोठें हो यांची दिसते आस्था । शुद्ध परमार्थी आस्था दिसताहे ।।१६।।

स्वामि कोण हो यांचें गाव । कांते यांसी नाहीं गांव शिंव ।
कोण वो यांचें नांव । नाम रूप नाडळे सर्वथा ।।१७।।

दिसताती देवा देहधारी । कांते केवळ लीळावतारी ।
बाह्य दिसती वो कर्मशरीरी । अंतर कांहीं अनारिसें[१३] ।।१८।।

(७) एको विष्णुर्महभ्दूतम् इत्यादि संकल्प. (८) निरंजन म्हणजे जन चि नाहीं ।. (९) आत्मस्वरुपाच्या ठिकाणी अखंड वस्ती. (१०) श्रेष्ठ गति. (११) आत्मज्ञान. (१२) जीवन्मुक्तता. (१३) निराळें च.

कोण वो यांचें धाम । यांचें केवळ परंधाम ।
कोठें वो यांचा विश्राम । आत्मारामनिरंजनीं ।।१९।।

कोठें हो समर्थ असती । सर्वीं सर्वत्र घटीं दिसती ।
कोणे स्थळीं हो यांची वस्ति । निर्मळ निश्चळीं सर्वदां ।।२०।।

काय हो सर्वदां भक्षिती । कांते सदैव परमान्न भक्षिती ।
कोण हो स्वरूप मनीं लक्षिती । अलक्ष लक्षिती परब्रह्म ।।२१।।

माहापुरुषाचा कोण हो पंथ । यांचा आकाशमार्गीं गुप्त[१४] पंथ ।
कोण हो यांचा प्रांत । कांते अंतप्रांतासी अलिप्त हे ।।२२।।

माहापुरुषाचें कोण हो वन । यांचें केवळ आनंदवन ।
समर्थांचें कोण हो भुवन । सच्चिदानंद भुवन त्रिभुवन हें ।।२३।।

समर्था यांचें कोण हो स्थान । यांचें सर्वीं सर्वत्र संस्थान ।
कोणेकडे हो यांचें प्रस्थान । गगनगर्भनिरंजनीं[१५] ।।२४।।

कोण हो यांचा आनंद कांते । यांचा परमानंद ।
यांचा कोण कैसा हो ब्रह्मानंद । सच्चिदानंद त्रिपुटीमंद ब्रह्मानंदीं ।।२५।।

सर्वेश्वरा माहांपुरुषासी आहे किं निद्रा । यांसी केवळ निश्चळ योगनिद्रा ।
यांची कोण जी सांगा मुद्रा । अगोचरी[१६] मुद्रा यांची जानकि ।।२६।।

माहापुरुषाचें कोण जी आसन । जानकि यांचें सिद्धासन[१७] ।
समर्थांचे कोण जी उपासना । श्रींहरिसंकल्प[१८] उपासना ।।२७।।

समर्थांचें कोण हें ध्यान । यांसी केवळ श्रीगुरुध्यान ।
समर्थांचें कोण हो ज्ञान । शुद्ध विज्ञान परब्रह्म ।।२८।।

समर्थांचें कोण मंत्र कोण यंत्र । तारक ब्रह्म मंत्र आत्मज्योति यंत्र ।
समर्थांचें कोण विधान तंत्र । नवविधा भजन विधान हें[१९] ।।२९।।

(१४) आकाशमार्गी गुप्त पंथ । जाणती योगिये समर्थ । इतरांस हा गुह्यार्थ । सहसा न कळे ।।१ परमार्थमार्ग, ज्ञानमार्ग, (१५) गगन आहे गर्भात ज्याच्या अशा परब्रह्माकडे. (१६) अभ्यासमुद्रा एकंदर चार आहेत, त्यांपैकी अ गोचरी एक मुद्रा आहे. ह्या मुद्रेंत दृष्टि आकाशाकडे असते. (१७) डाव्या पायाची टांच गुद व वृषण यांच्या मधल्या शिवणीवर बळकट बसवून उजव्या पायाची टांच जननेंद्रियाच्या वरच्या भागावर घट्ट बसवावी व हनुवटी हृदयास बळकट लावून मेरुदंड स्थिर व सरळ उभारुन जितेंद्रिय होऊन पापणी न हालवितां भूमध्यावर दृष्टि लावावी, यास सिध्दासन म्हणतात. (१८) मूळ संकल्प तो हरिसंकल्प । मूळमायेमधील साक्षेप । जगदांतरीं तें चि रूप । देखिजे तें ।।(२०.४.१९) ही ओवी दोन्ही प्रतींत मागाहून समासांत लिहिलेली आहे.

समर्थें आवाहन विसर्जन कैसें केलें । दृश्य आवाहन करूनि विसर्जिलें[२०] ।
समर्थें आवर्ण[२१] काय जी मांडिलें । पिंड ब्रह्मांड आवर्णें ।।३०।।

समर्थें कोण स्थापिली भक्ति मुक्ति । ऐक्यभक्ति सायोज्यमुक्ति ।
समर्थ समाधि कोण वो स्थापिती । सहज समाधि समाधानी ।।३१।।

समर्थें मानिली कोण हो माया । येथें बोलेल ते चि माया[२२] ।
काय जी बोलतां श्रीरामराया । यथार्थ बोलतों आम्ही मायाब्रह्में ।।३२।।

समर्थ बोलतीं कीं न बोलती । सर्वेश्वररूपें अनुवादती ।
आपुलें समाधान कांहीं देवा सांगती । अधिकारें कथिती शिष्यवर्गा ।।३३।।

समर्थांचा कोण हो मठ । अवघा ब्रह्मांड यांचा मठ ।
तव्हिं तव्हिं यांचा सांगा मूळ मठ । विश्रांतिमठ परब्रह्मीं ।।३४।।

जगदीश्वरा यांचा कोण जी आश्रम । समर्थें केला चि नाहीं गृहस्थाश्रम ।
तव्हिं तव्हिं यांचा कोण वो आश्रम । ब्रह्मचर्याश्रम धगधगीतु ।।३५।।

देवा कैसें हो यांचें स्वरूपदर्शन । कांते सर्वीं सर्वत्र संदर्शन ।
यांचें कोठें हो घ्यावें नित्य नेमें दर्शन । सज्जनगिरीमाझारी[२३] ।।३६।।

समर्थांसीं पुसते मी कांहीं । समर्थें आश्रम कां अंगिकारिला नाहीं ।
समर्थ हनुमान अवतार सत्य पांहीं । ब्रह्मचर्याश्रम समर्थांचा ।।३७।।

देवा तुम्ही गृस्थाश्रम अंगिकारिले । कांते तरिहे समर्थांसी नैवेद्य जाहाले[२४] ।
स्वामि ऐसें चि अखंड नैवेद्य पाहिजेती घडले ।
कांते सर्वीं सर्वत्र घडतील ब्रह्मांडोदरीं ।।३८।।

ऐसें जानकीदेवीनें जें जें पुसिलें । तें तें श्रीरामें सांगितलें ।
तव समर्थांचें भोजन जालें । अभिश्रवण केलें जगदीश्वरें ।।३९।।

(२०) मायेपासून मांडणी करणें हें आवाहन व पुन्हां संहार करणें हें विसर्जन व हीच आपली उपासना असें श्रीसमर्थांनीं दासबोध २०८ त सांगितलें आहे. (२१) मुख्य देवाच्या भोंवती उपदेव असतात त्यांना आवरण म्हणतात. असें उपदेव श्रीसमर्थ कोणते मानीत, असा प्रश्न त्याचें उत्तर, पिंड ब्रह्मांड. (२२) समर्थ माया कोणती मानतात या जानकीच्या प्रश्नांचे श्रीराम उत्तर देतात की, हा प्रश्न विचारणारी ती च माया समर्थ मानतात. जानकी माया व श्रीराम ब्रह्म होय. (२३) तेव्हां श्रीसज्जनगडावर नेहमीं राहणारे लोक किती भाग्यवंत होत । (२४) जानकीमाता विचारतात, देवा श्रीसमर्थांना जर आपण धगधगीत ब्रह्मचर्याश्रमांत च ठेवता तर मग तुम्ही तरी कां एवढा गृहस्थाश्रम स्विकारला ? त्यावर श्रीराम म्हणतात आपण गृहस्थानम पतकरिला म्हणून तर आज आपणांस समर्थांचा आदरसत्कार करितां आला.

समर्थें केलें शुद्धोदक प्राशन । समर्थें केलें उत्तर[२५] शुद्ध आच्मन ।
निर्मळ निर्मळाचें करोद्वर्तन[२६] । मुखीं मुखशुद्धि गुळाळा[२७] मुखशुद्धि ।।४०।।

मग समर्थांचीं शतपदी गमनें । अनिर्वचनीय आशिर्वचनें ।
समर्थ दिसताती बहुधा ध्यानस्थ मनें । आनंदवनप्रस्थानीं ।।४१।।

त्रयोदशवर्णीं त्रयोदशगुणी । जानकीकांतें तांबुल दिधला[२८] तत्क्षणीं ।
उदकपात्रें जेथील तेथें विसर्जन करूनि ।
समर्थ तारकपाणी[२९] वेगीं निघाले ।।४२।।

मग उच्छिष्ट पात्रें जों काढिलीं । तों येकसरें लक्षानुलक्ष पात्रें निघाली ।
तीं कोठें म्हणाल काय हें जाहालीं । संतसुखपात्रें सृष्टीवरी ।।४३।।

ऐसें समर्थसद्गुरूचें ब्रह्मभोजन । शेष पात्रें सत्पात्रें संतसज्जन ।
त्यांचें घडलिया अनन्य भजन । सध्या अमृतभोजन सुमनशैय्या ।।४४।।

एवं जानकीकांतें भक्ति वेणीसी सांगितलें ।
वेणाबाईहिं बाइया संस्थानीं निरोपिलें।
बाइयास्वामीहिं सेवकासी कथिलें । सेवकें लिहिलें यथार्थ[३०] हो ।।४५।।

विशेष समर्थें स्वमुखें वेणाबाईसी कथिलें।
जानकीकांतें ब्रह्मारण्यीं परमान्न वाढिलें।
आपण उभयतां हि अभिश्रवण केलें[३१] । येथें श्रवणमननें उद्धारूं जनीं[३२] ।।४६।।

मनीची जीवीची गोष्टी यथार्थ । भक्तिवेणीसी सांगती समर्थ ।
कां जे श्रीरामउपासकांपासीं गुह्यार्थ । आत्माराम निरोपिती ।।४७।।

वेणाबाईसी साक्षात्कार जाला । समर्थांपासीं सध्या सांगितला ।
स्वामि त्रिभुवनगृहस्थ[३३] येक स्वप्नीं देखिला । जनयात्रा वाटे लावितसे[३४] ।।४८।।

(२५) उत्तरापोषण. (२६) मूळचे निर्मळ च पण श्रीसमर्थांनीं हात धुतले. (२७) गुळाळा=गुळणी. प्रथम मुखशुध्दि म्हणून कांही खाऊन गण पुन्हां मुखशुध्दीसाठी चुळा टाकिल्या. (२८) त्रयोदशाक्षरीमंत्ररूपी त्रयोदशगुणी विडा श्रीरामानें श्रीसमर्थांना दिला. (२९) आणि मग तो तारकमंत्ररूपी विडा हातांत घेऊन श्रीसमर्थ जगदुध्दारार्थ संचार करिते झाले. (३०) गिरिधर म्हणतात हा सर्व प्रसंग काल्पनिक नसून यथार्थ आहे. प्रत्यक्ष श्रीरामानें तो वेणाबाईस सांगितला, त्यांनी बाइयाबाईंस सांगितला व त्यांनी आपणांस सांगितला व तो जसा सांगितला तसा च तो लिहिला आहे. २ ३१) त्यांत हि विशेष गोष्ट अशी कीं, श्रीसमर्थांनी स्वत: वेणाबाईंला इतकें सांगितलें होतें की, श्रीरामानें आपणांस ब्रह्मारण्यांत परमान्नभोजनास बसवून स्वत: श्रीरामजानकी अभिश्रवणास बसले होते. (३२) गिरिधर म्हणतात, असा हा पवित्र व उत्साहकारक कथाप्रसंग ऐकून व त्याचें मनन करून आपण आपला उध्दार करून घेऊं या. (३३) श्रीराम (३४) यात्रेकरूंना मार्गावर आणून सोडीत असे.

समर्थांची शरणागतें पृष्ठीवरी घेतलीं[३५] ।
साफल्या निजवल्या[३६] नदीपार तेणें केलीं ।
पुढें निर्मळ निश्चळ स्वरूप स्थिति देखिली । तया तेजासी उपमा नाहीं ।।४९ ।।

समर्थ म्हणती माझी हे चि श्रीरामउपासना ।
शरणांगतासी पाववी निरंजना[३७] ।
पुढें **वेणीगिरिधर** सांगेल ब्रह्मभोजना । संत सज्जन परिसती ।।५० ।।

इति श्रीसमर्थ प्रताप ग्रंथ । प्रगट चालिला उदास पंथ ।
सभानायक साधुसंत । आत्माराम परिसती ।।५१ ।।

समास तेरावा ।।१३ ।। जय जय राम ।। छ ।। छ ।।

***

(३५) या साक्षात्काराचा अर्थ असा कीं, जे जे श्रीसमर्थांच्या चरणीं लीन होतात त्यांना प्रत्यक्ष श्रीराम आपल्या पाठीवर घेऊन मायारूप जी नदी तिच्या पलिकडे नेऊन पोचवितात ! (३६) साफल्या निजवल्या कौसल्या माता, इत्यादि श्रीसमर्थकृत श्रीरामचंद्राची आरती आहे त्यांतील हे दोन शब्द ''माया'' या अर्थी येथे घेतले आहेत.

|| समास चवदावा ||

|| आदिनारायणं विष्णुं ब्रह्माणं च वशिष्ठकं ||
|| श्रीरामं मारुतिं वंदे रामदासं जगद्गुरुम् ||१ ||

मागा समर्थाचें ब्रह्मारण्यीं ब्रह्मभोजन । सेवकें केलें निवेदन ।
आतां समर्थें पंगतीसी घेऊन विश्वजन । केलें भोजन ऐका हो ।।१ ।।

कोण्ही येक कृष्णातीरीं करंजग्रामीं । भिक्षाहारी पातले वैराग्यशीळ स्वामी ।
धन्य धन्य ते पुण्य भूमि । सर्वांसी आमंत्रणें दिधलीं समर्थें ।।२ ।।

आमुच्या घरासी तुम्ही भोजनासी यावें । ऐसें सर्वीं सर्वत्र बोलिलें गुरुदेवें ।
कोणे स्थळीं आम्ही भोजनासी यावें । कोण्ही न पुसिले समर्था ।।३ ।।

सर्वात्मा राम सर्वांतरीं । कौतुक दावितो चराचरीं ।
तीन प्रहर संपूर्ण लोटती तंवरि । राहिले गिरिकंदरीं समर्थ ।।४ ।।

म्हणती लोक असतील भुकेले । म्हणोनि समर्थ धांवोनि आले ।
चला चला रे स्नानें करा वहिले[१] । भोजनासी उशीर जाले तुम्हा ।।५ ।।

संत सज्जन तेथें रमावल्लभदास । आणखी कित्तेक समर्थदास ।
स्नानें करविलीं बहुतांस[२] । शत येक ब्राह्मण मिळाले ।।६ ।।

ब्रह्मविणें रुद्रविणें ताळा तंबुरे घेतले । समर्थ सोवळे चि नगरांत भिक्षेसी चालिले।
सुंदर सडे बिदीस[३] लोकीं घालविले । दिव्य रंगमाळा रेखाटिल्या ।।७ ।।

घरोघरीं स्वयंपाका निघाल्या शुद्धमति सोवळ्या ।
सामग्री आइती[४] घालिती धुतवस्त्रा वोवळ्या ।
नगरांत संपूर्ण चुली पेटविल्या । कथाभिक्षा मिरवे समर्थांची ।।८ ।।

कोणे घरीचीं वर्णें उतरलीं । कोणे घरीचीं पुर्णें वांटिलीं ।
सर्वीं सर्वत्र येकेक अन्नें निर्माण केलीं । माधुकरी मिरवत स्वामीची ।।९ ।।

जयजयकारें कथाकीर्तनें करिती । मागें अन्नब्रह्मपात्रें संपूर्ण चालती ।
सर्व शाक सर्व पाक दोनी मुहूर्तीं । नदीतीरीं आणिला समर्थें ।।१० ।।

(१) परब्रह्म. (२) सत्वर. (३) लवकर. (४) ''समस्तांस'' असा पाठ ६३२ त.

द्रोण पानें पत्रावळीं । ब्राह्मणाच्या बैसविल्या वोळी ।
माहुलीसंगमीची विप्रमंडळीं आली । सप्त ऋषी ब्राह्मण पातले ।।११।।

वाढणें इतके चाली लागलीं । तिकडे तीर्थें घेऊनि पूजनें जालीं ।
सर्वीं सर्वात्मा विश्वरूप डोळीं । धूपदीपावळि उजळिल्या ।।१२।।

संतमहंतीं आश्चिर्य केलें । भिक्षाकौतुक ऐसें कोठें नव्हतें वर्तलें ।
तें तें येथें समर्थें दाविलें । आकराशें पात्र बैसलें पंगती ।।१३।।

भक्तजनीं येको विष्णु घेऊनि स्वानंदें । संकल्प सोडिलें ब्रह्मानंदें ।
संत सज्जन परमानंदें । ब्रह्मभोजनीं तत्पर हो ।।१४।।

लाहान थोर दुबळीं पाबळीं । गांवजेवण सकळ सकळीं ।
अन्नें पुरवलीं आळमाळीं[5] । केलीं चहपाळी[6] पंचामृतें ।।१५।।

कामधेनु भिक्षाभोजन । तृप्त जाले संत सज्जन ।
जिकडे तिकडे तृप्त संपूर्ण । समर्थसद्गुरुपंगति ।।१६।।

भोजनें जालीं अपरान्ह वेळीं । तांबुल दक्षिणा स्वरकल्लोळीं ।
शुद्ध पात्रें धोंऊनि घरासी पाठविलीं । संध्यावंदनें केलीं समर्थें ।।१७।।

आजी कथाप्रसंग म्हणोनि समर्थ बोलिले । पाहत पाहतां अदृश्य जाले ।
लोकीं नगरांत मंडप दिधले । मध्यरात्रीं प्रगटले कथेमध्यें ।।१८।।

मग अद्भुत कीर्तनें तेथें जालीं । निरुपम उपमा सुखसीमा फावली ।
वैराटनगरीची अपार सुमनें आलीं । समर्थपूजेकारणें ।।१९।।

येक मास घरोघरीं समाराधना । कथानुकीर्तनें दीपाराधना ।
दिवसां समर्थ सेविती निरंजन वना । मध्य रात्रीं प्रगटती कथेमध्यें ।।२०।।

जगदोद्धारक पुण्यमूर्तिं । हनुमान अवतार उत्कट कीर्ति ।
काय वदवले वाचास्फूर्ति । समर्थभिक्षाकौतुक निवेदिलें ।।२१।।

वेणीगिरिधरें वेणाबाईमुखें ऐकिलें । समर्थभोजन निरोपण केलें ।
संतसज्जनें अवधान दिधलें । पाहिजे पुढें कृष्णातीरीं ।।२२।।

कोण्ही येक समईं चांफळीं उछह जाले । समर्थ निरंजन वनीं निघाले ।
लोकांचे हेत समर्थापासी राहिले । समर्थासी नैवेद्य केलें नाहीं ।।२३।।

वेणाबाईसी दशमीचें आत्मपारणें दिधलें । लोकांचें आर्त पाहिजे पुरविलें ।
समर्थें कौतुक विचित्र केलें । चऱ्हेगांवीचे[7] अंबराईमाजी ।।२४।।

---

(५) बिदी=रस्ता. (६) सामग्री, तयारी, (७) आळ=गल्ली. माळ=उंचवट्याची जागा, आळमाळी-गल्लोगल्ली, चहुंकडे.

समस्तांची आमंत्रणें घेतलीं । बागेमध्यें बाडें[8] उंच लाविलीं ।
येकांतस्थळें गुरुदेवें निर्मिलीं । पात्रें सर्व हि आणविलीं वाढोनिया ।।२५।।

समस्तांनीं संकल्प सोडिले । हरिसंकल्प अवघे केले ।
येकांत राम समर्थ जेविले । हनुमानरूपें सर्वत्र हो ।।२६।।

कोण्हीयेकांहि बाडाआडोनि समर्थ पाहिले । तव पात्रोंपात्र हनुमान देखिले ।
तात्काळ त्याचें नेत्र मंद जाले । मग तीर्थें धुवविलें समर्थें ।।२७।।

दिव्य तेज नेत्रासी आलें । सर्वीं सर्वत्र यात्रेसी कळलें ।
समर्थें भोजनकौतुक विचित्र केलें । काय म्हणोनि वर्णावें ।।२८।।

ऐका कोण्ही येक कृष्णातीरीं वरुणग्रामीं । समर्थ पातले सद्गुरुस्वामी ।
आतां आमंत्रणें सांगों आम्ही तुम्ही । प्रीतिभांडणें सकळांचीं ।।२९।।

समस्तांची येक अवस्था । समस्तांची येक आस्था ।
आतां कैसी करावी व्यवस्था । समर्थस्वामी विचारिती ।।३०।।

आक्रा घरीचीं आमंत्रणें घेतलीं । येकाचीं येकासी कळों नाहीं दिधलीं ।
घरोघरीं पुर्णें वर्णें घातलीं । बोलावणीं आलीं मागें पुढें ।।३१।।

समर्थें येका दुबळ्या भक्तासी लाभ दिधले। तक्र आंबिल जेऊनि स्वानंदें बैसले।
इकडे घरोघरीं आक्रा ठाईं गेलें । श्रीहनुमानस्वामी समर्थ ।।३२।।

ज्या त्यांसी वाटे समर्थ आपुलें घरीं । येकांतभोजनें सारिती बरीं ।
तांबुल घेताती मंचकावरी । सुमनशैय्या पादसंव्हनें ।।३३।।

मुख्य प्राणनाथ निधान । समर्थस्वामीचें रूप महिमान ।
भाविकांसी भावासारिखा[9] देव फळद्रूप आपण ।
संकल्प विकल्प जाण न धरावा ।।३४।।

ऐका कोण्हीयेक उद्धवनामा बाळक। समर्थस्वामीचा लडिवाळ सेवक ।
समर्थासी आमंत्रणें संम्यक । सांगतां जाला जननीमुखें ।।३५।।

जननी म्हणे सेवक येक वासुदेवबावा । समर्थपंगतीसी महंत असावा ।
उद्धवबाळक म्हणे माझा उद्धवबावा । तो हि सांगे बा अवश्य ।।३६।।

हनुमानपुछें समुदाव लांबला । समर्थासी भोजनीं उशीर जाला ।
समर्थ म्हणताती रे उद्धवा समस्तांला । देयीं अनुक्रमें आमंत्रणें ।।३७।।

---

(८) चहपाळी कां चह्याळी असा शब्द आहे, तो दोन्ही प्रतींतून हि बरोबर लागला नाही. लयलूट असा अर्थ दिसतो. अभ्यासकांसाठी मूळ हस्तलिखित पृष्ठाचे छायाचित्र या प्रतीत समोरच आहे. (९) चरेगांव चाफळजवळ च दीड दोन कोस आहे. उंब्रजेहून चाफळास जातांना चरेगांवापाशीं च वाट फुटते.

जितुकी शाहापुरीं यात्रा मिळाली । तितुक्यांस समर्थें आमंत्रणें देवविलीं ।
उद्धवजननी विस्मयें समर्थचिंतनीं बैसली । कर्ता भोक्ता श्रीराम म्हणे ।।३८।।

समर्थें दुबळ्याचें करणेर[१०] साजिरें केलें । ठाईं ठाईं अन्न देवें करविलें ।
मसुराग्रामीहूनि[११] पाहिजे तें आणविलें । सहस्रेक पात्र बैसलें पंगती ।।३९।।

देवांब्राह्मणांची पूजा करूनि बरवी । संकल्प सोडविला उद्धवबाळकाकरवीं ।
तुझी समाराधना जाण रे तूं जीवीं । कर्ता भोक्ता सर्वेश्वर ।।४०।।

एवं न सांगोनि समर्थें सांगितलें । न बोलोनि समर्थें बोलिलें ।
येकांकी येकांतभोजन यास्तव स्थापिलें । समुदाय विस्तीर्ण म्हणोनियां ।।४१।।

कोणासी पंगतीसी न करावी आवडी निवडी । येक चि अवघी परमार्थघडी ।
अवघीं लेकुरें आपुलीं ऐक्यत्वें रोकडीं । अधिकारपरत्वें भिन्न भिन्न ।।४२।।

समर्थस्वामी सर्वांतरीं अभिन्न । येकांत भोजन करिती जाण ।
श्रीहनुमानरूपें लोकांसी दर्शन । पुण्यवंतासी जालें हो ।।४३।।

प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष श्रीगुरुदर्शनें । अधिकाधिक संदर्शनें ।
जैसीं जैसीं श्रीगुरुवचनें । तैसीं तैसीं सुखकारी ।।४४।।

मूढ जन म्हणती देहधारी । सुबुद्धिमान म्हणती अवतारी ।
समर्थाची समर्थ जाणती थोरी । संतसज्जन यथार्थ ।।४५।।

म्हणोनि संतसंगतीसी राहावें । श्रीगुरुदर्शन अखंड घ्यावें ।
नाना ब्रह्मभोजनीं संतृप्त व्हावें । तीर्थप्रसाद पंगती ।।४६।।

जयासी जाली संतसंगती । तयासी च लाभली समर्थपंगती ।
कर्मानुसार प्राणी रंगती । प्रपंची अथवा परमार्थी ।।४७।।

एवं समर्थ स्वामीचा परमार्थ । श्रीगुरुचरणीं दृढ भावार्थ ।
वेणीगिरिधर भोजनवाक्यें यथार्थ । संतचरणीं निवेदी ।।४८।।

इति श्रीसमर्थ प्रताप ग्रंथ । प्रगट चालिला उदास पंथ ।
सभानायक साधुसंत । आत्माराम परिसती ।।४९।।

समास चौदावां ।।१४।। जय जय राम ।। छ ।। छ ।।

***

(१०) कुंपण. (११) तरी हा लोकांचा भावार्थ । भाविकां देव यथार्थ । अन्यत्र कल्पना वेर्थ । कुतर्कांची ।।
असें च श्रीसमर्थांचे हि सांगणें आहे. (१२) अंदण, करणी. (१३) शहापुरापासून पाऊण कोस मसूर आहे.

।। श्रीरामसमर्थ ।।

।। समास पंधरावा ।।

।। आदिनारायणं विष्णुं ब्रह्माणं च वशिष्ठकं ।।
।। श्रीरामं मारुतिं वंदे रामदासं जगद्गुरुम् ।।१।।

मागां समर्थाचीं ब्रह्मभोजनें । नानां प्रकारें केलीं निवेदनें ।
मागुती कित्तेक समर्थभोजनें । निवेदन करणें सेवेसी ।।१।।

कोण्ही येक दिवसीं प्रेमसद्भावें । वेणाबाईनें प्रार्थिले जें श्रीगुरुदेवें ।
आजी विजयादशमीसी उत्तर भोजन अगत्य करावें[१] ।
लडिवाळपणें विनवितसे ।।२।।

मज शरणागताच्या बोलें । समर्थें मागें मौन विसर्जन केलें ।
तीन प्रहर पत्रार्थें कार्य चालविलें । बाहो क्षत्रीं देवालयीं ।।३।।

समर्थ म्हणती देवगृहीं द्विवार भोजन तरी होईल ।
जरी ब्रह्मानुसंधानी पाक घडोनि येईल ।
अवश्य म्हणोनि पंचचुली चेतविले आवेल ।
पंचतत्वपात्रें भरूनि ठेविलीं ।।४।।

जड प्रकृतिपात्रें चैतन्य शुद्ध अन्न । ज्ञान विज्ञान विशुद्ध परमान्न ।
विमळ बोधाग्नितेजें दिव्यान्न । निर्मळ पाक पक्वान्न सिद्ध जाले ।।५।।

तत्त्वमसि वाक्य त्रिवेणी । ब्रह्मानुसंधानी गुरुकृपा वेणी ।
शुद्ध अध्यात्मविद्यानिरूपणीं । अगोचरी मुद्रा अलक्षीं बैसे ।।६।।

शुद्ध स्वयंपाकपात्रें आपेंआप उतरलीं । निजबोध मवाग्नीनें[२] सानविलीं[३] ।
सद्गुरुसमर्थें कृपादृष्टीनें पाहिलीं । दिव्यान्नें वोगरिलीं[४] समर्थताटीं ।।७।।

अन्नो ब्रह्मरसो विष्णु खरें । भोक्ता देव महेश्वर निर्धारें ।
व्यापक विष्णु परब्रह्म आदरें । भोक्ता सद्गुरुनाथ सर्वेश्वरु ।।८।।

उत्तर सिद्धांत समर्थभोजन । प्रसाद लाभती संतसज्जन ।
माहावाक्य वेणी स्वानुभूति आपण । अनन्य मिळणी परब्रह्मीं ।।९।।

(१) श्रीसमर्थ दिवसांतून एकदां च जेवीत. (२) मवागी, मंद अग्नि. (३) मुरूं दिलीं. (४) ओगरिलीं, ओगराळ्यानें वाढलीं. स.प्र.१२

सद्गुरुनाथाचें आत्मभोजन । शेष प्रसाद लाधले सुबुद्ध जन ।
जनामध्यें जे कां सज्जन । येकांतभोजनीं प्रवेशले ॥१०॥

सद्गुरुनाथें शुद्ध केला गुळाळा[५] । स्वानंद उदकें खळाला ।
गुरुमुखीं मुखशुद्धीचा सोहळा । त्रयोदशवर्णि तांबुल जाले ॥११॥

नित्य निरंजन अति मृद शैय्या । श्रीपादसंव्हन श्रीगुरुराया ।
वेणीगिरिधर लागोनि नित्य पाया । उद्धार त्रिवेणी संकीर्तनी ॥१२॥

आतां कल्याणमहंतें प्रात:काळीं नैवेद्य केलें । समर्थें कल्याण महंत परीक्षिले ।
घोर वनीं श्रीगुरुनाथ टाकूनि गेले[६] । अस्तमान पावले दिवाकर ॥१३॥

मग अन्नपात्रें बांधोन शुद्ध धोत्रीं । घोर वनीं चालिला कल्याण महंत रात्रीं ।
पुढें माया कोहिना[७] नदी पूर्णपात्रीं । कल्याणनामा उतरला ॥१४॥

पुढें वनौक[८] भिल्ल धनुर्धारी । विद्या चुड्या घेऊनि दोघे करीं ।
समर्थांची शुद्धि दाविती वनांतरीं । समर्थ दाऊनि गुप्त जाले ॥१५॥

अगोचर अदृश्य स्वामी देखिले । कल्याणसेवकें अभिवंदिलें ।
आनंदें ब्रह्मगोळ पूर्ण भरले । दिव्यान्नपात्रें समर्पिलीं ॥१६॥

साहा प्रहराचीं सध्यान्नपात्रें[९] देखिलीं । समर्थें स्वहस्तें वाढोनि घेतलीं ।
ब्रह्मांडापैलिकडे शेषपात्रें झुगारिली । कल्याणनामा उभा मुखवस्त्रें ॥१७॥

समर्थाचें आत्मभोजन जालें । मुखशुद्धि तांबुल कल्याणें दिधलें ।
समर्थशेषपात्रीं जों शोधूनि पाहिलें । तों शेष ना पात्रें दिसेतिना दृष्टी ॥१८॥

सद्गुरुनाथजी बोलती हास्यवक्त्रें[१०] । कल्याणा परलोकासी गेलीं ती सत्पात्रें ।
वैकुंठ कैलास सत्यलोक पावलीं चर्मनेत्रें । पुन्हां आतां दृष्टि दिसेतिना ॥१९॥

कल्याणनामा म्हणे जी धन्य आम्ही । नैवेद्यनिवेदन केला समर्थस्वामी ।
आतां शयनाकारणें केवळ भूमि । कंथा मेखळा मात्र आंथुरिली ॥२०॥

अंधकारें भूगोळ बाहेरी कोंदाटले । समर्थ स्वयंप्रकाश अंतरीं दाटले ।
स्वामी पैल येक उजाळे पर्वततातळीं वाटले ।कोण देवभक्त आले दर्शनासी॥२१॥

दर्शनासी आले असतील रंगनाथपंत । समर्थ बोलिले तंव चढले पर्वत ।
दिवट्या हिलाल थाट लखलखित । सहस्र पदाति[११] समागमें ॥२२॥

(५) गुळणी. चूळ. (६) नैवेद्य तयार झाला असून तो तसाच टाकून श्रीसमर्थ घोर अरण्यांत निघून गेलें. (७) कोयना. कऱ्हाडाजवळ कृष्णेस मिळते. (८) वनचर. (९) सिद्धान्न, शिजविलेलें अन्न. (१०) हास्यवक्त्रें, हास्यमुखानें. (११) पायीं चालणारे.

कनाता पडदे पलंग समया । नाना पुष्प फळें सपर्या[१२] श्रीगुरुराया ।
येऊनि लागले सत्वर सद्गुरुपाया । अर्चन केलें समर्थाचें ॥२३॥

कर्पूर केळें सोनकेळें सध्या थिजलीं घृतें । दध्यें दुग्धें शर्करा सीतळामृतें ।
समर्थें सेविलीं स्वइछा किंचितें । आच्मन मुखशुद्धि तांबुल जाला ॥२४॥

कल्याणसेवक पुढें पाचारिला । अरे तुजसाठीं रंगनाथपंत आणिला ।
आपुला सेवक निराहारी देखिला । नैवेद्य करावा बलभीमार्पण ॥२५॥

रंगनाथपंत केळे सोलूनि देती । प्रसाद सेविती सेवक कल्याणमूर्ति ।
जन्मजन्मांतरीचे श्रम हरती । दधि दुग्ध केळें शर्करा घृतें ॥२६॥

गुरुभक्तासीं कैंचे श्रम कोठें । समर्थप्रतापाचे नवल मोठें ।
घोर अरण्यीं साहित्य नेटें[१३] । समर्थें दाविलें सेवकां ॥२७॥

ऐसे सेवक ऐसे स्वामी । संत सज्जन वाक्यें ऐकतसां तुम्ही ।
वेणीगिरिधर वाक्यार्थी आम्ही । जाहाले वर्तमान लिहितसों ॥२८॥

कोण्ही येक समई[१४] दर्शनासी आला करारी भक्त ।
समर्थें बर्छीनें फोंकिला जीवनमुक्त ।
नवल त्याचा प्रेमा अविमुक्त[१५] । कर्णावरूनि बर्छी गेली ॥२९॥

बर्छी तिकडे भूमीसी रुतली । येथे[१६] कराराभक्तांची मिठी पाईं पडिली ।
पोटीसीं धरूनि समर्थ म्हणती रे धन्य तुझी माउली ।
सांग आपुली वर्तमानें ॥३०॥

देवा रायगडासी गेलों होतों स्वामी । शंभरी होन भिक्षा देवविली तुम्ही ।
समर्था नेतो मी गृहस्थाश्रमी । मातुश्रीकरीं द्यावया ॥३१॥

बापा आजी रे माझे घरीं तूं जेविसी । किंवा मजला आपुल्या घरासी नेसी ।
स्वामि प्रसाद सेवीन पायांपासी । या घोर ब्रह्मारण्यामध्यें ॥३२॥

संगें घेतला जीवनन्मुक्तनामा । पाषाण उलथून काढिला सर्व सामा[१७] ।
स्वयंपाक करविला उत्तमोत्तमा । घोर दर्कुटीमाझारी ॥३३॥

समर्थ म्हणती रे अवधारी । साक्ष भोजन पाहिजे वनांतरीं ।
पैला सात ब्रह्मण दिसती कड्यावरी । धोत्रपात्रपाणि[१८] बोलाविले ॥३४॥

(१२) पूजा. (१३) निश्चित. (१४) 'समर्थ' - ६३२. (१५) दृढ. (१६) 'इकडे' - ६३२. (१७) सामें, सामुग्री. (१८) धोत्रें आणि पात्रें आहेत हातांत ज्यांच्या अशा त्या ब्राह्मणांना.

अक्षोभ[१९] सरोवरीं समर्थें केली सांग पूजा ।
बाहिर बलभीममूर्ति आणिली वोजा ।
देव ब्राह्मण सेवकेसीं समर्थ जेविले गजगजा । जीवन्मुक्त तांबुल देतसे ।।३५ ।।

समर्थें शत होन सेवकाचे जवळी घेतले। सात होन सप्तऋषीसी दक्षणेसी दिधले।
शेष होन मातुश्रीसी द्यावया ठेविले । तया सेवकाचे ।।३६ ।।

मग समर्थें मोठें कौतुक दर्शन दाखविलें । बर्छीपाणीनें सीघ्र[२०] उड्डाण केलें ।
नेणों हनुमानकिराण[२१] गगनांत गेलें ।
विस्मय समाधि लागली जीवनमुक्ता ।।३७ ।।

अस्तमाना दिवाकर चालिला । मग जीवन्मुक्तनामा चांफळासी आला ।
साध्यांत वाक्यार्थ गिरिधरें लिहिला[२२] । समर्थभोजन चरित्र ऐसें ।।३८ ।।

ऐका कोण्ही येक प्रेमळसेटीनामा सद्भावें । समर्थासी नैवेद्य आणी प्रेमभावें ।
प्रतिवार्षिक संचितार्थ निवेदावें । माहा प्रेमें करूनियां ।।३९ ।।

परम वृद्ध मुखांत नाहीं येक दांत । सर्व सामग्री बांधोनी आणिताहे पोत्यांत ।
सज्जनगड चढे चहुं प्रहरांत । हुर्मुजी वस्त्र निशाण लाऊनियां ।।४० ।।

स्वामि प्रेमळसेटीनामा आला दर्शनासी । समर्थ येकांतीं दर्शन देती त्यासी[२३] ।
येतां चि पुसे वेणाबाईसी । सांग नैवेद्य आपुला करावया ।।४१ ।।

वेणाबाईने समर्थदर्शना यावें । तेव्हां प्रेमळशेटीने पर्वत चढावें ।
समर्थापुढें तत्वपोतें ठेवावें । तत्वें करावी निवेदनें ।।४२ ।।

सात पांच भात दोनी चारी वर्णें पुर्णें ।
दाहा वीस शाक पळवे[२४] गोधूम[२५] धान्यादि चुर्णें ।
पंचामृत केळें फळें दक्षणा पुगीफळें[२६] श्रीनागपर्णें[२७] ।
दोनी पंचे प्रावर्णें श्रीमुद्रा[२८] वोली ।।४३ ।।

(१९) खोल, अथांग. (२०) ''ऊर्ध्व'' ६३२ त. (२१) उड्डाण. (२२) ही गोष्ट गिरिधरांनीं येथें च कां संपविली, कोण जाणे. पुढें तो ब्राह्मण हळहळत घरीं गेला, पण तो जाण्यापूर्वीच श्रीसमर्थांनी होन आणून दिले होते इत्यादि या गोष्टीचा उत्तरार्ध इतरत्र दिलेला आहे. (२३) श्रीसमर्थ दिवसचे दिवस एकांतांत बसत व अशा वेळीं त्यांची भेट बहुधा कोणास होत नसे. पण जरूरीच्या कामासाठीं च एकादा महंत आला तर त्याला मात्र श्रीसमर्थ भेट देत. (२४) पळवा=वाळविलेली पालेभाजी. (२५) गहू. (२६) सुपारी. (२७) विड्यांची पानें. (२८) श्रीरामनामाचा ठसा. श्रीरामनामाच्या ओळी ज्यांवर मुद्रित केल्या आहेत अशीं वस्त्रें.

वेणाबाईनें यथासांग अन्न रुचिकर करावें ।
समर्थासी येकांतीं संपूर्ण पात्रीं वाढावें ।
प्रेमळशेटीनें क्षणक्षणा येऊनि स्वामीसी पुसावें ।
सर्व तत्वें देवा निवेदनें जालीं किं ।।४४ ।।

समर्थें सर्व तत्वें सांगावीं नामें घेऊन ।
विश्रांती करावी प्रेमळशेटीचा नैवेद्य जेऊन।
गुरुउच्छिष्टभोजन करितसे श्रीपात्र नेऊन ।
पाहे पदार्थ सेऊन प्रत्ययो यावया ।।४५ ।।

मंचकातळीं बैसोनि पादसंव्हन करी । तत्वाचें तत्व निवेदन मनीं विवरी ।
आत्मनिवेदनी योगनिद्रा लागतां बरी ।
गुरुआज्ञा घेऊनि झडकरी पुनर्दर्शन म्हणे ।।४६ ।।

ऐसा अकरा वर्षें नैवेद्य निवेदन केला । मग प्रेमळशेटी सज्जनगडीं गुप्त जाला ।
सदाशिव प्रेमळशेटी कोणा न कळला । समर्थसद्गुरुवांचूनियां ।।४७ ।।

एवं वेणीवाणी समर्थपरमार्थ विस्तारी । तत्त्वमसि त्रिवेणी निर्धारीं ।
समर्थभोजनीं यथार्थ वाणी वैखरी । **वेणीगिरिधर** लिहितसे ।।४८ ।।

इति श्रीसमर्थ प्रताप ग्रंथ । प्रगट चालिला उदास पंथ ।
सभानायक साधुसंत । आत्माराम परिसती ।।४९ ।।

समास पंधरावा ।।१५ ।। जय जय राम ।। छ ।। छ ।।

***

।। श्रीरामसमर्थ ।।

।। समास सोळावा ।।

।। आदिनारायणं विष्णुं ब्रह्माणं च वशिष्ठकं ।।
।। श्रीरामं मारुतिं वंदे रामदासं जगद्गुरुम् ।।१ ।।

मागा समर्थभोजनीं वर्तमानें । निवेदनें केली सेवकानें ।
आतां समर्थसदनी माहांपुरुषांचीं भोजनें । श्रोतेजनीं परिसावीं[१] ।।१ ।।

युगत्रईं सनकादिक ज्ञानी जाले । नाना भागवत[२] ब्रह्मरसीं निवाले ।
सावकाश जेऊनि स्वानंदें निजेले । कांहीं लीलावतार विचरले ब्रह्मगोळीं ।।२ ।।

सांप्रत कलयुगाचे ठाईं । साधु संत सज्जन आत्माराम सर्व हि ।
ब्रह्मांडभांडोदरीं दर्शनें देती कांहीं । अनंत संत सुखपात्रें ।।३ ।।

श्रीरामदासस्वामी समर्थमूर्ति । कलयुगीं चाळीस सहस्र संतमूर्ति ।
विख्यात पावन पुण्यकीर्ति । भूत भविष्य वर्तमानी ।।४ ।।

हनुमान अवतार वर्तमानी । मुख्य संत सज्जन ज्ञानी समाधानीं ।
भक्त विरक्त योगी ब्रह्मानुसंधानी । ब्रह्मानंदें विचरले ।।५ ।।

समर्थस्वामीचें ब्रह्मांड घर । ब्रह्मांडी व्यापक सर्वेश्वर ।
सर्वेश्वराचे संत अवतार । सुखस्वानंदें पातले ।।६ ।।

समर्थसदनासी माहापुरुष आले । समर्थस्वामीसी स्वानंदें भेटले ।
समर्थदेवें सन्मानिले अर्चिले । आत्माराम सुखमूर्ति ।।७ ।।

आत्माराम तारक ब्रह्म । मुख्य प्राणनाथ ह्रदयवर्म ।
सकळ साधु संत सज्जन परब्रह्म । ब्रह्मभोजनीं सादर हो ।।८ ।।

शुद्ध स्नानें सारिलीं सर्वथां । शुद्ध संध्यावंदनें केलीं तत्वता ।
शुद्ध देवार्चनें मांडिलीं येकात्मता । शुद्ध नैवेद्य स्वात्मता समर्पिले ।।९ ।।

(१) हा व पुढचा असे दोन समास वाङःमय संशोधकांना फारच उपयुक्त आहेत. यांत असा प्रसंग वर्णिला आहे कीं, अनेक महापुरुष श्रीसमर्थांच्या घरी भोजनास आले आहेत व ज्याला जो पदार्थ प्रिय तो त्याला वाढला आहे. ज्ञात व अज्ञात असे अनेक सत्पुरुष व प्रकाशित आणि अप्रकाशित असे त्यांचे ग्रन्थ यांचा उल्लेख कोठे प्रत्यक्ष तर कोठे अप्रत्यक्ष, असा या दोन समासांत आला आहे; त्यामुळें अज्ञात संत व त्यांचे ग्रंथ यांचा शोध लावण्याची दिशा संशोधकास येथे कळणार आहे. (२) भगवद्भक्त.

शुद्ध आत्मप्रसाद आले घेउनी । शुद्ध बुद्ध ज्ञानी समाधानी ।
सच्चिदानंदें आत्मारामलोचनी[३] । अनंत साधु संत बैसले स्वानंदें ।।१० ।।

अनंत दाटली ब्रह्मवृंदें । आनंदें गर्जती छंदबंधें[४] ।
नाना वेदाक्षरें नाना विविधें । इकडे वाढण होतें नाना ब्रह्मरसीं ।।११ ।।

नाना पंगति नाना प्रकार । नाना षडरस उत्तम हे चि सार ।
भोक्ता श्रीराम सर्वेश्वर । तारक ब्रह्म चराचरीं ।।१२ ।।

शुद्ध आत्मसुगंधें सुमनगंधमाळा । शुद्ध धूप दीप आत्मप्रकाश सकळां ।
अनुपम्य पंगति सोज्वळा । आत्मसंतोषें संपूर्ण ।।१३ ।।

नाना नवरत्नरंगें भक्तिरंगमाळा । नाना आत्मभूषणें फांकती कीळा ।
नाना धोत्रें पात्रें शुद्ध सोवळीं झळाळा । नाना ब्रह्मगोळा उजळिती ।।१४ ।।

गगनाकार मंडप पूर्ण । गगनावकाश सारूनि संपूर्ण ।
तेथें पूर्णिपूर्णपणाहूनि परिपूर्ण । वाढिले संपूर्ण ब्रह्मरस ।।१५ ।।

मुख्य येको विष्णु घेऊनि स्वानंदें । संकल्प सोडिलें परमानंदें ।
आपोशनें करिती ब्रह्मानंदें । ब्रह्मवृंद जेविती ।।१६ ।।

मुख्य[५] **आचार्यस्वामी**[६] ब्रह्मानंदरस जेविती ।
श्रीधराचार्य[७] गीताभागवतरसराज सेविती ।
विद्यारण्य[८] **मधुसूदन**[९] **रामानंद**[१०] **मध्वमूर्ति**[११] ।
द्वैताद्वैतरस[१२] घेती संपूर्ण हो ।।१७ ।।

(३) सर्वत्र आत्माराम पाहणारे. (४) निरनिराळ्या प्रकारचीं पद्ये. (५) येथून जीं सत्पुरुषांची नावें लागतात, यांपैकी बहुतेकांच्या माहितीसाठी भक्तलीलामृत, संतलीलामृत, भक्तविजय, संतविजय इत्यादि ग्रंथ पहावेत. (६) श्रीमत् जगद्गुरु आद्य श्रीशंकराचार्य. (७) गीता व भागवत यांवर टीका करणारे. (८) यांचे मूळचें नांव माधवाचार्य. हे शालिवाहन शकाच्या चौदाव्या शतकांत होऊन गेले. विजयानगरास राजा वीरबुक्क याचे हे मुख्य प्रधान होते. संन्यास घेतल्यावर हे श्रृंगेरी मठाचे अधिपति झाले होते. सर्वदर्शनसंग्रह, अपरोक्षानुभूति टीका, पंचदशी, माधवीय वृत्ति इत्यादि जगमान्य ग्रंथांचे हे कर्ते असून पराशर स्मृतीवरील यांची टीका आज सर्वत्र आधारभूत मानली जाते. (९) हे शक १५१० चे सुमारास हयात होते. श्रीमत्भगवद्गीतेवर ‘‘मधुसूदनी’’ नामक यांची टीका सुप्रसिध्द आहे. सिध्दांततत्त्वविवेक, अद्वैतसिध्दि, संक्षपशारीरकभाष्यटीका इत्यादि यांनी केलेले ग्रंथ सर्वमान्य आहेत. (१०) रामानुजसांप्रदायी एक सत्पुरुष. यांना राघवानंद हि म्हणत. हे शके १४९० चे सुमारास होऊन गेले. (११) हे करनाटकांत शक ११६५ चे सुमारास होऊन गेले. संन्यास घेतल्यावर ‘‘आनंदतीर्थ’’ असें नांव यांनी धारण केलें. यांचा मठ उड्डुपी येथे आहे. यांच्य सांप्रदायाचें नांव ‘‘पूर्णप्रज्ञदर्शन’’ असून त्यांचे विवरण विद्यारण्यांनीं सर्व दर्शनसंग्रहांत केलेले आहे. (१२) रामानंद व मध्वमूर्ति हे द्वैतवादी असून बाकीचे अद्वैतवादी होते. त्यामुळें व्दैत आणि अद्वैत रसाचें सेवन यांनी केले असें म्हणलें आहे.

नृसिंहसरस्वती श्रीपादें । कृष्णातीरीं पात्र मांडिलें स्वानंदें ।
नाना श्रीपाद ब्रह्मगोळीं ब्रह्मानंदें । परमानंदें रस सेविती ।।१८।।

सभ्यतीर्थस्वामी[१३] **तारकब्रह्मस्वामी**[१४] ।
गंगाधरस्वामी[१३] **सच्चिदानंदस्वामी**[१५] ।
नाना आग्रही अनाग्रही श्रीपाद परब्रह्मीं । ब्रह्मानंदरसें परिपूर्ण हो ।।१९।।

नारायणाश्रमासी[१३] ब्रह्मरसाची चरवी । उन्मनीमातेहातीं धाडिली बरवी ।
ब्रह्मगिरीं **त्रिंबक**[१६] ब्रह्मरस सेवी । ब्रह्मानंदीं सुखें निजेला ।।२०।।

नाना स्वयंप्रकाश कवि ज्ञानी गीतार्थें । नाना ब्रह्मरस सेविती परमार्थें ।
आवडीसारिखें सुखस्वार्थें । सुखस्वानंदें जेविती ।।२१।।

मुक्तेश्वराचे भोजनप्रकार । नाना सोलीव रस सुंदर ।
सालया पाठकनामा विष्णुदासनामा पंगतिकार ।
नाना कथामृतसार वाढिले तया ।।२२।।

मुकुंदराज विवेकसिंधुरस सेविती ।
हरिनाथ[१७] मांडीवरी श्रीपद गुळोरी[१८] दाविती।
हस्तामलक[१९] ब्रह्मरस सेऊनि गोडी स्वयें सांगती ।
निजतृप्ति जाली म्हणोनियां ।।२३।।

मच्छिंद्र मीन गोरक्षें ब्रह्मरस सेविले । **चौरंगी गैनि** पंगतिकार दाटले ।
निवृत्ति ज्ञानदेव सोपान मुक्ताबाईसीं जेविलें ।
अपार ब्रह्मरस येकपांति[२०] ।।२४।।

जालंधर गोपीचंद मैनावती । नाना योगमार्गें ब्रह्मरस सेविती ।
तिघे जणे बैसुनियां येकपांति[२०] । **कानीपासी** बोलाविती गोरक्षीकरवीं ।।२५।।

जयदेवें गीतगोविंदरस सेविला । **अनंतदेव** अनंतरसीं संतृप्त जाला ।
बोपदेव[२१] वेणुरसीं निमग्न ठेला । **नामदेव** नामामृतरसीं संतृप्त हो ।।२६।।

(१३) (?) (१४) रामस्वामी पण कोण ? (१५) श्रीज्ञानेश्वरांचे लेखकु कीं काय ? (१६) हे शके १४९० चे सुमारास झाले. यांचा ''बालबोध'' नामक ग्रंथ सभेनें प्रकाशित केला आहे. स.प्र.१३. (१७) मुकुंदराजांचे आजगुरु असावेत.(१८) गुळाची पोळी. (१९) श्रीशंकराचार्यांच्या प्रमुख शिष्यांपैकी एक. (२०) एका पंक्तीस. (२१) शक १२०० पूर्वी. प्रसिध्द हेमाद्रिचे समकालीन. हे जाड विद्वान् होते. ''भागवत'' ग्रन्थ यांनी रचला आहे असे कित्येकांचे मत आहे.

सांवतामाळियें विठलरस उदरीं घातले ।
पुरंदरविठलें विठलउदरीं सहकुटुंब ठाव मांडिले ।
कूर्मदास गोराकुंभार अवयवशून्य बैसले ।अयाचित ब्रह्मरस सेवावया ।।२७।।

रोहिदास ज्ञानी रामरससेवनी । **जनमित्रनागा** हरिरसभोजनी ।
परसाभागवतासी वाढी रुक्मिणी । नाना विठलरस संपूर्ण ।।२८।।

विसोबाखेचरें निजसुरें[२२] पात्र चरणें लोटिलें ।
ब्रह्मांडभरीं अन्न चि अन्न जालें ।
चांगदेवें कित्तेक ब्रह्मरंध्रीं रसपान केलें । मुक्ताबाईनें जेवविले संपूर्ण[२३] ।।२९।।

भानुदास गुळपोळी भक्तीसीं थिजलें ब्रह्मघृत जेविती ।
येकोजनार्दन येकीं अनेक ऐक्यरस सेविती ।
कृष्णदासमुद्गलासी श्रीरामरसें गळाळे[२४] येती ।
मुद्गलस्वामीसी आवडती गुळोरिया[२५] आर्या ।।३०।।

भद्राचळ **गोपाळें**[२६] गोपाळरस सेविले । **परमहंस** परमानंदरसीं तृप्त जाले ।
नरहरि मालो विठलरस ताटीं जेविले ।
नरहरि सोनार हरिहररसीं निवालें । भिन्नभेद सोडोनियां ।।३१।।

परमानंद जोगा परमानंदरसीं तृप्त ।
कृष्णयाज्ञवल्की नाना कथामृतरसीं संतृप्त ।
सहजानंद शिवनिजानंद रामानंदरसीं समाधिसुप्त ।
अच्युताश्रम आत्मारामी आरामी ।।३२।।

रेणुकानंदन विठल त्यातें । ब्रह्मविद्या वाढी ब्रह्मरसातें ।
ढुंढिजनार्दन ढुंढिराजयातें । पूर्ण मोदक अर्पिले संपूर्ण हो ।।३३।।

दासो[२७] **दिगंबर** स्वयंपाकी सोवळे । गीतार्णवरसीं संपूर्ण जेविले ।
दामाजीपंत भूतदयारसीं तृप्त जाले । थोर उदर **मुधोबाचें** ।।३४।।

(२२) अर्धवट. झोपेंत. (२३) चांगदेवांनी योगसाधन करून वाटेल तितकें सामर्थ्य मिळविलें असेल, पण त्यांना पोटभर जेवायाला मुक्ताबाईंनीं च घातले । मुक्ताबाईंचा त्यांना अनुग्रह झाला हा भावार्थ. (२४) रसधारा. (२५) गुळपोळीच्या (२६) यांचे अठरा हि पर्वे भारत असून ''पंढरीमहात्म्य'' नामक ग्रन्थ आहे. (२७) सवा लाख गीतार्णव व सवा लाख पदार्णव वगैरे यांची लाखों कविता मराठींत असून दशोपनिषदावर संस्कृतांत भाष्य आहे. बावीस हात लांब व अडीच हात रुंद अशा पासोडीवर यांनी पंचीकरण लिहिलें आहे. यांचे सारे ग्रन्थ व पासोडी ही त्यांच्या मठांत जोगाईच्या अंब्यास आहेत. हे एकनाथांचे समकालीन होत. यांची बहुतेक कविता अप्रकाशित असून यांचा ''ग्रन्थराज'' हा ग्रंथ प्रकाशित झाला आहे.

तुळसीदासासी श्रीरामरस मिठाई ।
नृसिंव्ह महंतासी श्रीकृष्णरस मिठाई ।
चंद्रेश्वरासी श्रीहरिरस मिठाई ।
गंगाधरासी[२८] नामामृतरस ठाईं वाढिले ।।३५ ।।

जनजसवंतासी[२९] विस्तारिली रामेरसलुचई ।
मिराबाईसी वोगरिली कृष्णरसलुचईं ।
धनाजाठासी भक्ति जिलिबी वाढिली ठाईं ।
सुरदासासी नादब्रह्मरस पाहीं ताटीं वाढिला ।।३६ ।।

शेनानाहावियासी प्रेमरसपात्र वाढिलें ।
पिपातानसेनें हरिकीर्तनामृत सेविलें।
श्रीधरस्वामी वढरें[३०] सोहं स्मरणामृत घेतलें ।
गर्भवासीं सुमनशय्या केली ।।३७ ।।

तान्हो भक्तानें भक्तिरस पूर्ण सेविला । **कान्हो** चोरट्यानें अंगरंग पालटिला।
आंगीं निष्ठारस पूर्ण बाणला । अश्वेंसहित जेविला पंगति ।।३८ ।।

बहिरे पिसाट स्वरूपताट घेऊनि पळाले ।
नागेश शांतलिंग ब्रह्मरसीं लांचावले ।
अन्नब्रह्मासाठीं सद्गुरूचे द्वारीं लागले । चोखामेळे मिळाले श्रीदेवद्वारीं ।।३९ ।।

बाजींद पठाण ताजे ब्रह्मरोटगे सेविती ।
हुशेन लतिफ राम रहिम खिचडी जेविती ।
शेखमहंमद भक्तिरस घोंटिती । ब्रह्मानंदें स्वानंदें ।।४० ।।

कबीरभाई रामरसोईमाजी तृप्त । **नन्हवा** फकिर रामरहिमरसीं संतृप्त ।
मृत्युंजय ज्ञानी ब्रह्मबिरंजी सेवी नित्य ।
बलखशाह[३१] अलेख पुलाव सेवी ।।४१ ।।

* * * ।
* * * ।।४२[३२]।।

शमनापीर नृसिंहसरस्वतीमैत्र । बिढार सिद्धयोगी सत्पात्र ।
अधिकारपरत्वें ब्रह्मरस चिन्मात्र । त्यांसी वाढूनि पात्रें पाठविलीं ।।४३ ।।

(२८) बहुधा भक्तिरसहस्यकार श्रेष्ठ. (२९) हे तुलसीदासाचे शिष्य. यांचा मठ खानदेशांत कुकुरमुंड्यास असून समाधी बोरठ्यास आहे. समाधी शक १५४०. (३०) ''वडेरे'' ६३२ त. (३१) ४ ''बलख बोखार'' असा पाठ ६३२ त. (३२) ही ओवी दोन्हीं प्रतींत हि नाही. जागा मात्र कोरी सोडली आहे.

अन्नब्रह्म पाहिजे सर्वां भूतीं । विशेष लाभ घेईजे सत्संगति ।
समर्थसदनीं बैसल्या उदंड पंगती । अधिकारें जेविती नाना रस ।।४४ ।।

सद्गुरुसमर्थ सर्व परामृश घेती ।
सर्वसाक्षी आत्माराम प्राणनाथ रसस्वाद जाणती।
मुख्य रामब्रह्म आम्ररस सर्वांसी आवडती । सद्गुरुनाथ वाढविती सर्वत्रां ।।४५ ।।

संपूर्ण रसें दध्योदनें संतृप्ति जाली । शांति सीतळोदकें सर्वत्री घेतलीं ।
शेषें पात्रीं कितेक उरलीं । अधिकारें लाभलीं सर्वत्रां ।।४६ ।।

शुद्ध आच्मनें केले गुळाले । ऊर्ध्वस्वासें येती गळाले ।
त्रयोदशगुणवर्ण तांबुल दिधले । सर्वसंत पहुडले समाधि ।।४७ ।।

एवं येक पंगति जेविली समर्थसदनीं । दुसरी पंगति बैसली अनुसंधानीं ।
वेणीगिरिधर श्रीगुरुचरणीं । वाक्यें निवेदी संतांचीं ।।४८ ।।

इति श्रीसमर्थ प्रताप ग्रंथ । प्रगट चालिला उदास पंथ ।
सभानायक साधुसंत । आत्माराम परिसती ।।४९ ।।

समास सोळावा ।।१६ ।। जय जय राम ।। छ ।। छ ।।

***

।। श्रीरामसमर्थ ।।

।। समास सतरावा ।।

।। आदिनारायणं विष्णुं ब्रह्माणं च वशिष्ठकं ।।
।। श्रीरामं मारुतिं वंदे रामदासं जगद्गुरुम् ।।१ ।।

मागां येक पंगति जाली ब्रह्मभोजनीं । संतसज्जनीं अनुसंधानीं ।
आतां दुसरी पंगति समर्थसदनीं । सुखस्वानंदें बैसली ।।१ ।।

नाना सत्कर्म सामर्जनें[१] भक्तिरंगमाळा । नाना दिव्यासनें झळकती झळाळा ।
नाना गंध सुगंधें सुमनमाळा । पूजा सकळां अनुक्रमें ।।२ ।।

नाना आत्मसुगंध धूपार्ति । नाना आत्मप्रकाशें उजळिल्या वाती ।
नाना ब्रह्मरस प्रकारें वाढिती । पूर्ण परिपूर्ण वाढण जालें ।।३ ।।

येको विष्णु सुखस्वानंदें घेतला । हरिभक्ति संकल्प सोडिला ।
प्रथम आपोशनीं गजर घोष जाला । ब्रह्मानंदें स्वानंदें ।।४ ।।

परब्रह्मीं ब्रह्मरूप संत । जैसे श्रीरामीं रामरूप हनुमंत ।
भोजना बैसले केवळ निवांत । समर्थसद्गुरुपंगती ।।५ ।।

हनुमंत असती अनंत ग्रामीं । संत सज्जन वसती निवांत ग्रामीं ।
पिंड ब्रह्मांड अष्टग्रामीं । मोक्ष मुक्तिदारा[२] सन्मुख मूर्ति ।।६ ।।

प्रथम **विश्वनाथ**[३] पुराणीक पंगतीसी शुकमूर्ति ।
स्वानंदरस घेऊनि गोडी सांगती।
रंगनाथ[४] जेऊनि भविष्य वदती । गारुडी[५] विद्या वाणी मुखें ।।७ ।।

भगवंतपंतासी[६] भागवत अन्नें । यथेष्ट वाढिलीं परमान्नें ।
रघुनाथस्वामीसी[७] वोगरिलें स्वसंवेद्य बोनें[८] ।
आनंदमूर्ति[९] सत्पात्रीं भोजनें सारितसे ।।८ ।।

(१) संमार्जनें. (२) ''मुक्तिव्दारी'' ६३२ त. (३) (?) (४) पंचायतनांतील नव्हत, पण कोण ? (५) (?) दोन्ही प्रतींत असा च शब्द आहे. (६) (?) (७) आनंदमूर्तीचे गुरु. (८) बोणें, नैवेद्य, अन्न. (९) ब्रह्मनाळचे आनंदमूर्ति, निगडीचे रंगनाथ, वडगांवचे कृष्णदास जयराम, भागानगरचे केशवराज, व खुद्द श्रीसमर्थ असें हें पंचायतन होय.

आनंदमूर्तीसी गुरुभक्तिप्रेमरस वाढिला ।
सबाष्प संकप पुलकांकित ब्राह्मण जाला ।
हनुमानस्वामीचा मुखप्रसाद विस्मयें[१०] गळाला ।
नवल कृष्णातीरीं वितला[११] प्रसंग हो ।।९ ।।

विठल[१२] **रंगमूर्तीसी** स्वानुभव दुग्धभात वाढिले ।
कृष्णदास जयरामासी आत्मानुभव दधिभात प्रसादिले ।
केशवराजासी ब्रह्मानुभव केवळ तूपभात वोगरिले ।
शेष तक्रें वागरिलीं समस्त संतांसी ।।१० ।।

तुकोबासी गुळमिऱ्याचें मुर्डिव कानवले केले ।
वामनासी उदंड चुर्मा लाडू वळोनि वाढिले ।
रमावल्लभदासासी स्वरूपखोबऱ्याचे गिलगचे तळिले।
निरंजनें पूर्ण मोदक आरोगिले सिद्ध लाडु ।।११ ।।

पूर्णानंद शिवराम सनतिदास । पूर्णगर्भा सघृत[१३] जेविती सावकास ।
तुकोबाचा पुत्र परम उदास । **नारायणनामा** पंगती ।।१२ ।।

देवराज वामननंदन । **काशीराज योगीराज**[१४] **विठलनंदन** ।
आनंदघन वर्षती पावन । जेऊनि ढेकर देताती ।।१३ ।।

राघवरंक संत बासंत । ब्राह्मण शेष सेविती अनंत ।
संदेहवारण[१५] करिती ग्रंथ । पंगति घालिती सत्संगति ।।१४ ।।

नादब्रह्मी **कृष्णदास** कवि । **मुकुंदनारायण** घेतो रसब्रह्म चवी ।
माहादेव मुरारि[१६] गायक खवी[१७] । नाना **शिवसुत** वंश जनार्दनीं ।।१५ ।।

शब्दकौशल्य[१८] **विठल** कवि । नाना कविरस घेतसे चवी ।
रघुनाथस्वामी स्वानुभवी । श्रीरामरस सेवितसे ।।१६ ।।

जनपंडित वाणीमुखें । नाना कृष्णरस घेतसे सुखें ।
गोविंद दिक्षित श्रुतिरस स्वसुखें । रामकृष्णमंत्रीं वाखाणी ।।१७ ।।

(१०) 'प्रेमविस्मयें' ६३२ त. (११) बितला, झाला. (१२) विठ्ठलराव उर्फ आत्यास्वामी रंगनाथस्वामींचे बंधु च. (१३) भक्षिले. (१४) ''योगीराज'' शब्द मागाहून समासांत लिहिलेला आहे. तो बाडांत नाही च. (१५) राघवरंकांनी शके १६०९ त लिहिलेला ''संदेहवारण'' नामक ग्रंथ अप्रकाशित असून सभेच्या संग्रही आहे. (१६) यांची ''चेंडुफळी'' सभेच्या संग्रही आहे. (१७) ? हा शब्द श्रीसमर्थकृत कविता - स्फुट श्लोक छप्पनांत आला आहे. खवैय्या तर नव्हे ? (१८) 'शब्दब्रह्मी' ६३२ त.

पंडितराय विरक्त जाले । अन्य वाणी रसासी विटले ।
आत्मब्रह्मरसासी सोकले । आर्तभूत संपूर्ण ।।१८।।

श्रीराम काकंभट श्रीरामरसीं । अयाचित बैसले भोजनासी ।
गोदातीरीं **श्रीरामजोसी** । नित्य पुर्णपोळीसीं लांचावले ।।१९।।

हरिदास[१९] हरि गंगातीरीं । सध्या वाणी सिखरणी वर्पतो क्षोरी ।
श्रीरामभजनीं निष्ठा बरी । वरद बाणेश्वरी अनुकूळ तया ।।२०।।

रुक्मपंडित[२०] विजय विठलरसीं । सावकाश तृप्त जाला सहकुटुंबेसीं ।
यदुराज आसन घाली **आपदिक्षितेंसीं** । विमळ ब्रह्मरसासी सेवावया ।।२१।।

सखाभक्त कवितावर्णरस जेविला ।
लोलिंबराज अस्नात पंगति सुस्नात देखिला ।
गोसावीनंदन साधें जेवण अपेक्षिता जाला ।
परिपूर्ण मोदक संपूर्ण जेवी ।।२२।।

रामानंदाची गोडगोड गीर्वाणें जेवणें ।
परमानंदाचीं गोडगोड गीतामृतें सेवणें ।
समस्त हरिदासांसी हरिभक्तांसी वाढिलीं कथामृतें दिव्यान्नें ।
लेकुरां लेकुरीं पुरवलीं ।।२३।।

बोधल्यासी ठोंबरा[२१] दहीं यथेष्ट वाढिलें ।
हरि नारायणें हरिस्मरणामृतपात्र अखंड मुखीं लाविलें ।
समस्त माहापुरुषांसी मध्यपानीय उत्तम देवविलें ।
गुरुदेवें तारक ब्रह्म सेवविलें नामामृत ।।२४।।

नंदवळीचे[२२] माहापुरुष । सावकाश घेती ब्रह्मरस ।
स्वरूपवळीचे उत्तम पुरुष । स्वरूपरस सेविती ।।२५।।

चैतन्यवळीचे पुरुष पंगति । अपार ब्रह्मरस घेती संतसंगति ।
प्रकाशवळीचे पुरुष आत्मरंगें रंगती । आत्मप्रकाशें परमान्नें ।।२६।।

चिद्धन[२३] संप्रदाईचे ज्ञानघन पुरुष । स्पर्शास्पर्श पाहाती पंगतीस ।
भेदाभेद परामृश । समर्थसदनीं घेताती ।।२७।।

---

(१९) यांचा सुमारें सोळा हजार ओव्यांचा ''योगवाशिष्ठ'' ग्रंथ सभेच्या संग्रही आहे. हे पंधराव्या शतकात होऊन गेले. गुरुचें नांव शांतानंद. (२०) विजापूरच्या बादशहाचे खजाननीस रुक्मणणापंत. (२१) वडा ? (२२) आनंद, स्वरूप, चैतन्य आणि प्रकाश अशा चार सांप्रदायाचे महापुरुष. (२३) चिध्दन म्हणजे ज्ञानधन

राघवचिद्घन उधवचिद्घन[२४] । **रामकृष्णाचिद्घन श्रीधरचिद्घन** ।
विठलचिद्घन चिंतामणिचिद्घन । संतपंगति निवाळे ।।२८।।

येकनाथी उभयसंतानें सकळ । **काशीनाथादि दिनशाम**[२५] गुणी निर्मळ ।
निंबराज गोविंदराज रामकृष्णदयार्णव कुटुंबवछल ।
कथामृतरस पुष्कळ वाढिले तया ।।२९।।

नारायण शिवराम स्वानुभवीं । येका येकपणें घेतसे चवीं ।
दादो गोविंद शामादिक[२६] **अनंत** कवि । जेऊनि निपुण संकीर्तनीं ।।३०।।

भीमातीरीं विशाळ पंगति बैसती । पांडुरंग परमान्न संपूर्ण संत जेविती ।
रामविजय कृष्णविजय ब्रह्मरस सेविती । ब्रह्मानंद **श्रीधर** कुटुंबी ।।३१।।

गंगाधर कोनेरी नरहरिदास । आत्मपानक[२७] घेतो सावकाश ।
शिवदास शैव नैवेद्य तयास । आत्मप्रसादें प्रसादिला ।।३२।।

आत्मगोपाळ प्राणगोपाळ आत्मरसीं । **त्रिंबकनाथ** परिपूर्ण श्रीरामरसीं ।
ज्यां ज्यां प्रीति वाटे जैसी । तैसी सेविती परमान्नें ।।३३।।

मारकीनाथ सर्वसंगत्यागी । ब्रह्मभोजनीं बैसला वीतरागी ।
मानपुरी ज्ञानी आत्मरंगीं । आत्मरस मुखीं सेवितसे ।।३४।।

केसरीनाथ परमहंस । गुरुभक्ति सेवी उद्बोधरस ।
मध्वनाथ सेवी अद्वैतरस । मधुकर[२८] उत्तम होऊनियां ।।३५।।

गणेशनाथ मन्मथ शिवलिंग । **गोपीनाथ** बस्वलिंग ।
बंदेनाथ शांतलिंग । आत्मरसीं संतृप्त हो ।।३६।।

निपटनिरंजन कितेक संत । पूर्व पश्चिम उत्तर दक्षिण प्रांत ।
विशाळ विस्तीर्ण पंगति बैसल्या अनंत । अंत न लगे संतांचा ।।३७।।

नाना जोगी जंगम सोफिमूर्ति[२९] । फकीर कलंधर वल्लिमूर्ति[३०] ।
नानक बैरागी जटिळ शांतमूर्ति । अनंत पंगति भिन्नभिन्ना ।।३८।।

समर्थ सर्वज्ञ सर्व परामृश घेती । आत्माराम सर्व हि सांभाळिती ।
ऐक्यभावें पंगति न्याहाळिती । भिन्नभावें कोण्ही असेचिना ।।३९।।

---

(२४) उध्दवचिद्घन सुप्रसिध्द आहेत. हे समर्थकालीन होत. यांची समाधि धारूरास आहे. बाकीचे चिद्घन कोण ? (२५) ''शामगायक'' ६३२ त. (२६) ''शामादिक'' शब्द समासांत लिहिलेली आहे; ६३२ त मुळी नाही च. (२७) पानक=चिंचपाणी, साखरपाणी, लिंबुपाणी. (२८) भ्रमर. (२९) एक पंथ आहे. (३०) अवलिया, साधु.

नाना गद्यें पद्यें उत्तम श्लोक । गर्जना करिती स्वानंदें लोक ।
स्वर्गीहूनि पातले देवलोक । समर्थप्रसाद घ्यावया ।।४०।।

भोजनपंगति भिन्न भिन्न । सर्वांतरीं आत्माराम अभिन्न ।
श्रीगुरुसर्वेश्वरें श्रीरामरस संपूर्ण । नाना संतपात्रीं प्रसादिले ।।४१।।

निगमकल्पतरूचें विशाळ अमृतफळ । अपार ब्रह्मरस काढिला परम निर्मळ ।
संतसज्जनासी वाढिला सकळ । श्रीरामदासस्वामीसमर्थें ।।४२।।

शुद्ध दध्योदनें शेवटीं सेविलीं । शांति शीतळोदकें सुगंधें घेतलीं ।
उत्तराच्मनें जीवनें मुखशुद्धि खळाळी । गुरुमुखशुद्धि तांबुल्य सर्वां ।।४३।।

येकीं येक अद्वयीं द्वय वर्ण मिळाले । त्रयोदशगुणवर्ण चर्वण केले ।
रंग सुरंग रंगोनि ठेले । अनंत ब्रह्मांडें रंगलीं तांबुलें ।।४४।।

दाहा सहस्र वर्षें येक येक पंगति । चाळीस सहस्र संतसज्जनमूर्ति ।
गुप्त प्रगट अनंत मूर्ति । कवितास्फूर्ति मौनावे ।।४५।।

चारि लक्ष बत्तीस सहस्र कलयुग । दाहा सहस्र वर्षे नामकीर्तनप्रसंग ।
आत्माराम निजात्मरंग । समर्थसद्गुरुप्रतापें ।।४६।।

एवं पांच सहस्र वर्षे कांहीं न्यून[३१] जालीं ।
पांच सहस्र वर्षें कांही अधिक उरलीं ।
समर्थसदनीं ब्रह्मभोजनें नित्य मांडिलीं । **वेणीगिरिधर** वाक्यें लिहिताहे ।।४७।।

इति श्रीसमर्थ प्रताप ग्रंथ । प्रगट चालिला उदास पंथ ।
सभानायक साधुसंत । आत्माराम परिसती ।।४८।।

समास सत्रावा ।।१७।। जय जय राम ।। छ ।। छ ।।

***

(३१) गिरिधरांचा समाधिशक १६५१ म्हणजे गतकलि ४८३०, म्हणजे पांच हजाराला कांही कमी. * येथे श्रीसमर्थ समाधि शक १६०३ व गतकली ४८७८ घेतले तर जास्त संयुक्तिक होईल. कारण गिरिधरांच्या समाधी शकाचा संदर्भ अप्रस्तुत वाटतो.

।। श्रीरामसमर्थ ।।

।। समास आठरावा ।।

।। आदिनारायणं विष्णुं ब्रह्माणं च वशिष्ठकं ।।
।। श्रीरामं मारुतिं वंदे रामदासं जगद्गुरुम् ।।१।।

मागां समर्थसदनीं माहापुरुष भोजनें । निवेदनें केलीं सेवकानें ।
आतां समर्थाचीं गाथाचरित्रें[१] वर्तमानें । सर्वसंग्रहे ऐकावीं[२] ।।१।।

समर्थाचें येकें ठाई स्नानसंध्यावंदन । येके ठाईं फळाहार अथवा भोजन ।
येके ठाईं उदकप्राशन तांबुलचर्वण । विश्रांति शयन येके ठाईं ।।२।।

समर्थासी माध्यान्हीं निद्रा कांहीं । रात्रीं निद्रा क्वचित नाहीं[३] ।
आम्ही निद्रेसी जातों म्हणोनि पाहीं । लोकांसी आज्ञापिती जावया ।।३।।

समर्थासी कोण्ही येकें पंडितें छळिलें । अर्भकपणें निद्रास्थळ निर्बंद केलें ।
समर्थ अंतर्धान पाऊनि त्यासी दर्शन दिधलें । क्षमारूपें कृष्णातीरीं स्वानंदें।।४।।

समर्थेंगुरुदेवें कृष्णातीरीं । रामचंद्रनामा तपस्वी ऐकिली सिद्धेश्वरीं ।
समर्थें तयासी दर्शन दिधलें कृपेंकरी । वाल्मीकग्रामीं अरुणोदईं ।।५।।

समर्थें शामा[४] सेवितां कोण्ही येक देखिला । शुद्ध संप्रदायें विशाद वाटला ।
समर्थें कटिप्रदेशीं सन्मानिला[५] । वेत्रपाणी करूनिया ।।६।।

समर्थें हरिभक्त गायक वेशासंगीं देखिले।
मग हरिकीर्तनप्रसंगीं तीन वर्षें वर्जिले ।
त्राहि त्राहि म्हणोनि शरण आले । मग पुणीत केले चरणतीर्थें ।।७।।

समर्थें उन्मत्त यवनासी दर्शन दिल्हें । उन्मत्त यवनें नाहीं जाणितलें ।
उन्मत्त द्रव्य उतरतां त्राहि त्राहि बोलिलें ।
मग उन्मत्त द्रव्य त्यागिलें समर्थकृपें ।।८।।

(१) गाथा=कथा, गोष्टी. (२) ह्या व पुढल्या समासांत श्रीसमर्थांच्या ज्या गोष्टी दिल्या आहेत, त्यांत बऱ्या च अश्रुतपूर्व असल्यामुळें हे दोन समास महत्वाचे आहेत. (३) श्रीसमर्थ दुपारी थोडसें निजत, रात्रीं बहुधा निजत नसत. (४) श्यामा=तरुण स्त्री. (५) त्याच्या या दुर्वर्तनाबद्दल समर्थांनीं त्याला छडीनें मारिले. असे दिसतें.

समर्थासी कोण्ही येक अविद्येनें विषप्रदृष्टि पाहिलें ।
आत्मभर्ताराचें ब्रह्मसामर्थ्य गेलें ।
त्राहिँ[६] त्राहि म्हणोनि मनीं समर्थांसी चिंतिलें । मग यथापूर्व जालें श्रीगुरुकृपें ।।९ ।।

समर्थदर्शनासी कुटिळबुद्धि आले । समर्थ निद्रिस्थ उठोनि पळाले ।
मागें पुत्राचें तेणें विशम समाचार ऐकिले । म्हणती त्राहि त्राहि रे सर्वज्ञा ।।१० ।।

समर्थासी कपटबुद्धीनें आमंत्रण दिधलें ।
समर्थें सजगुऱ्यांचें[७] धोपट[८] करविलें ।
दों[९] मुहूर्तें लिहिलें घरासी आलें । सीघ्र[१०] गंतव्य केलें पाहिजे ।।११ ।।

समर्थांचा शरणागत विजयपुरीं । ब्राह्मणाच्या येकांत पूजेच्या कैदा धरी ।
समर्थ म्हणती रे तूं अनाधिकारी व्यापारी ।
ब्राह्मणास दंडितील यातिगुरु[११] ।।१२ ।।

समर्थप्रांतीं श्रीगिरिमठीचे देवभारति आले ।
तेणें ब्राह्मणवर्ण ब्रह्मात्वें ब्रह्ममार्गें दंडिले ।
दीक्षागुरु ब्राह्मण्य रक्षिते जाले । पूर्वगुरुत्व स्मरोनि आले दर्शनासी ।।१३ ।।

समर्थ येकांती म्हणती भलें बापा परिव्रजन[१२] केलें ।
स्वामि प्रारब्धीं कांहीं ऐसें चि होतें लिहिलें ।
समर्थें कौतुकें आत्मआलिंगन दिधलें । म्हणती भलें केलें कृष्णातीरीं ।।१४ ।।

समर्थराजांगणीच्या रंगमाळा । कोण्हीयेक वैदिक छळक मोडितां जाला ।
वेत्रधारकें दोनी वर्षे विनविला । मग उचलून नेला यात्रेबाहिरी ।।१५ ।।

समर्थ पुसती ब्राह्मणाकारणें । देवा रंगमाळा तुम्ही कां जी पाइं पुसणें ।
यदृष्टं तन्नष्टं ब्राह्मण म्हणे ।
देवा आवाहनीं च विसर्जन करणें उचित[१३] नोहे ।।१६ ।।

समर्थमर्यादा पाळिती सर्वहि भूसुर[१४] । येखादा कलयुगीं विरोधभक्त असुर ।
ब्राह्मणयज्ञें पोसती सर्व सुर । स्वाहा स्वधा ब्राह्मणमंत्रें ।।१७ ।।

(६) रक्ष रक्ष. (७) सजगुरा-बाजरी. (८) (?) साधे जेवण. (९) पत्र (१०) ''सीघ्रपंती'' ६३२ त. (११) समर्थांचा कोणी ब्राम्हणेतर अत एव अनधिकारी शिष्य ब्राम्हणाकडून बलात्कारानें पूजा घेऊं लागला, तेव्हां याबद्दल ब्राम्हणांस त्यांचे आचार्य दंड करतील असें सांगून समर्थांनी शिष्यास असला अव्यापारेषु व्यापार न करण्याविषयी सांगितलें, असे दिसतें. (१२) संन्यास (१३) रंगमाला तुम्ही पायानें कां मोडल्या असें त्या ब्राम्हणास विचारतां तो यद्दष्टं तन्नष्टं असला वेदांत सांगू लागला, तेव्हा त्यास सगुणीं च निर्गुण आणणें बरें नव्हे, असा बोध केला. (१४) भूदेव, ब्राह्मण.

समर्थें अफदागिरिखाल्यें येक श्रीमंत देखिला ।
शीतोष्णसुखदुःखेषु श्लोकार्थ पाहिला[१५] । परम अनुग्रहें श्रीमुखावर[१६] हाला ।
मानापमान तेणें न धरिला । धरिलें गुरुचरण ।।१८ ।।

समर्थ म्हणती रे तुज दशगुणें वैभवें । अचळ दिधलीं श्रीराघवें ।
श्रीमंत म्हणे जी श्रीगुरुदेवें । आत्मस्छितीसी रक्षावें संपत्तीमाजी ।।१९ ।।

समर्थें कृपें आत्मस्छिति राखिली । नाना भाग्यवैभवें भोगविलीं ।
श्रीमंतासी पुढें विरागबुद्धि जाली । निस्पृहदीक्षा मी घेईन म्हणे ।।२० ।।

समर्थासी आकरा खंड्या गूळ नवसिला । वैराग्य भाग्य व्हावया आपणाला ।
प्रसंगें शिवराजें किल्लेहायचा[१७] सुबा[१८] तगीर[१९] केला ।
मग दीक्षा घेतली समर्थाची ।।२१ ।।@

समर्थदर्शनासी मऱ्हाटे सरदार आले । विजयादशमीसी समर्थ जोहारिले[२०] ।
सभोंवते कंडेपटे[२१] साज घोडे उभे केले ।
ज्यावरी स्वार जाले त्याचा भाग्योदय ।।२२ ।।@

समर्थांचा प्रतिवर्षी शकुन घेती । विजयादशमीसी दर्शनासी येती ।
ज्याचा अभ्युदय त्याच्या अश्वावरी स्वार होती । भोंवते चालती सरदार ।।२३ ।।

समर्थें चांफळीं पर्वतआवर्त[२२] देखिले । कितेक समर्थापुढें लोक बैसले ।
समर्थें मानसपूजायोग बोलूनि दाविलें । ब्रह्मांड उभें करूनियां ।।२४ ।।

समर्थें येक वेळे चांफळीं । मोठी वाघाटीची जाळी देखिली ।
समर्थ म्हणती हे मूळमायेची जाळी । मूळमाया मुळीं परब्रह्म स्वयें ।।२५ ।।

समर्थें स्वहस्तें आंबे लाविले । सफळ मंचकावरी लोळों लागले ।
समर्थअंगसंगें मोठे जाले । त्यासी भीड मर्यादा कैसी न आली ।।२६ ।।

समर्थें एकदां ग्रंथशोधनश्रवणीं । मक्षिका गेली देखिली ग्रंथावरूनि ।
अमर्यादा जाली म्हणूनि । ग्रंथ गुरुदेवें प्रासादविला[२३] ।।२७ ।।

समर्थें एकदां सेवाप्रेम दाविलें केवळ । कोण्हासी न कळतां अरुणोदइं निर्मळ ।
स्वहस्तें झाडोनि काढिलें सभास्थळ । दुशाला संमार्जनी करूनियां ।।२८ ।।

(१५) समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः । शीतोष्णसुखदुःखेषु समः संगविवर्जितः ।। भ. गीता . (१६) तोंडांत मारिली (?). (१७) अनेक किल्ल्यांचा. हाय हा फारशी प्रत्यय असून नामाला अनेकवचनार्थी लावतात. जसे जिल्हेहाय, महालहाय. (१८) सुभा, सुभेदार. (१९) कामावरून दूर, बडतर्फ. (२०) नमस्कारिले. (२१) कंडापट्टा=घोड्याच्या मानेवर घालण्याचे दागिने. (२२) आवर्त = भोंवरा. (२३) (?) प्रसाद म्हणून दुसऱ्याला दिला . पण या गोष्टीचें तात्पर्य लक्षांत येत नाही. येथे 'प्रासादविला' म्हणजे विसर्जन केला असा अर्थ घेतला पाहिजे.

समर्थ म्हणती रे जो देवद्वार झाडी । तो नर चढे वैकुंठ[२४] पाहाडीं।
थोरपणें धरितील तें ज्ञातीं वेडीं । सर्वी सर्वत्र हें सांगितलें ।।२९।।

समर्थग्रंथ मंचकावरी कोण्हीयेकें घेतला ।महंत थोरपणें वाचित बैसला ।
अकस्मात वेणाबाईनें देखोनि साष्टांग नमस्कार घातला ।
समर्थ मंचकीं दासबोधरूपें[२५] म्हणोनियां ।।३०।।

समर्थासी गुरुवाक्यअमर्यादावर्तमान कळलें । समर्थें महंतासी बरें सन्मानिलें।
वेणाबाईनें समर्थासी विनविलें । स्वामि गुरुवाक्यमर्यादा लोकां कळेना ।।३१।।

समर्थासी उपवनीं किंचित विशाद आला । लोक दर्शनासी ठाईं ठाईं तुंबला ।
तव तुंबीफळकिन्नरीसीं[२६] भैरवजोगी येक आला ।
येक्या पायांवरी ठाकला समर्थापुढें ।।३२।।

समर्थें अपूर्व येक पद भैरवमुखें ऐकतां । विशाद कौतुकें टाकिला तत्वता ।
शत होनाची कसबी सुवर्णचादर सर्वथां । भैरवजोगीयावरी टाकिली ।।३३।।

समर्थासी कोण्ही येक म्हणे हे विळासमूर्ति शोभली ।
समर्थें क्षण येक गोष्टी मनीं ठेविली ।
येका रंकासाठीं बुडतां मांडवीनदींत उडी घातली ।
उदंबरुग्रामीं[२७] निघाले कृष्णासंगमीं[२८] ।।३४।।

समर्थाच्या निस्पृहांसी यवन छळक । नागठाणीं भिक्षाटणीं छळी देख ।
समर्थ ऐकोनि वनीं पळती निशंक । मागें हनुमान जाळिती यवनगृहें ।।३५।।

समर्थे आकारपूर्वक[२९] यवनासी मारविलें । मग चांफळक्षेत्र उभें केलें ।
श्रीतुळजामाऊलीसी संस्थापिलें । जाउलीपर्वतीं प्रतापगडीं[३०] ।।३६।।@

समर्थआज्ञा चांफळीं प्रभावें । मोहछाहीं सगुणप्रतापकीर्तन करावें ।
संत सज्जन निर्गुणरूप स्वभावें । आत्माराम निरंजन जनीं ।।३७।।

(२४) परंपरेनें, एकानें दुसऱ्याला. (२५) यावरून आपण श्रीग्रन्थांना किती जपावें, कोठे ठेवावें व कसें वाचावें याचा बोध होतो. (२६) तुंबफळ=कडु भोपळा. त्याची केलेली किनरी घेऊन. (२७) ''उदुंबर'' ६३२ त. उंब्रजगांवी. (२८) मांड नदी चाफळखोऱ्यांतून निघून उंब्रजजवळ कृष्णेला मिळते. (२९) ज्याच्या नांवाचें पहिलें अक्षर आ आहे, अशा आफझुलखान यवनास. मंदिरांतील ६३२ व्या बाडांत 'समर्थे अफझुलखानासि मारविलें' असाच मूळ पाठ आहे. (३०) तुळजापुरच्या देवीची स्थापना प्रतापगडावर श्रीसमर्थांनी केली. तुळजापुरीची माता । प्रतापें चि प्रगटली ।।. (३१) सिंहावर बसल्याप्रमाणें.

समर्थे आकारपूर्वक यवनासी मारविलें । मग चांफळक्षेत्र उभें केलें ।
श्रीतुळजामाऊलीसी संस्थापिलें । जाउलीपर्वतीं प्रतापगडीं ।।३६।।

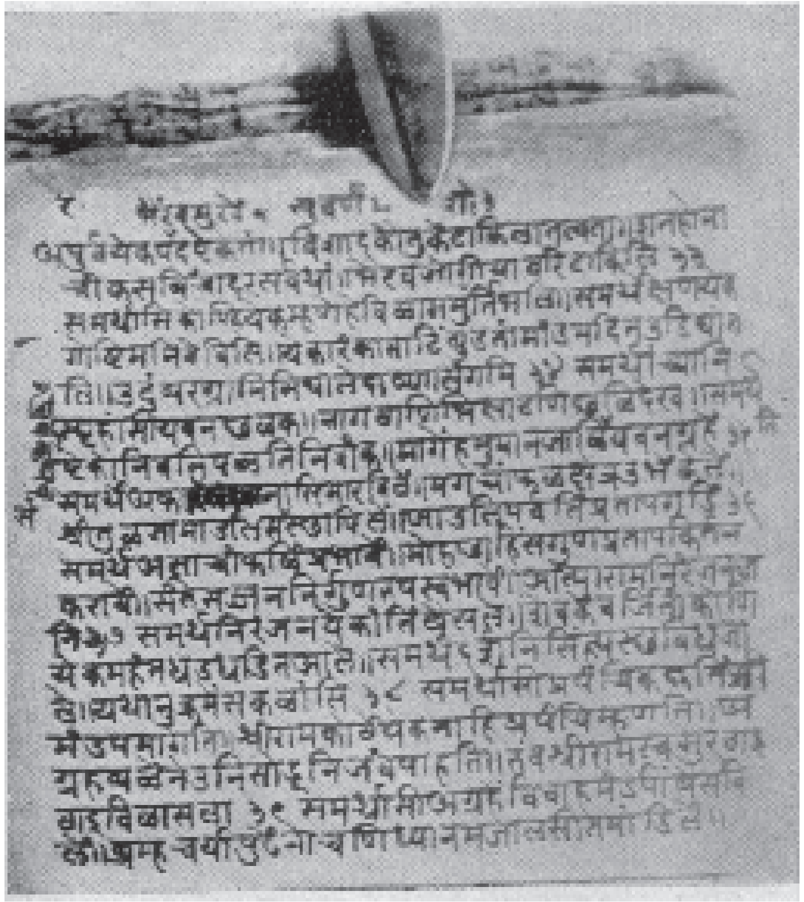

हे निश्चित करणारे लिखीत समर्थ वाग्देवता मंदिरात आहे. त्याची प्रतिमा येथे दिली आहे. ''अफजलखानासी'' असे स्पष्ट होते 'फ' चा 'क' केला आहे. पुढे 'जलखा' या अक्षरावर हरताळ फासून समासात 'ार पूर्वक यवनास' लिहिले आहे. हे सर्व करण्याचे कारण काय घडले असावे, हे मात्र लक्षात येत नाही.

समर्थ निरंजन येकांती बैसले ।सेवकें वर्जितां कोण्ही येक महंत धडधडित आले।
समर्थ दर्शनीं सिंह्यस्थविध[३१] जाले । यथानुक्रमें सकळांसी[३२] ।।३८।।

समर्थासी प्रपंचिककृति[३३] श्रीमंडप मागती ।
श्रीराम कोंठे येक नाहीं प्रपंची म्हणती ।
आग्रहबळें नेऊनि सोडोनि जव पाहती ।
तव श्रीरामस्वसुर[३४] ठाईं ठाईं विळासला[३५] ।।३९।।

समर्थासी आग्रहें विवाहमंडपीं बैसविलें ।
ब्रह्मचर्यापुढें नाचणी ध्यान मज्यालसींत[३६] मांडिलें ।
समर्थें साहा प्रहर अधोदृष्टी आसन घातलें ।
कवतुकें फजीत केलें प्रपंचीक जन ।।४०।।

समर्थापुढें बहुमोल वस्त्रें आणूनि मांडिली ।
समर्थें बादली चादरेंत पिकलीं करवंदें बांधिलीं ।
पोरें मेळऊनि चादर देऊनि खोबरीं वांटिलीं ।
मग समर्थें काय आज्ञा केली हो ।।४१।।

समर्थ म्हणताती लेंकुरें हो आइका । आकरा शत खडे माझ्या आंगावरी टाका।
येक्या लेंकुराच्या दृष्टि श्रीराममूर्ति पडली देखा । पीतांबरें खडे वारितसे ।।४२।।

समर्थभाळीं येक कंकर किंचित लागला । श्रीरामें साक्षीसी लोकीं दाविला ।
पंचाननें नखें कपाळी वोरखंडा केला । चंद्रगिरीच्या गुहांतरीं ।।४३।।

समर्थदेवें कृष्णातीरीं । नाना वैराग्यें केलीं गिरिकंधरीं ।
धर्मस्थापना चराचरीं । सर्वीं सर्वत्र सांभाळिली ।।४४।।

समर्थें जयराम योगी शांत परीक्षिले । मानससरोवरीं आसनीं बैसविले ।
दोनी मुहूर्तीं बाहेरी बोलाविले । जय जय राम जाले सर्वत्रीं ।।४५।।

समर्थासी जयरामेंविण कांहीं । नाना आम्रफळें सेवणें नाहीं ।
गुरुभक्त शांत योगी जाणूनि पांहीं । प्रतिवर्षीं दर्शनीं प्रेमा जगद्गुरु ।।४६।।

---

(३२) (?) ''श्रीसमर्थ एकांतांत असतां तिकडे जाऊं नका असें सेवकांनी सांगितलें असून हि कोणी महंत तसेंच न जुमानतां आंत गेले तों सर्वांना समर्थ सिंहावर बसल्याप्रमाणें दिसलें,'' असा अर्थ करावा कां ''समर्थांना पाहून सर्वांचे सिंहस्थविधि झाले'' असा कांही अर्थ आहे ? (३३) प्रंपचिक आहे कृति ज्यांची असें. (३४) श्रीरामाचा श्वशुर म्हणजे अग्नि. धन्य धन्य हा वैश्वानरु । होये रघुनाथाचा श्वशुरु । विश्वव्यापक विश्वंभरु । पिता जानकीचा ।। १६. (३५) श्रीरामाच्या मंडपाचा उपयोग प्रंपची लोकांनी हट्टानें प्रपंचकार्याकडे केला म्हणून त्यास आग लागली, असा भावार्थ दिसतो. (३६) सभेंत.

समर्थदर्शनासी जयराम योगी येती ।
लंबोदर[३७] देखोनि सूक्ष्ममार्गें कौतुकें बोलाविती ।
जयरामा स्छूळदेहीं संत हे कैसे तरती ।
राघोबा तारक ब्रह्म तारिसील तूं निर्धारें ।।४७।।

समर्थें जयरामयोगीयाचा मोहछह वाढविला ।प्रथम वडगांवीं समर्थें रथ काढविला।
ग्रामपक्वान्नमार्ग मोडविला । सिद्धान्न स्वयंपाक करविले ।।४८।।

समर्थें पांडुरंगीं कीर्तनदिवस न घेतले ।
द्विभुज पांडुरंग श्रीरामरूपें संतसज्जन सर्व देखिलें ।
सर्व हि कीर्तनदिवस आपुले चि लेखिले ।
ब्रह्मांड पंढरी वाळुवंट धरणी[३८] ।।४९।।

समर्थश्रीगुरुस्वामीच्या पूर्ण मनोरथीं ।भरतखंडीं चालिल्या दोनि चक्रवीथि[३९]।
भीमरथी दुसरी भागीरथी । जेथें हरि हर तारक ब्रह्ममूर्ति दक्षिणोत्तरें[४०] ।।५०।।

समर्थासी श्रीपांडुरंगीचे हरिदास म्हणती ।
स्वामि पांडुरंगप्रसादें आम्हासीं संतति संपति ।
स्वामीपासीं हे निस्पृह लोक दिसती । यासी काय सुख हें सांगावें ।।५१।।

समर्थें वेणाबाईमुखें उत्तर देवविलें । गोसावी स्वता पाहिजे हें अनुभविलें ।
जेहिं प्रपंचिक सुख मानूनि घेतलें । त्यांसी हें न कळलें निजवर्म ।।५२।।

समर्थाची ज्ञानवैराग्यसंपत्ति । शिष्य संप्रदाई वंशसंतति[४१] ।
कडेकपाटीं भाग्यवैभवें लुटविती । संत जाणती सर्वत्र हो ।।५३।।

समर्थमुखीचें वाक्य घडोनि येईल । कोण्ही येक ब्रह्मनिष्ठ धर्मिष्ठ राजा होईल ।
समस्त ग्रंथ पंथ शोधूनि पाहील । समर्थदेवें सांगितलें ।।५४।।

समर्थकर्णीं भक्तिप्रेममुद्रा । समर्थकर्णीं मुक्तमाळामुद्रा ।
समर्थकर्णीं अनंत मुद्रा । अनंत प्रसाद देताती ।।५५।।

---

(३७) या वरून वडगांवकर जयरामस्वामी शरीरानें स्थूल होते, असें दिसतें. त्यांना समर्थांनी सूक्ष्म मार्गानें बोलाविलें, अर्थात् जयरामांना त्या मार्गानें जात यईना, तेवहां समर्थ म्हणतात, जयंरामा, तुमच्यासारखें स्थूलदेही संत कसे तरणार ? त्यावर जयराम म्हणाले, श्रीराम तारक ब्रह्म आहे, (व त्यांचे आपण दास आहां,) तेव्हां आपण च आम्हांस ताराल. (३८) सारें ब्रह्मांड ही च पंढरी व धरणी म्हणजे पृथ्वी हें च चंद्रभागेचे वाळुवंट असें मानून केवळ पंढरीस च श्रीसमर्थांनी स्वत:ला कीतर्नाचें दिवस नेमून घेतले नाहीत. (३९) चक्र=चाक व वीथि=मार्ग. (४०) श्रीसमर्थांचा मनोरूपी रथ या भरतखंडांत दोन मार्गांनी गेला : दक्षिणेस जेथे विष्णूचें महात्म्य विशेष आहे अशा भीमरथीच्या मार्गानें. तात्पर्य, श्रीसमर्थांची; उपासना एकदेशी नसून सर्वव्यापी आहे. स.प्र.१५ श्रीसमर्थांच्या मनोरथाची दोन चाके भीमरथी व भागिरथी दक्षिणोत्तर मार्गाने चालत आहेत. (४१) ज्ञान आणि वैराग्य ही च त्यांची संपत्ति व शिष्यसंप्रदाय ही च संतति होय.

समर्थ वैराग्यबोधें विचरती । असंप्रज्ञात[४२] समाधि स्थिति ।
पाईं कर्म कंटकरूपीं रुपती । शरण येती समर्था ।।५६ ।।

समर्थ चरणीं भक्तिनवनीतलेपन । सहज चि अभक्तकंटकविसर्जन ।
नाना श्रीगुरुपदींचा संस्कार जाला जाण । निर्विकल्प[४३] कंटक सृष्टीवरी ।।५७ ।।

समर्थ मंचकीं पहुडती । दंशी जीव तात्काळ पळती ।
सज्जनासी दुर्जन प्राणी जे छळिती । त्यासी सिकविती प्रबोधें ।।५८ ।।

समर्थमंचकशैय्येसी कृष्णास्नान । साक्षात्कारें होतसे जाण ।
समर्थअंगराग कृष्णा इछी परिपूर्ण । गंधधूसरीं सुमनमाळीं ।।५९ ।।

समर्थदेवें ब्रह्मारण्यें धरिलीं । ब्राह्मण्यबाळकें भिक्षेसी धाडिलीं ।
अयाचित अमान्यें[४४] उदंड आलीं । सामान्य[४५] मानिलीं समर्थें ।।६० ।।

समर्थ नाना आम्रफळें भक्षिती । नाना शेषफळें मंचकातळीं रक्षिती ।
नाना निस्पृह ग्रामांतरें भिक्षा करूनि येती । सायंकाळीं गुरुदर्शना ।।६१ ।।

समर्थसान्निधीं कथाकीर्तनें होती । उदास निस्पृह स्वइछा विचरती ।
माहापुरुष कोणाच्या वाट्यास न येती। ज्यांसी आतिथ्यें घडती ते धन्य ।।६२ ।।

समर्थें महंत उदास परीक्षिले । दोनि प्रहर दासविहरे[४६] उपसविले ।
केवळ माध्यान्हीं भिक्षेसी ग्रामांतरें धाडिले । वैशाखमासीं उष्णकाळीं ।।६३ ।।

समर्थ म्हणती माझीं लेकुरें भुकेलीं । निस्पृह उदास भिक्षेसी चालिलीं ।
करुणासिंधुनि वळोनि आणिलीं । या रे पर्वतीं च भिक्षा करा रे ।।६४ ।।

समर्थें पर्वतपाषाण उलथविले । सिद्ध सामे सिधे काढिले ।
भोजनपदार्थमात्र पर्वतें दिधले । सामर्थ्यकौतुक प्रभूचें ।।६५ ।।

एवं समर्थगाथाचरित्रवर्तमान । सेवकें केलें निवेदन ।
पुढें हें चि पुसतील संतसज्जन । **वेणीगिरिधर** सांगतील ।।६६ ।।

इति श्रीसमर्थ प्रताप ग्रंथ । प्रगट चालिला उदास पंथ ।
सभानायक साधुसंत । आत्माराम परिसती ।।६७ ।।

समास आठरावा ।।१८ ।। जय जय राम ।। छ ।। छ ।।

(४२) ज्या निर्बीज समाधींत सर्व वृत्तींचा लय होऊन आत्मा केवळ आपल्या स्वरूपाचे ठिकाणी लीन असतो तीस असंप्रज्ञात समाधि म्हणतात. (४३) अम+अन्न = अमान्न=सिधा. (४५) सामान्य भिक्षा मान्य करिती । सकळ प्राणी ।।१४. (४६) मोठाले पाणदुरे; श्रीसज्जनगडावर पाण्याची जी टांकी आहेत ती.

।। श्रीरामसमर्थ ।।

।। समास एकोणीसावा ।।

।। आदिनारायणं विष्णुं ब्रह्माणं च वशिष्ठकं ।।
।। श्रीरामं मारुतिं वंदे रामदासं जगद्गुरुम् ।।१ ।।

मागां समर्थगाथाचरित्रवर्तमानें । सेवकें केलीं निवेदनें ।
आतां ते चि पुसिलीं संतसज्जनें । संतसेवेसी निवेदिलीं ।।१ ।।

समर्थें बाळपिशाच्यउन्मत्तता[१] केली । कोण्हासी हि न वचे अनुमानली ।
संतसज्जनासी अनुभवासी आली । यथानुक्रमें ऐका जी ।।२ ।।

समर्थें बाळरुदनीं रुदन केलें । क्षुधिस्थ बाळकीं बाळकरूप दाविलें ।
लोक म्हणती रे समर्थासीं क्षुधेनें व्यापिलें । शुद्ध स्वयंपाक सिद्ध करा रे ।।३ ।।

समर्थें पिशाच्यवैराग्य अत्यंत केलें । कोण्हासी हि न वचे अनुमानलें ।
श्रीरघुनाथेंचि येक गिरिकंधरीं रक्षिलें । पूर्ण व्यापक म्हणोनियां ।।४ ।।

समर्थें उन्मत्तता अत्यंत दाखविली । अनंत ईश्वरमाया दृष्टीसी नाणिली ।
नाना मतमतांतरें हारविलीं । शुद्धविचारें परमार्थें ।।५ ।।

समर्थें हनुमानसामर्थ्य किंचित दाखविलें। समुद्रीं जाहाज बुडतां जाऊनि धरिलें।
आंग पुसावया धोत्र आणविलें । तेव्हां संतसज्जनासी कळलें हे जगदोद्धारी।।६ ।।

समर्थ तारक ब्रह्म निश्चिती । कलि कल्मष[२] पातकी उद्धरिती ।
चतुरो ब्राह्मणो योगी पुराणें गर्जती । श्रीहनुमंत सहस्रनामा ।।७ ।।

समर्थ नाना धर्मस्थापना करिती । कर्म उपासना ध्यानमूर्ति ।
ज्ञान विज्ञान ब्रह्म अमूर्ति । जयंत्यापर्वी तत्पर ।।८ ।।

समर्थें चांफळीं श्रीरामनौमीसी निराहार वर्जिले।फळाहार उपाहार लोकीं करविले।
मुख्य ब्रह्मसंतर्पणीं योग चालविले । उपवास उपाहास वर्जूनिया ।।९ ।।

(१) बाल, पिशाच आणि उन्मत्त अशा तीन अवस्था आत्मज्ञानी पुरुषांच्या असतात. साधु केव्हां बालाप्रमाणें निर्मल, निष्कपट दिसात, केव्हां पिशाच्याप्रमाणे त्यांची कृति दिसून पहाणाराला त्यांचा अदमास च होत नाही व केव्हां उन्मत्ताप्रमाणें ते आपल्या च ठिकाणी रमतात. (२) पाप.

समर्थें नवरात्रीं तांबुल वर्जिलें । देवद्विजअर्चनीं मात्र देवविले ।
प्राणसंरक्षणीं शातातप मुनि तैलपक्क[३] बोलिले ।
प्राणोत्क्रमण नोहे तांबुलेविण[४] ।।१०।।

समर्थ गुप्तेश्वर कथाकीर्तनीं परामृश घेती ।
धृपदे ताळधारी नाहीं त्यासी अनकूळ करिती ।
व्यस्ताव्यस्त गातां बोलतां सुशब्दें सन्मानिती ।
भले संत महंत हो गातसा म्हणोनियां ।।११।।

समर्थ गुप्तेश्वर तों दृष्टि पडेतिना । सन्मान शब्द श्रवणीं पडती नाना ।
अमानुषी महिमा विचित्र कळेचिना । स्वामि सर्वांतर्याम निर्धारें ।।१२।।

समर्थ सज्जनपर्वतीं असतां । चाफळीं यात्रेंत चाले सर्व सत्ता ।
लक्षानलक्ष यात्रा मिळतां । येकात्मता पूर्ण निर्धारें ।।१३।।

समर्थांवरी रंगमूर्ति रंगमाळेवरूनि रुसोनि चालिली ।
समर्थें पंचक्रोशीतूनि बळें चि धरूनि आणिली ।
रंगशिळेसी कथारंगप्रसंगीं उभी केली । जाईल कोठें समर्थापुढें ।।१४।।

समर्थस्थळीं चाफळीं ग्रामस्थीं कर मागितला ।
शिवराजें ऐकतां जीवघात आरंभिला ।
प्राणजीचा प्राण रक्षूनि समर्थे अभयंकर दिधला ।
सेवाभाग्य दिधलें चिरकाळें ।।१५।।@

समर्थ आज्ञा पुसे शिवराजा । श्रीरघुनाथदेवाल्य मी बांधेन वोजा ।
समर्थ म्हणती शिष्यसमुदाय संप्रदाय माझा ।
देवाल्यें करवीन अनंत हस्तें ।।१६।।@

समर्थें देवाल्यें केलीं सामान्य हस्तें । सामान्यें[५] मान्य केलीं समस्तें ।
पुढें पुढें कार्यें करितील प्रशस्तें । अनंतहस्ति समर्थ ।।१७।।

समर्थें नाना सिद्धिसामर्थ्यें विघ्नें निवारिलीं ।
वेणाबाईची अनशन तपें वर्जिलीं ।
आपण येउनि निजपंगति पारणीं करविलीं । गुरुसंप्रदाई अंतराय[६] वारिले ।।१८।।

(३) शातातप मुनींनी आपल्या स्मृतींत असें सांगितलें आहे की, प्राण जात च असला तर शूद्राकडील हि तेलांत तळून पक्क केलेले पदार्थ ग्रहण करावे. (४) पण तसा कांही प्राण नवरात्रांत विडा न खाल्ला तर जात नाही. (५) सामान्य भिक्षा. (६) विघ्नें.

समर्थासी कोण्ही येकें वाघाटीफळाचे[७] तुरे आणिले ।
समर्थें ब्राह्मणाचें अंतर्भाव जाणितले ।
सवाहात तुऱ्यासी सवाशत होन दिधले[८] । व्रतबंध विवाह करविले पुत्राचे ।।१९।।

समर्थासी संत महंत प्रश्न करिती । प्राकृत ग्रंथ काळांतरें कोठें जी राहती ।
अहो आपुलाले आराध्यदैवतीं लीन ग्रंथ असती ।
यथापूर्व प्रगटती युगांतरें।।२०।।

समर्थआराध्यदैवत[९] विचित्र करणी । कोण्हीयेक जटिळें दाविली दिवसा रजनी।
हनुमंतें भ्रांति काढोनी तत्क्षणीं । निस्पृह भिक्षाटणी निभ्रम केला ।।२१।।

समर्थ हनुमानस्वरूप वायोरूप निर्धारें । जातां तीर धरिती मागिल्या करें ।
समुद्रीं जाहाज चाले जेवी त्वरें । तेवी सत्वरें श्रीसमर्थगमन ।।२२।।

समर्थासी शिष्य पुसती निर्धारें । संत साधु ब्रह्मरूप केवी अवतारें ।
अरे अवतार धरिजे सर्वेश्वरें । मायापूर्वपक्ष निरसावया ।।२३।।

समर्थ सद्गुरु केवळ परब्रह्म । निर्मळ निश्चळ विमळ ब्रह्म ।
ईश्वरत्वीं कांहीं जन्मकर्म । मायोपाधि मिथ्यत्वें ।।२४।।

समर्थासी पुसती कोण्हीयेक शिष्य ।
आम्ही कां संसारा न येणें म्हणती माहा पुरुष ।
अरे भक्तिमार्गीचा भक्तिउत्कर्ष । पूर्वपक्ष साधु बोलिले ।।२५।।

समर्थासी पुसिलें लडिवाळें उत्तरीं । आम्ही पुन्हा जन्म न यो किं संसारीं ।
आरे आपुली आत्मभावना निर्धारीं । भक्तितात्पर्ये येणें न येणें ।।२६।।

समर्थें निरसिलें संसरणदुख । जन्ममरण हें दुखदायक ।
नवविधा भक्तिचें घ्यावया सुख । सुखें येतील तरि योतु कोण्ही ।।२७।।

समर्थें ये चि जन्मी या चि डोळां । दाविला भुक्तिमुक्तिचा सोहळा ।
आतां जन्ममरण वेळोवेळां । दाऊं नका जी विचारें ।।२८।।

समर्थासी पुसती संतमूर्ति । स्वजन संप्रदाई कळह केवी करिती ।
अहो कळहमिसें हे माया वीट आणिती । सत्संगतिरोचनार्थें ।।२९।।

समर्थासी लोक भजती नि:काम । स्वजन भांडती कां सकाम ।
अहो देव दैत्य हे वर्मावर्म । आशापाशें विरोधी ।।३०।।

(७) एक प्रकारची रानमाजी. (८) 'समर्पिलें' ६३२ त. (९) मारुति.

समर्थ म्हणती असतां येकत्रें । सुखें विलासें भोगोत अन्नवस्त्रें ।
विभागें निघाल्या स्वतंत्रें । देवासी अर्धें तदर्ध सर्वां[१०] ॥३१॥

समर्थ म्हणती सर्व वैभव देवाचें । निस्पृह[११] कारान्न उपजीविकेचें ।
तथापि अर्ध्या विभागें स्वजनाचें । समाधान राखावें ॥३२॥

समर्थ देवें कळह निरसिले । समर्थआज्ञे निर्द्वंद्व राहिले ।
समर्थअवज्ञे अर्थ स्वार्थ घडले । अनर्थीं पडले परमार्थी ॥३३॥

समर्थ म्हणती रे मुख्य मातापिता । मग अर्ध्या विभागांत बंधु तत्वता ।
तैसी च गुरुपद देवपद कथा । अर्ध्या विभागें स्वजनमागु[१२] ॥३४॥

समर्थ ज्ञातेपणासीं न बोलती । नेणतपणीं अत्यंत बोलती ।
जाणोनि नेणते सिद्ध पाईं लागती । ज्ञान विज्ञान सारूनियां ॥३५॥

समर्थ प्रथम दर्शनीं शनै शनै बोधें । गमनकाळीं अत्यंत प्रबोधें ।
सलगी देऊनि लोक लावितातो वेधें ।
हातासी आलिया शिष्य कसिताती[१३] ॥३६॥

समर्थासी लोक पुसती जो गुरुदेवा । देहीं देहांतीं जोतिर्लयो कैसा करावा ।
जाणीव जगजोतीचा स्वसंवेद्य मी विसांवा । सर्वधीसाक्षिभूत गीतार्थें[१४] ॥३७॥

समर्थासी पुसिलें सेवक जनीं । वृत्तिलयो केवी जी जितां मरणीं ।
अरे कल्पनावृत्ति मिथ्यत्वें निर्गुणीं । निर्विकल्प आपणीं आपणत्वें ॥३८॥

समर्थें गुरुआज्ञे शिष्य सेवे परीक्षिले । लवकरी उदकपात्र घ्या रे बोलिले ।
वेणाबाईमठीं काशीराज उदक घेऊनि धांविले । अग्रोदक देवार्चनाचें ॥३९॥

समर्थ म्हणताती देवगृहीं लेकुरें सर्वब्रह्मी[१५] जालीं ।
अग्रोदकें सुस्नातें बहिर्भूमि चालविली ।
कर्म उपासना मर्यादा राहिली । वेणीसंप्रदाई निर्धारें ॥४०॥

(१०) ह्या आज्ञेकडे विद्यमान मठपतींनी व रामदासीयांनी लक्ष दिलें पाहिजे. विभक्त व्हावयाचे वेळी अर्धा हिस्सा देवाचा निराळा राखून बाकीच्या अर्ध्यांत सर्वांनी यथाशास्त्र हिस्से पाडावे. (११) त्यांतल्यात्यांत जे नि:संग, ब्रह्मचारी शिष्य असतील त्यांनी कोरडी भिक्षा मागून पोट भरावें व इतर सर्व वैभव श्रीरामार्पण करावें. तथापि स्वबांधव नाखुष होत असतील तर निमे उत्पन्न त्यांना द्यावें. (१२) प्राप्तीचा अर्धा वाटा देवाचा किंवा गुरुचा व अर्धा स्वबांधवांचा. (१३) परीक्षा करितात. (१४) गुरुगीतेंतील सद्गुरुस्तवनपर ''ब्रह्मानंदं परमसुखदं' इत्यादि श्लोकाला अनुसरुन. (१५) न समजतां, सर्व ब्रह्मच आहे, असें नुसतें तोंडानें बोलून एकंकार करणारे आचारभ्रष्ट लोक.

समर्थासी वेणाबाई देताती लडिवाळपणें उत्तरें । स्वामि समर्थकृपेची सर्वज्ञ लेकुरें ।
कर्म उपासना रक्षिती आदरें । गुरुभक्तियोगें गुरुआज्ञें ॥४१॥

समर्थआज्ञे विलंबन न व्हावें । अग्रोदक उदंड येईल स्वभावें ।
सुस्नातिक अग्रोदक तें चि तें सद्भावें । गुरुदेवकार्यी लागलें ॥४२॥

समर्थें ग्रंथीं च केला निर्धारु । जैसा देव तैसा गुरु[१६] ।
पाहतां देव मायोपाधि सर्वेश्वरु । श्रीगुरु मायातीत परब्रह्म ॥४३॥

समर्थें निरोपिलें ग्रंथांतरीं । गुरुदेवासीं बराबरी करी तो दुराचारी[१७] ।
म्हणोनि श्रीगुरुसमर्थमहिमा अधिक निर्धारीं । गुरुदेवेसी बराबरी घडेना ॥४४॥

समर्थें आनंदमूर्तीचा देखिला प्रेमा । गुरुनामीं निष्ठा कृष्णदास जयरामा ।
रथोछाह समर्थें करविला[१८] वाढविला महिमा । समर्थस्थितीसी मानवले ॥४५॥

समर्थें वृत्तांत असेल ऐकिला । कृष्णनामांकित कोण्ही येक अंतेज आला ।
कृष्णदासजयरामें आधीं भोजनीं तृप्त केला ।
मग वृंदावनीं आपण घेतला नैवेद्य ॥४६॥

समर्थें[१९] कौतुक असेल ऐकिलें । गुरुदास्यीं वृषभशवासी संकीर्तनीं नेलें ।
कृष्णातीरीं अश्ववाहनासी निक्षेपिलें । नाना कीर्तन उछाहें करूनियां[२०] ॥४७॥

समर्थकृपेच्या संतमूर्ति । गुरुभक्तियोगें त्यांच्या कीर्ति ।
समर्थापासीं संपादिती सत्कीर्ति । दासबोधग्रंथश्रवणार्थें ॥४८॥

समर्थआज्ञे विलंब न केले । कल्याण नाम्नें देहसंकल्प घातले ।
वृक्षपातें कल्याणनाम पावले । श्रीगुरुदास्यीं वचनार्थें ॥४९॥

समर्थे श्रीरामकाजीं दिव्य देह समर्पिलें । श्रीरामदास्य श्रीगुरुरूपें केलें ।
आधीं केलें मग सांगितलें[२१] । दासबोधग्रंथार्थें ॥५०॥

समर्थाचीं अवतारप्रयोजनें । उत्कटभक्तिज्ञानवैराग्यलक्षणें ।
कर्म उपासना संरक्षणें । विचार संन्यास वाक्यार्थें[२२] ॥५१॥

(१६) जैसा देव तैसा गुरु । शास्त्रीं बोलिला हा विचारु ॥ ४ (१७) गुरुदेवास बराबरी । करी तो शिष्य दुराचारी ॥ ५. (१८) 'करूनि' ६३२ त. (१९) 'आनंदमूर्तीचें' ६३२ त. (२०) ह्या ओवीतील गोष्ट समजत नाही (?) (२१) हें प्रचीतीचे बोलिले । आधी केले मग सांगितलें । मानेल तरी पाहिजे घेतलें । कोणी येके ॥११ (२२) संन्यासी म्हणिजे षडन्यासी । विचारवंत सर्वसंन्यासी ॥ १५

समर्थदेवें जें जें केलें । तें तें कोण्ही नसेल ऐकिलें देखिलें ।
भक्ति ज्ञान वैराग्य गाजलें । न भूतो न भविष्यति ।।५२ ।।

समर्थस्थितीसी मानवती संत । मोक्षश्रिया भाग्यवंत ।
येकंकार नसे निभ्रांत । येक विचार परमार्थी ।।५३ ।।

समर्थदेवा सद्गुरुरामा । परम पुरुषा पूर्णकामा ।
श्रीगुरुभजन न घडे आम्हा । गुरुभक्तांचीं धन्य जिणीं ।।५४ ।।

समर्थासी आधीं पात्र वाढावें । मग देवासी समान समर्पण करावें ।
जैसें पितृयज्ञीं समान ब्रह्मार्पण व्हावें । देव पितर समसाम्यें ।।५५ ।।

समर्थसद्गुरुमहिमा अधिक । जेथें आटती ब्रह्मादिक[२३] ।
देव ऋषि पितर लोक । श्रीगुरुप्रतिमापूजनार्थें ।।५६ ।।

समर्थ भजनाचें अधिष्ठान । देव ब्राह्मण संत साधु सज्जन ।
श्रीरामचंद्र उपासना आराधन । मारुतिदर्शन श्रीगुरुरूपें ।।५७ ।।

समर्थकृपें भागवत आम्ही । द्वैत अद्वैत जाणूं स्वामी ।
सद्गुरुकृपेनें परब्रह्मीं । आत्माराम निरंजनीं ।।५८ ।।

समर्थें ऐकोनि वेणीवाणी लडिवाळ उत्तरें । वेणाबाईसी दिधलीं वरदोत्तरें ।
निर्द्वंद्व गुरुदेवभजन घडेल निर्धारें । श्रीरामोपासना गाजेल ।।५९ ।।

समर्थआज्ञा जाली बरवी । श्रीरामकथा ब्रह्मांड भेदूनि पैलाड न्यावी[२४] ।
वेणीसंप्रदाईं श्रीरामायणें व्हावीं । छंदप्रबंधें स्वानंदें ।।६० ।।

समर्थआज्ञेचीं महिमानें । सप्तविध जालीं रामायणें ।
संतसाधुसज्जनीं श्रवणें । केलीं असतील निर्धारें ।।६१ ।।

समर्थें ठेविलीं अभिधानें । मंगळें संकेतें छंदोरामायणें ।
लवकुशें सुंदरें अब्दरामायणध्यानें । भाषारामायणें[२५] वदविलीं कृपें ।।६२ ।।

समर्थकृपें रामायणाब्धि । बांधूनि काढिती वानर प्रबंधीं ।
सद्गुरुकृपें कार्यसिद्धि । हनुमंतरूपें निर्धारें ।।६३ ।।

समर्थासी शिष्यें समाचार निवेदिले । निरंजन देवदर्शना आले ।
समर्थ ऐकोनि येकांत वनीं गेले । विचित्र दर्शन द्यावया ।।६४ ।।

---

(२३) म्हणौन सद्गुरुसामर्थ्य आधीक । जेथे आटती ब्रह्मादिक ।।५ (२४) रामकथा ब्रह्मांड भेदून । पैलाड न्यावी ।।१२. (२५) या सात हि रामायणांचे विवेचन पहिल्या आवृत्तीच्या प्रस्तावनेंत केले आहे.

समर्थदर्शनासी निरंजन तेथें । तव हनुमान वृक्षारूढ देखिलें येथें ।
भरजरी मंदिल मस्तकीं झळकतें । जरी पैजारा पादपद्मीं ।।६५ ।।

समर्थासी पाहेल तो समर्थ । इतरांसी न कळे हा गुह्यार्थ ।
कऱ्हाडनगरीं[२६] हा यथार्थ । समर्थवृत्तांत वर्तला ।।६६ ।।

समर्थ शुद्ध भावार्थें भाविले । पूर्णाक्षर मंत्रीं वोळले ।
जगदोद्धारक तारक मंत्रीं केले । तारक ब्रह्मेंद्र समर्थ ।।६७ ।।

समर्थें अभाविकांचीं मंत्राक्षरें सांडविलीं । कर्णातूनि हस्तावरी वोतिविलीं ।
प्रत्यक्ष राममंत्राक्षरें दाखविलीं । संतसज्जनीं कृष्णातीरीं ।।६८ ।।*

समर्थासी कोण्ही येकें अरुषें[२७] आक्षेपिलें । स्वामि काय करितां अहां पुसिलें ।
अरे मतांतरें लेकुरीं कार्य नासिलें । तें सरिसें करितो ग्रंथातरीं[२८] ।।६९ ।।

समर्थासी कोण्ही येक लोक म्हणती ।
स्वामि अखंड अधोदृष्टि अंतर्दृष्टि कां असती।
अरे अंतरीं पाहतसों श्रीराममूर्ति । तुम्हासी सगुणमूर्ति हे लक्षावया ।।७० ।।

समर्थें कृपादृष्टि आम्हासी पाहिजे पाहिलें ।
समर्थे पाहतां चि सगुण पाहणें राहिलें ।
स्वामि मुळीचें आमुचें तें चि तें भलें । समर्थध्यान संपूर्ण अवलोकूं[२९] ।।७१ ।।

समर्थस्वामि पांडुरंगहरिदासें सभास्थानीं बैसविले ।
समर्थापुढें कथाप्रसंगीं रंग न जाले ।
समर्थ येकांतीं जाऊनि कथाश्रवणीं बैसले । अद्भुत रंग जाले संकीर्तनीं ।।७२ ।।

समर्थें भक्तिप्रेमें उंच बुरुजीं गोविले । स्वामी अंतर्धान पाऊनि बाहेरी प्रगटिले।
जयरामस्वामी आपण निघाले । लोक प्रेमें वोसंडती[३०] ।।७३ ।।

समर्थ म्हणती जयराम रे । तुझीं लेकुरें रडवीं कां रे ।
अद्यापि नेणती लेंकुरें राघोबा रे । जाणतीं होतील सज्ञानें ।।७४ ।।

---

* बाडांक ६३१ मध्ये ६८ पर्यंत ओव्या असून पुढें एक पान कोरें सोडले आहे. बाडांक ६३२ मध्ये ८२ पर्यंत पूर्ण ओव्या असून ८३ व्या ओवीची तीन चरणे आहेत व पुढें एक पान कोरें सोडले आहे च. गिरिधरांनीं हा समास अपूर्णं ठेवलेला दिसतो. कां कोण जाणे । (२६) कऱ्हाटकनगरीं - ६३२. (२७) आर्ष, विक्षिप्त मनुष्यानें. (२८) महाराष्ट्रांत मतामतांचा गलबला माजून लोकांच्या कल्पना कांही विपरीत च झाल्या होत्या. त्या असत्य कल्पनांचा निरास करून श्रीसमर्थांनी दासबोधग्रंथव्दारे महाराष्ट्रास सत्य महाराष्ट्रधर्म शिकविला. (२९) समर्थांनी कृपा केली म्हणजे शिष्य समर्थरूप होतो, पण त्याला कांही ती स्थिति प्रिय वाटत नाहीं. समर्थांपासून भिन्न राहून त्यांचें ध्यान करण्यांत जें सुख आहे तें तद्रुप होण्यांत नाहीं असें च त्याला वाटतें । भक्तिप्रेमाचा हा महिमा आहे । (३०) प्रेमाने भरून गेले.

समर्थें जयरामयोगी म्लेछउपद्रवीं सोडविले ।
कऱ्हाडीं उंच मनोऱ्यावरूनि उतरिले ।
समर्थ वायुस्वरूप देखोनि म्लेंछ चमत्कारले । भुभुकारें जाले मूर्छागत ।।७५ ।।

समर्थजयरामयोगी आले चांफळासी । तों समर्थ चाफळीं च देखिले दृष्टीसी ।
जयरामें अभिनव केलें मानसीं । धांवण्या धांविले स्मरणमात्रें ।।७६ ।।

समर्थप्रसाद श्रीरामनौमीचे वैदिकीं उपेक्षिले ।
दत्ताजिपंत वाकेनिविसाकडे विपुळ दक्षणे धांविले ।
समर्थें विठलगोसावियांसी पारणावृत्तांत पुसिलें ।
स्वामि युगधर्म केले ब्राह्मणीं ।।७७ ।।@

समर्थें भोंवरवाडियांचीं शूद्र दंपत्यें आणविलीं ।
मांडवीनदींत मंगळस्नानें करविलीं ।
चोळ्या पातळें धोत्रें सहस्रां देवविलीं । संपूजिली संतर्पणीं ।।७८ ।।

समर्थचरित्र ब्राह्मणासी कळलें । वैदिकीं येऊनि समर्थासी स्तविलें ।
श्रीगुरुदेवें सुबोलीं सन्मानिलें । म्हणती यदृच्छा लाभ संतुष्ट असावें ।।७९ ।।

समर्थें प्रकृतिपुरुषें सर्वत्र भाविलीं[३१] । नाना देवी येक चि देव वाणी वदली[३२] ।
आत्मयारामासी आरती केली । कर्ता भोक्ता सर्वेश्वरु ।।८० ।।

समर्थ पुरुषमात्रासी रघुनाथा म्हणती । स्त्रियांसी रघुनाथे अनुवादती ।
सहस्रशतां दंपत्याहातीं पोहळी[३३] चांफळीं प्रारंभिती ।
सुमूहूर्तें श्रीरामदेवालईं ।।८१ ।।

समर्थ म्हणती स्वल्पारंभा क्षेमकरा । पुढें उत्कट करणें आहे सर्वेश्वरा ।
वज्रदेह परंपरा । आकल्प श्रीरामसंस्थान ।।८२ ।।

समर्थें भोवरवाड्या वाटिप्रसाद दिधले । मंडपमंडपीं तबकप्रसाद पाठविले ।
पुढें पुढें निरोपग्रहणीं प्रसाद देवविले ।[३४]

(३१) दासबोध १७-७ पहा. (३२) नाना देवी देव येक विराजे ।। असा चरण, श्रीसमर्थकृत आत्मयारामावर जी आरती आहे, तींत आहे. (३३) ''पोवळी'' असा शब्द आहे व पुढील एकविसाव्या समासाच्या सोळाव्या ओवींत हि तो आला आहे पोवळी म्हणजे देवालयाच्या आवाराची भिंत. ग चरित्रश्रवणाचा चटका लागून रहावा, तृप्ति होऊं च नये, म्हणून च की काय कोण जाणे हा समास गिरिधरांना अपूर्ण ठेविला आहे । (३४) येथून हा समास अपूर्ण ठेवलेला आहे. कारण समजत नाही.

।। समास विसावा ।।

।। आदिनारायणं विष्णुं ब्रह्माणं च वशिष्ठकं ।।
।। श्रीरामं मारुतिं वंदे रामदासं जगद्गुरुम् ।।१ ।।

मागा श्रीगुरुसमर्थचरित्रें वर्ध्दमानें । निवेदनें केलीं सेवकानें ।
आतां श्रीरामअधिष्ठानीं वर्तमानें । निवेदन करणें सेवेसी ।।१ ।।

समर्थस्वामीचीं महिमानें । प्रगट राजाब्रह्मरामनिशाणें ।
अधिष्ठान हजुरी[१] वर्तमानें । विश्व लागलें भजनासी ।।२ ।।

नाना देशकाळवर्तमानें । नाना राजपूजा होती बहुमानें ।
राव रंक समानपणें । समर्थचरणसेवेसी ।।३ ।।

कैलासवासी शिवगणनाम्रें । क्षत्रियकुळावतंसें सप्रेमें ।
मंत्रियानुमतें सेवेसी संभ्रमें । रुद्रसंख्या[२] ग्रामें समर्पिलीं ।।४ ।।@

जव जव शिवराज्यवर्धमानें । तव तव रामभजनासी ग्रामप्रदानें ।
राजा ब्रह्म राम अनुसंधानें । राजश्रिया विराजत ।।५ ।।@

कृष्णातीरीं मारुतिस्थानें । पूर्व पश्चिम उत्तर दक्षिणे ।
रुद्र संख्या अधिष्ठानें । यात्रा चाले देवाची ।।६ ।।

बाहोग्राम शक्तिग्राम अभयग्राम । शूर्पग्राम मसुरग्राम पूर्वग्राम ।
पाटणग्राम उदुंबरग्राम निनामग्राम । यात्रा चाले देवाची ।।७ ।।

बाहोक्षेत्रीं उपग्रामीं । मानसग्रामीं पारग्रामीं ।
मारुति स्थापिताती[३] समर्थस्वामी । यात्रा चाले देवाची ।।८ ।।

चाफळ चंपावती आवर्तगिरि[४] । विमळ मांडवीनदीतीरीं ।
श्रीरामनौमी उछह भारी । प्रतिपदेपासून वर्ध्दमाने ।।९ ।।

(१) हाजीरनीस. (२) अकरा गांवें. (३) मागील समास तिसरा, ओवी ५८, ५९ पहा. (४) भोवताली डोंगर आहेत ज्याच्या.

प्रतिपदेसी[५] मानकरी शाहपुरकर । व्दितीयेसी मानकरी वडगावकर ।
तृतीये दिवसीं मानकरी माहागांवकर । चतुर्थी भेडसगावकराची ।।१०।।

पंचमीसी सन्मान श्रीआळयकरीं[६] ।
षष्ठीसी भक्तराज नृसिंहराय अधिकारी[७] ।
सप्तमीसी बहुमान पारगांवकरीं । अष्टमी बाहेकराची कथा ।।११।।@

मुख्य नवमी दिवस समर्थ महंतांचा ।
दशमी दिवस चांफळीं दीपाराधना रथोछहाचा ।
प्रतिपदेपासूनि प्रारंभ यात्रेचा । नित्यानंद पध्दति ।।१२।।

नाना मंगळतुरें प्रभातकीर्तनें । नाना कांकड आरति नीरांजनें ।
नाना पुष्पमाळा रंगमाळा आसनें । अर्चनसामग्री देवाची ।।१३।।

श्रीगुरुरामचंद्र हनुमान अर्चनें । नाना यात्राप्रभाव वर्धमानें ।
नाना दिंड्या पताका सकळ शासनें । आरति धूपार्ति प्रदक्षिणा ।।१४।।

नाना पुराणश्रवणें व्यासवाल्मीकपूजनें । नाना संत महंत देव द्विज अर्चनें ।
नाना तीर्थ प्रसाद ब्रह्मसंतर्पणें । स्थळोस्थळी मंडपीं होताती ।।१५।।

सायंकाळीचीं पंचोपचारपूजनें । नाना दीपिका नमस्कार बंदजिन[८] गर्जनें ।
नाना वाक्यें वर्तमानें समर्था निवेदनें । सर्वत्र जनें परिसरी ।।१६।।

नाना हरिकीर्तनें अनुसंधानें । नाना राग रंग आलाप गायनें ।।
नाना प्रकारीचीं तानमानें । ब्रह्मगोळ अतिमानें कोंदाटला ।।१७।।

नाना दारुयंत्राच्या ध्वनि गाजती । नाना भगवद्भक्तांच्या फौजा साजती ।
नाना आंबेबनीं कपीचे भुभुकार उठती । जयजयकार करिती करताळिका ।।१८।।

नाना दिव्य ताटीं नीलाजनें । सहस्रावधि वधुजनें ।
जगन्माता सप्रेम मनें । जगजनकजनका वोवाळिती ।।१९।।

नाना दीपदीपिका दीपाराधना सकळ । नाना शिखरें उजळितां उजळे ब्रह्मगोळ।
नाना कथाकीर्तनीं रंग कल्लोळ । भूगोळ खगोळ संपूर्ण जाला ।।२०।।

(५) उत्सवांतील नऊ दिवस कोणकोणाकडे नेमले होते त्यांची जी नांवे येथे दिली आहेत व क्रम सांगिला आहे, तीं नांवे व क्रम बखरींतील नांवाशी व क्रमाशीं जुळत नाहींत. समर्थप्रताप १६५१ पूर्वीचा व बखर १७१५ तील व ती हि अशुध्द छापलेली, हल्ली ज्या कांही तिच्या हस्तालिखित प्रती मिळतात त्यांत हि परस्परविरोध आढळतात. इत्यादि कारणांमुळें प्रताप च विश्वसनीय मानला पाहिजे. बाडांक ६३२ त कांही जणांची नांवे घातली आहेत, तर कांही जागा कोरी सोडली आहे. (६) चाफळकरांचा. (७) नरसो मलनाथ अंबरखाने, हे चाफळास महाराजाकडून मामलतीस होते. (८) भाट.

नाना गंध धूसरें सुमनवृष्टि । नाना समर्थध्यानें दिसती दृष्टि ।
नाना यात्रापध्दति चालिली सृष्टि । स्वानंदपुष्टि सकळिकां ।।२१।।

समर्थासी गिरिकंधरीं गुप्त राहाणें । लोकानुग्रहें प्रगट होणें ।
प्रगट होतां जनीजनार्दनें[९] । वरुषाव करिजे पूजेचा ।।२२।।

ह्मणोनि पंचक्रोशीत समर्थ प्रदक्षिणा करिताती ।
नाना यात्रेकरांसी मार्गी दर्शनें देताती ।
चांफळयात्रेमध्यें प्रगट न होती । कां जे जनसंग वोढेल ह्मणोनियां[१०] ।।२३।।

श्रीरामनौमीत समर्थ गिरिकंधरीं । नाना पुष्प मेखळा चंदन संपुर्ण शरीरीं ।
विचित्रवेषें प्रत्यहीं येती गुप्त देवाल्याभीतरीं ।
वृक्षारूढ शार्वरींत[११] संकीर्तनें ऐकावया ।।२४।।

कितीयेक काळें समर्थ श्रृंगवाडीसी प्रगट जाले ।
गजारूढ करूनि लोकीं यात्रेंत आणले ।
नामशेटि मंडपीं पलाण[१२] पर्वतीं उंच स्थानीं बैसविले ।
महंतीं दुर्गावर्त केले चतुर्विधद्वारें[१३] ।।२५।।

तीन मुहूर्त पूजासमारंभ जाले । ब्रह्मगोळ आनंदें संपूर्ण भरले ।
सर्वत्र लोकांचे मनोरथ पुरले । नाना लोक लोटले संदर्शना ।।२६।।

कितीं वस्त्रें भूषणें अळंकार । किती सुमनगंधमाळा संभार ।
कितीं धूसरें उधळिली अपार । ब्रह्मगोळ जाला संपूर्ण ।।२७।।

कित्तेक ब्राह्मण संतुष्ट केले । किती संत सज्जन अर्चिले ।।
कितीयेक माल यात्रेसी लाविले । श्रीरघुनाथजीच्या भजनासी ।।२८।।

अस्तमानीं समर्थ अंत्तर्धान पावताती । लोक आपलाल्या मंडपासी जाती ।
समर्थ ध्यानीं मनीं सर्वत्र राहती । नवरात्र अधिष्ठानीं असती गुप्तेश्वर ।।२९।।

वेणाबाईहिं दशमीचें आत्मपारणें मागितले । समर्थे कृपेकरूनि संपूर्ण दिधलें ।
तीनतपें[१४] परिपूर्ण चालविलें । पुढें संप्रदाईं ऐसे चि चालेल ।।३०।।

(९) लोकांनी. (१०) "आपणाकडे" असा पाठ बाडांक ६३२ त. (११) शार्वरी = रात्र. (१२) पल्लाण=अंतर श्रीसमर्थांना नामशेटींनी सर्वांपासून जरा दूर अशा पर्वततुल्य उंच आसनावर बसविले. (१३) व चारी बाजूंनी श्रीसमर्थदर्शनास इकडे महंत लोटले की जणूं काय पर्वतावर वाऱ्याचे भोवरे उठले. (१४) श्रीरामांच्या उत्सवास श्रीसमर्थांनी सुरवात केली. तेव्हांपासून तों निधनापर्यंत सुमारे तीन तपें म्हणजे शक १६०० पर्यंत वेणाबाईंनीं दशमीचें पारणें करावें.

वेणाबाईवांचूनि कांहीं । इतरां कन्येसी सभेसी कीर्तन आज्ञा नाहीं ।
येकासनीं बैसोनि कीर्तन करणें पांहीं । प्रसंगानुसारें मर्यादे[१५] ।।३१।।

नीति न्याय भजन मर्यादा । समर्थसंप्रदाई चालिली सर्वदा ।
कर्म उपासना ज्ञान विज्ञान प्रसिध्दा । दासबोधग्रंथ निर्धारें ।।३२।।

समर्थसद्गुरुनिजबोध । दासबोधरूपें सर्वत्र प्रसिध्द ।
नाना साक्षात्कार होती विविध । येकनिष्ठ गुरुभक्तासी[१६] ।।३३।।

देवपद गुरुपद दोनीं स्थानें । समर्थें केली हीं संस्थानें ।
नाना ढाला ध्वजा दिंड्या शासनें । चाफळपरळी अधिष्ठानीं ।।३४।।

नाना दिंड्या सन्मान माहागजरें । नाना प्रेम आलिंगनें परस्परें ।
नाना देवदर्शनें प्रेम निर्भरें । चाफळपर्यळी अधिष्ठानी ।।३५।।

नाना आपुलाले आत्मपवाडे । नाना पूर्व उत्तर पक्ष गाढे[१७] ।
नाना संत पारपत्ये[१८] करिती निवाडे । चाफळपर्यळी अधिष्ठानी ।।३६।।

नाना क्षीरापति मान पध्दति । जैशा जैशा नवरात्र तिथि ।
तैशा तैशा क्षीरापति मिर्वती । अनुक्रमें येती देवालयां ।।३७।।

नाना संतसज्जन पूजनें संकीर्तनें । नाना देवब्राह्मण अर्चनें संतर्पणें ।
नाना औषध दारु दीपिका दीपाराधनें । चाफळपर्यळी अधिष्ठानीं ।।३८।।

सहस्रावधि चालती वधुजनें । देवास वोवाळीती नीरांजनें ।
स्त्रियादिकांसी दुरूनि गुरुदेवदर्शनें । नीति मर्यादा स्वामीची ।।३९।।

पुढें समर्थस्वामी आज्ञा करिताती । स्त्रियादिकांसी नीरांजनें वर्जिताती ।
नाना युगधर्म लोकिक स्थिति । मर्यादा राहिली पाहिजे ।।४०।।

नाना रथोछाह मांडले देवाचे । नाना देशांतरीं लोक आले वैभवाचे ।
नाना लोकीं लोक वाढविले साचे । चाफळपर्यळीं अधिष्ठानी ।।४१।।

नाना देवालयें नूतन रचना । नाना यात्रा पध्दति वर्धमाना ।
नाना आराम बनें मारुतिस्थापना । चांफळपर्यळीं अधिष्ठानीं ।।४२।।

(१५) फक्त वेणाबाईंनी सभेत उभ्यानें कीर्तन करावें, इतर रामदासी स्त्रियांनी फार तर एका च जागीं बसून कीर्तन करावें, पुराण सांगावें, ही समर्थांनी घालून दिलेली मर्यादा सांप्रदायिकांनी पाळलीच पाहिजे. (१६) प्रतापांत अनेक ठिटकाणीं श्रीमत् दासबोधाचा महिमा प्रगट झाला आहे. जे कोणी श्रीसमर्थांचे एकनिष्ठ भक्त ग्रन्थराजाची पारायणें करितात त्यास साक्षात्कार होतात. (१७) विद्वत्ताप्रचुर. (१८) शिक्षा.

नाना देवदुंदूभि लागती गगनीं । नाना नरवाद्यें गर्जती अवनीं ।।
नाना ताळ मृदांग उपांग यंत्रध्वनि । चांफळपर्यळीं यात्रेमध्ये ।।४३।।

नाना गंध धूशरें सुमनें परिमळ । नाना गंधरूप जाला ब्रह्मगोळ ।
नाना मंगळतुरीं जयजयकारी खगोळ । संपूर्ण जाला सत्कीर्ति ।।४४।।

अधिष्ठानी यात्रेसी लळित नाहीं । रथोछाही स्वानंदें मिरवण पाही ।
भद्रीं श्रीराम बैसऊनि भक्तांहिं । कारुण्यें उपकार आठविजे ।।४५।।

श्रीगुरुसमर्थे डोंगरी राहिजे[१९] । यात्रा संपूर्ण कृपादृष्टि पाहिजे ।
देव भक्तासवें जाइजे । ध्यानरूपें निर्धारें ।।४६।।

लक्षानलक्ष यात्रा आली । आत्मसदनासी स्वानंदें चालिली ।
श्रीगुरुदेवदर्शनासी यात्रा निवडोनि[२०] निघाली । सज्जननाम पर्वताकडे ।।४७।।

अति लालस सप्रेमयुक्त । त्याचें निघेना येथूनि चित ।
मुमुक्ष मोक्षाधिकारी केवळ गुरुभक्त । संतसंगें गुरुदर्शना गेले ।।४८।।

एवं[२१] श्रीरामनौमीवर्तमान । श्रीरामसमर्थअधिष्ठान ।
कृष्णवेणीतीरी पंचक्रोशी जाण । वाक्यें श्रीपदी निवेदिली ।।४९।।

वेणाबाईसी समर्थसदनी वास करणें । समर्थसदनीं देवार्चन देवार्चनीं पूजणें ।
समर्थसदनीं करावें प्रसादपारणें । कथाकीर्तनें करावी समर्थसदनीं ।।५०।।

समर्थचरणीं भक्ति वेणी उत्पन्न । समर्थचरणी अंती उर्ध्व पंथीं लीन ।
अधिष्ठानीं पावली संस्थान । चिताभूमीसी भक्ति चंपक निघाला ।।५१।।

वाल्मीकिरामायणीचे दाखले आले ।
कबंधगंधर्वे श्रीरघुनाथजीसी वृतांत कथिले ।
देवा मतंगगुरुदास्यें शिष्याचे श्रमबिंदु भूमि पडले ।
त्यांचे पुष्पतरु निघाले पंपासरोवरीं[२२] ।।५२।।

(१९) या उत्सवाचें वर्णंन श्रीसमर्थांनी डफगाण्यावर केलें आहे, त्यांत शेवटी ते म्हणतात; दास डोंगरी राहातो। यात्रा देवाची पहातो । देव भक्तासवें जातो । ध्यानरूपें ।। (२०) श्राक्षेत्रचाफळास श्रीरामनवमीचा उत्सव करून निवडक भक्तमंडळी श्रीसमर्थदर्शनास सज्जनगडास जातात. (२१) ह्या समासांत गिरिधरांनी उत्सवपध्दतींचे जे वर्णन केले आहे त्यावरून त्या काळीं किती थाटानें उत्सव होत असला पाहिजे याची आज नुसती कल्पना करणें हि आल्हादकारक आहे. (२२) कबंधानें श्रीरामचंद्रांना पंपासरोवराचा मार्ग दर्शवितांना असें सांगितल्याची कथा अरण्यकांडांच्या त्र्याहात्तराव्या सर्गांत दिली आहे की पंपासरोवराजवळील मतंगऋषीच्या आश्रमांत मतंगशिष्य गुरुकरितां काष्ठांची ओझीं आणतांना थकून त्यांच्या शरीरांतून जे धर्मबिंदु भूमीवर पडत त्यांचीं पुष्पें व्हावी । तव्दत् येथे वेणाबाईंच्या समाधिस्थलीं चंपकवृक्ष निर्माण झाला ।

समर्थअधिष्ठानीं सज्जनगिरिवरी । गुरुभक्त लयो पावतां शरीरीं ।
भक्तितरु उठती सामर्थ्यैंकरी । संत जाणती सर्वज्ञ ।।५३ ।।

श्रीरामनौमी विसावे[२३] दिनी । सद्गुरुचरणी लीन वेणी ।
चाफळपर्यळी अधिष्ठानीं । आत्मारामीं निमग्ना ।।५४ ।।

श्रीगुरुदास्यी दिव्यदेह पडे । श्रीगुरुचरणीं अनन्य भक्ति जडे ।
तेथें अघटित तें तें घडे । देखिले वर्तमान[२४] लिहिले हो ।।५५ ।।

श्रीरामअधिष्ठानी वर्तमान । विद्यमान स्वामीसी केलें निवेदन ।
श्रीगुरुसमर्थस्वामींचें संस्थान । सज्जनगिरिमाझारी ।।५६ ।।

गुरुभक्त मंत्रि वाकेनिविस । सन्निध वाक्यार्थ लिहितसे सावकाश ।
संतसज्जन करूनि अवकाश । अनुक्रमें वाक्यें ऐका जी ।।५७ ।।

श्रीगुरुसमर्थ येकांती बैसती । प्रांतीचे लोक दर्शनासी येती ।
सकळ प्रांतीचा स्वामी परामृश घेती । चिंता करिती विश्वाची[२५] ।।५८ ।।

देशकाळवर्तमानें । आपण चिंताग्रस्थ होती मनें ।
ह्मणती कैसीं वाचतील जनें । कैसी ब्राह्मण्यें राहतील ।।५९ ।।

कैसी क्षेम राहेल जगती[२६] । कैसी देवदेवाल्यें तगती ।
कैसे कुटुंबवछल लोक जगती[२७] । कोणेकडे जातील[२८] हे ।।६० ।।

समर्थ भविष्य न सांगोनि सांगती । दक्षणेसी युध्दें दुर्धर दिसती ।
अकरा अकरीं तरवारा मागों धाडिती । शिवराजयासी सत्वर ।।६१ ।।@

शिवराजें चिन्ह जाणितलें । दक्षणेसी परचक्र सत्य आलें ।
समर्थें सर्व पराभविलें । स्वयें निजशस्त्र घेउनियां[२९] ।।६२ ।।@

पुढें समर्थ शिवराजयासी लग्न करा म्हणती ।
शिवराज आपुला कैलासमार्ग लक्षिती ।
समर्थासी वंदूनि रायगडासी जाती । कैलासवास करावया ।।६३ ।।

(२३) म्हणजे चैत्र वद्य १४ स वेणुबाई समाधिस्थ झाल्या. बखरींत हि ही च तिथि दिली आहे. ‘‘शके १६०० चैत्र वद्य १४ सह अमावास्येस वेणुबाई निजधामास गेल्या’’. (२४) गिरिधरांच्या वेळी तो चंपकवृक्ष होता, कारण गिरिधरांनी देखिलें तें लिहिले आहे. हनुमंतस्वामींच्या वेळीं तो वृक्ष नव्हता. तेव्हांपासून वेणुबाईंच्या समाधिस्थली वृंदावन च आहे. (२५) खनाळामधें जाऊन राहे । तेथें कोणी च न पाहे । सर्वत्रांची चिंता वाहे। सर्वकाळ ।।१५ (२६) पृथ्वी. (२७) वांचती. (२८) ह्या दोन ओव्या कोणाच्या अंतकरणाला चटका लावणार नाहींत ? (२९) ही माहिती नवीन आहे.

समर्थ स्वप्रकाशें आंधारी तीन मास[३०] बैसताती ।
मुरूमपात्रें[३१] उदकें सेविताती ।
शकलपात्रें[३२] घेऊनि धांवताती । अरण्याकडे दुश्चिन्हें ।।६४ ।।

दक्षणेसी तैसें च जालें । न सांगोनि समर्थें सांगितलें ।
उत्तर परचक्र आलें गेलें । दक्षणेसी धर्मसंस्थापना[३३] ।।६५ ।।

जीर्ण देवालयें नूतन रचना । देवदेवालई देवस्थापना ।
समर्थस्वामीची श्रीराम उपासना । आत्माराम कर्ता सर्वेश्वरु ।।६६ ।।

नाना देशकाळरूपें भगवान । नाना अवतारें सेवी[३४] वन ।
बागापुरीं[३५] करूनि प्रस्थान । पुन्हा संस्थान चाफळस्थानी ।।६७ ।।

विचित्र गैबी[३६] वाद्यें वाजीनलीं । सिबिका चंपकसुमनापरी चालिली ।
म्लेंछविलयें[३७] श्रीरघुनाथजी पूर्वस्थळी । भद्रसिह्यासनी बैसले ।।६८ ।।

श्रीराम समर्थ सामर्थ्यरूपें सर्वत्र असती ।
भक्तितरूसी छेदितां चमत्कार दाविती ।
अवतार संकल्प किं श्रीरघुनाथमूर्ति । आकल्प भजन वाढवावें ।।६९ ।।

सद्गुरुसमर्थ व्यापक सचराचरीं । ब्रह्मारण्य बसविती निर्धारीं ।
श्रीहनुमान स्वामी मठ निर्विकारी । निर्गुण निरंजन नि:प्रपंच ।।७० ।।

अनंत अवतारी नामरूप मठ । नामरूपातीत अनाम मठ ।
मीतूंपणाची गुरुपदीं नाम खटपट । परब्रह्ममठ सकळांचा ।।७१ ।।

श्रीरामसमर्थासी पश्चिम सिध्दांतीं राहाणें ।
सद्गुरुसमर्थासी पश्चिमपर्वतीं निजसौख्य पाहाणें ।
श्रीगुरुसमर्थासी पश्चिम देशीं स्वधर्मराज्य पाळणें ।
श्रीरामराज्य करणें सर्वत्र हो ।।७२ ।।

दोनी तपें केवळ केलें वैराग्य । तीन तपें लोकांसी लाभलें भजनभाग्य ।
भक्तिज्ञानवैराग्यें समर्थ श्रीगुरु सभाग्य ।
भाग्य भोग भोक्तातीत योग्य निरंजन मठीं ।।७३ ।।

(३०) शिवाजी महाराजांच्या निधनाचें श्रीसमर्थांस इतकें दु:ख झालें की तीन महिने ते अंधारांत च बसून राहिले. (३१) मुरूमाचें भांडे, मातीचें भांडे,. (३२) फुटकीं भांडी. (३३) म्हणजे तंजावराकडे. तंजावरचा मठ समर्थकालीन आहे. (३४) ‘सेवितसे’ बाडांक ६३२ त. (३५) संभाजीमहाराजांच्या वधानंतर यवनांची गर्दी झाली तेव्हा पंतअमात्य यांच्या विचारें श्रीरघुपतीच्या मूर्ति चाफळखोऱ्यांत वाघापुरचे सड्यावर नेऊन ठेविल्या होत्या. (३६) गुप्त, आकाशांतील. (३७) पुढें यवनांचें बंड मोडून राजाराम महाराज चंदीहून परत आले तेव्हां श्रींच्या मूर्ति सड्यावरून परत चाफळी आणल्या.

सद्गुरुसमर्थ सज्जनगिरिवरी । आत्माराम चिद्विलासें वर्तती शरीरीं ।
येकांत राम होऊनि असती निर्धारीं । सकळ चराचरीं प्रसादरूपें ।।७४।।

नाना मेखळा प्रसाद महंतें निजकरें शिरीं धरिले ।
सर्वांगरक्षणी आत्मसदनीं संपूजिले ।
बहुतां महंतां अंगप्रसाद लाभले[३८] । श्रीसमर्थप्रतापचरित्रें गाताती ।।७५।।

एवं श्रीरामसमर्थअधिष्ठानें । संतसज्जनीं केलीं श्रवणें ।
पुढें श्रीगुरुसमर्थस्वामीसंस्थानें । सज्जनगिरीसी **गिरिधर** सांगेल ।।७६।।

इति श्रीसमर्थप्रताप ग्रंथ । प्रगट चालिला उदास पंथ ।
सभानायक साधुसंत । आत्माराम परिसती ।।७७।।

समास विसावा ।।२०।। जय जय राम ।। छ ।। छ ।।

***

(३८) श्रीसमर्थांच्या अंगस्पर्शानें पवित्र झालेले कपडे व इतर वस्तु श्रीसज्जनगडावर आहेत व क्रित्येक महंतांच्या मठांतून हि अद्यापि क्वचित् दृष्टीस पडतात.

।। श्रीरामसमर्थ ।।

।। समास एकविसावा ।।

।। आदिनारायणं विष्णुं ब्रह्माणं च वशिष्ठकं ।।
।। श्रीरामं मारुतिं वंदे रामदासं जगद्गुरुम् ।।१।।

मागा श्रीरामअधिष्ठानवर्तमानें । निवेदनें केलीं सेवकानें ।
आतां श्रीगुरुसमर्थअधिष्ठानें । निवेदन करणें सेवेप्रती ।।१।।

सद्गुरुसमर्थमहिमानें । देवपद गुरुपद अधिष्ठानें ।
नाना सज्जनपर्वत पर्यळी वर्तमानें । सैह्याद्रिखंडी ऐकिजे ।।२।।

त्रिंबकपर्वत जैसा लिंगरूप । सज्जनपर्वत तैसा आत्मलिंगस्वरूप ।
येकांतधामीं सद्गुरु ब्रह्य अरूप । अगोचरी मुद्रा अनामी ।।३।।

अनंत नामें समर्थाचीं । अभंग नामें सांगों स्वामीचीं ।
कविता अळंकारी प्रगटलीं साचीं । संतसज्जनी परिसावी ।।४।।

मुख्य **रामदासस्वामी समर्थ** नाम । **रामीरामदास द्विज नारायण** नाम ।
दास उदास देवदास सेवक गुप्त नाम । नवविधा नामें निरोपिली ।।५।।

भक्त उपासक अतीत अनन्य । रसिक हरिजन दासजन कवि गौण ।
बंदे जिंदे फकिर फर्जंद अभिधान[१] । भाषापरत्वें समर्थाचें ।।६।।

बाविस नामें अभंगी वर्तलीं । चोविस नामें कविताप्रसंगी प्रगटली ।
दोनि नामें गुप्त असती भलीं । सर्वब्रह्मीं[२] बोलिली चतुर्दश श्लोकीं ।।७।।

सद्गुरुसमर्थ अनाम नाम । अनामाचें लीलाविग्रह नाम ।
नामरूपातीत परब्रह्म । आत्माराम सुखमूर्ति ।।८।।

सैह्याद्रिशिखरी समर्थआसनें । देवदेवालयें समाधिभुवनें ।
सभामंडप राजांगणें वृंदावनें । नाना सरोवरें उचंबळती ।।९।।

सज्जनपर्वती निर्बंद नाहीं । गुरुराजआज्ञा सर्वत्र पाहीं ।
समर्थे बहुत पर्वत पाहिलें कांहीं । सज्जनपर्वत मानला ।।१०।।

(१) श्रीदासविश्रामधामाच्या पंधराव्या अवधानांत श्रीसमर्थांची एकंदर ३६ नामें देऊन त्यांपैकी सोळा नामें कवितेंत कोठें कोठें योजिली आहेत त्यांची उदाहरणें दिली आहेत. (२) हीं दोन गुपत नामें कोणतीं ? श्रीसमर्थकृत ''सर्वब्रह्म'' नामक एकादें प्रकरण असावें व त्याच्या चवदाव्या श्लोकांत हीं नामें आलीं असावी असें वाटतें.

सैह्याद्रिशिखरी समर्थशिखर । माहाप्रासाद मनोहरी ।
नाना चंपकवृक्ष[३] फुलले सुंदर । रामसरोवर[४] सन्मुखीं ।।११।।

दुर्गव्दारांतूनि यावे । आधीं मारुतिदर्शन घ्यावें ।
पुढें माहाव्दार अवलोकावें । तोरणमंडित सुचित्रें ।।१२।।

धूळिदर्शनें महंतदर्शनें । स्वागत रमणीय संभाषणें ।
श्रीरामसमर्थ विध्योक्त अर्चनें । कथानुकीर्तनें सर्वदा ।।१३।।

धन्य धन्य ते सज्जनदुर्गवासी । जैसें स्वर्गी स्वर्गवासी ।
ना[५] जी स्वर्गस्थ येती गुरुदर्शनासी । अविनाश[६] सौख्यें भोगावया ।।१४।।

नाना सप्तऋषी दुर्गवासी । राजश्री हे नित्य जयासी ।
राजऋषी चालती समर्थसदनासी । ब्रह्मानंदासी भोगावया ।।१५।।

भोंवतें पर्वत पोवळी[७] प्राकार[८] । मध्यें सैह्यादींचे उंचि शिखर ।
पंचक्रोशी घडे नमस्कार । श्रीगुरुसमर्थआसनासी ।।१६।।

पुण्यवंत येती गुरुदर्शनासी । श्रीपद लाभती अविनाशी ।
नाना विश्रांति होतसे मनासी । समर्थसदनासी देखतां ।।१७।।

स्वर्ग भोगितां वेचे सुकृत । सद्गुरु सेवितां वाढे सुकृत ।
स्वर्गीं आहे सुधारस अमृत । श्रीरामनामामृत सज्जनदुर्गीं ।।१८।।

स्वर्गी येऊनि दैत्यसंमोह पडे । श्रीगुरुकृपें काळ पायां पडे ।
स्वर्गी नाना संकल्प विकल्प कुडे[९] । येथें निर्विकल्प घडे समाधि ।।१९।।

स्वर्गासी यज्ञकर्मे करूनि जावें । येथें येक्या भावें शरण यावें ।
स्वर्ग भोगूनि भूतळी पडावें[१०] । गुरुपदें चढोवें परब्रह्मीं ।।२०।।

ह्मणोनि श्रेष्ठ तें पर्यळीसदन । परशत्रु प्रकृति जेथें लीन ।
ब्रह्मांडकोशीचे पुण्यवंत जन । पाहों ह्मणती मोहछह ।।२१।।

समर्थे अपूर्व श्रीरामार्चन[११] भारी आणिलें । सैह्याद्रिशिखरीं संस्थापिलें ।
सामर्थ्यतेजें ब्रह्मांड धवळलें । आकल्प संकल्प पूजनाचा ।।२२।।

(३) अजून हि आहेत. (४) समोरचे जें पिण्याच्या पाण्याचें टांके आहे, त्यांचें नांव ''रामसरोवर.'' (५) ना जी= किंबहुना नव्हे, वारण. (६) सज्जनगडाची योग्यता स्वर्गाहून मोठी आहे, कारण स्वर्गातलें सुख नाशवंत आहे यासाठी स्वर्गस्थ देव देखील अविनाश सुख मिळावें म्हणून श्रीगुरुदर्शनास गडावर येतात. (७) भोंवतालची भिंत. (८) प्राकार म्हणजे हि भोंवतालची भिंत. पोवळीनें गडाची भिंत घ्यावी व प्राकारानें मंदिराची बाहेरची भिंत समजावी. (९) वाईट. (१०) पुण्य असे तों स्वर्गात राहून पुण्य क्षीण झाले म्हणजे जीव पुन्हा मर्त्यलोकी येतो. (११) गडावरील मूर्ति तंजावराहून आणल्याचा प्रसिध्दी आहे च.

दक्षणेसी सहस्रांकित सदन । उत्तरेसी समर्थसमाधिभुवन ।
माहाप्रासादी श्रीरामार्चन । श्रीगुरुदेवपादुका आसन येकांती ।।२३।।

शेष शयनसंभारें उबगला । श्रीगुरुदेवआसनीं वेष्टूनि[१२] राहिला ।
नाना उपकर्ण सामग्री घेऊनि बैसला । नाना छत्रें चामरें मंडितें ।।२४।।

अनंत शेषे शिरोमणि काढिले । समर्थसदनी दीपावळीसी ठेविले ।
स्वयंप्रकाश भुवनी दाटले । मुख्य अष्टोत्तरशत दीप लागले येकांती ।।२५।।

रुद्र संख्या व्दिजमूर्ति । रुद्रपाठें आत्मलिंगासी[१३] स्नपिती[१४] ।
रुद्र कुंभ गोमुखीं श्रवती तीर्थी । माहारुद्र गुरुमूर्ति आसनी सुमनशैया ।।२६।।

नित्य प्रभाते मंगळतुरें कांकड आरति । सडे सामर्जने रंगामाळा रेखिती ।
नाना उपकर्णे उद्वर्चनें सुमनमाळा गुंफिती । गुरुदेवदेवार्चनें विध्योक्त ।।२७।।

समस्त हरिजन भक्तजन । सकळ साधु संत सज्जन ।।
निबिड दाटले राजांगण । वाद्यें गर्जती बहुसालें ।।२८।।

धूपार्ति येकार्ति नैवेद्य अर्पण । उत्तराच्मन करोद्वर्तन चंदन ।
श्रीरामसमर्थ तांबुलग्रहण । पुढें अनंत फळें रसाळें ।।२९।।

अमित नीलांजनें उजळिलीं । अमित द्रव्यें वोवाळिली ।
सत् चित् आनंद कल्लोळी । आरति होतसे समर्था ।।३०।।

छत्रें चामरें मोरछलधारी । रुमाल दीपिका विजणे[१५] वारिती करीं ।
उभय भागीं उभे वारिती वेत्रधारी । श्रीरामसमर्थ सिह्यासनीं ।।३१।।

नाना वाद्यें दमामे[१६] भेरि । शंख श्रृंगें काहळा[१६] भारी ।
कर्ण बांके तुतारे नफेरी[१७] । बुरुंग[१८] ढोल डफडी पांवे ।।३२।।

टाळ मृदांग उपांग श्रुति । माहां गजरे होतसे आरति ।
सर्वांतरी आनंद हेलावती । मंत्रपुष्पें वाहती दीर्घस्वरें ।।३३।।

रुद्र संख्या प्रदक्षिणा आरति नमस्कार । दिंड्या पताका अमित भार ।
नाना काठ्या शासनें वेत्रधार । जयजयकार करताळिका सर्वत्रीं ।।३४।।

(१२) श्रीसमर्थपादुका गडावर समाधीच्या मागच्या बाजूस असून त्यांवर शेष आहे. (१३) श्रीसमर्थसमाधीस. (१४) स्नान घालतात, अभिषेक करितात. (१५) विजंणा, विंझुणा, विजणा = पंखा. (१६) चर्मवाद्य. (१७) एक वाद्य. (१८) बुरग=वाद्यविशेष. स. प्र. १८.

मंगळमूर्ति मारुतिं नृसिंह्य नारायण । क्षत्रपाळ दिग्पाळ आदिकरून ।
समस्त देव वोवाळून सव्य घेऊन । राजांगणा आणिले ।।३५।।

पंचपदी राम कलिसंकीर्तन[१९] । येकाध्याई नित्य नेमें पुराणश्रवण ।
वाल्मीकव्यासांचें विध्योक्त अर्चन । श्रीगुरुपूजन संतांचे ।।३६।।

देवद्विजांची तीर्थे वंदूनि घेती । मग ब्रह्मसंतर्पणी पंगति बैसती ।
प्रतिपदेपासूनि वर्धमान होती । दशमीपर्यंत मोहछह ।।३७।।

विडे दक्षिणा प्रदानें वस्त्रदानें । पंगति होती सूर्यअस्तमाने ।
सायंसंध्या पुन्हा गुरुदेवदेवार्चनें । पंचोपचार विध्योक्त ।।३८।।

पुढें धूपार्तींचा मोठा गजर । दीप दीपिका नमस्कार ।
भाट बंदीजन गर्जती नाना प्रकार । नानामंत्री वाक्यें निवेदिती समर्था ।।३९।।

पुडें कथानुकीर्तनें अनुक्रमें । मानकरी दिवस नेमिले नेमें ।
हरिभक्त विरक्त गाती परम प्रेमें । नादें ब्रह्मगोळ कोंदाटला ।।४०।।

राग रंग आलाप ठाई ठाई । हास्य विनोद प्रसंगे कांही ।
प्रेमळ संकीर्तनें ऐकत पांहीं । वैकुंठनाथ तिष्ठतसे[२०] ।।४१।।

नाना स्वेत आरक्त धूसरें उधळती । नाना सुमनवृष्टि प्रसंगे होती ।
नाना दीपावळिदारुतेजें दिशा उजळती । नाना सेना आवरिती सैनिक ।।४२।।

माहि मोर्तबे तगटी ढाला । उन्मत्त गजावरी अचाट अढाला ।
नाना छत्रें चामरें तेज झळाळा । दिवट्या हिलाल अनंत ।।४३।।

देवदुंदुभी गर्जती गगनीं । नाना नरवाद्यें वाजती अवनीं ।
मंगळतुरें मंजुळें श्रवणीं । रागमाळा आळापिती ।।४४।।

राजांगणी रंगशिळेसी करुणाकीर्तनें अनुसंघानें ।
नाना प्रेमळ भक्तांची संकीर्तनें ध्यानें ।
श्रुतिसंमत शास्त्रोक्त वचनें । संत सज्जन संतोषती ।।४५।।

सिह्यासनीं आदिमूर्ति । कथावसानीं सेजआरति ।
मूर्तिघ्यानें धरूनि लोक जाती । आत्मसदनीं विश्रांति घ्यावया ।।४६।।

आकल्प सह्याद्रिशिखरस्थान । समर्थस्वामीचें अधिष्ठान ।
संत सज्जन सुख स्वानंदघन । आनंदउछह करिताती ।।४७।।

(१९) कलि आणि संकीर्तन यांच्यामध्यें ६३२ त 'सारंग' शब्द समासांत लिहिलेला आहे. (२०) नाहं वसामि वैकुंठे । योगिनां हृदये रवौ । मभ्दक्ता यत्र गायन्ति । तत्र तिष्ठामि नारद ।।

जैसा चाफळीचा उछहपध्दतिप्रकार । तैसा सज्जनपर्वतीं पध्दतिप्रकार ।
नाना प्रसंगे लोमविलोम[२१] अविचार । न करिती साचार महंतजन ।।४८।।

जैसे चाफळीं श्रीरामनौमीउछह । तैसे चि येथें पुण्यतिथिमोहछह ।
चाफळी विशेष होती रथोछह । येथे अनंत संत मिर्वती मनोरथी ।।४९।।

अधिष्ठानी भक्त निर्द्वंद भजती । उत्तम पुरुष पुण्यकीर्ति ।
दीक्षा दंडक गुण नाम कीर्ति । विस्तार केला भूमंडळी ।।५०।।

मोहरे मोहरे इरेसी पडती[२२] । मोहरे मोहरे बळावती ।
मोहरे मोहरे भक्ति करूनि दाविती । प्रीतिकळहो दिसती परमार्थें[२३] ।।५१।।

नाना देशकाळे प्रसंगे वर्तती । नाना राजयोगे राजकारणें करिती ।
नाना अध्यात्मग्रंथी विवरणें विवरिती । विवेकविचारें परमार्थें ।।५२।।

बहु नायक महंत जाले । महंत महंती विचार केले ।
मुख्य सज्जनपर्वतीं साक्षात्कार जाहाले । समर्थदेव आज्ञा केली ।।५३।।

समर्थें जांबुवतीपुरीसी साक्षात्कार केले । समर्थमहंत गंगातीरासी गेले ।
गंगाधरस्वामी गंगातीरस्थ प्रार्थिले । समर्थभजनें वाढावया ।।५४।।

समर्थे आसनीं मंत्रोध्दार[२४] केले । समर्थें मस्तकीं दासबोध धरिले ।
समर्थे कंथा मेखळा देऊनि स्छळासी आणिले ।
गंधाधरस्वामी श्रेष्ठ पौत्र स्वानंदें ।।५५।।

मुख्य अधिष्ठानीं स्वामी समर्थ । दासबोधें स्वामीचा परमार्थ ।
समर्थ बोलिले महावाक्यार्थ । तत्वमस्यार्थ प्रगटूनियां ।।५६।।

संत सज्जन जाणती समर्थ । इतरांसी न कळे गुह्यार्थ ।।
जागती ज्योती स्वामी यथार्थ । आत्माराम जगद्गुरु ।।५७।।

कोण्ही येक्या काळें म्लेंछउपद्रवें । पर्वतावरूनि उतरिली पदार्थवैभवें ।
अधिष्ठानीं पादुका राहिल्या स्वभावें । पंचक्रोशीत देखिल्या कृष्णातीरीं ।।५८।।

कोण्ही येक ताम्र[२५] पर्वताधिपति । समर्थे छडीनें उडविला अध:पातीं ।
क्षत्रिय केला दुर्गाधिपति । सैह्याद्रिशिखरीं समर्थें ।।५९।।

(२१) वर्णसंकर असा तात्पर्यार्थ. (२२) मोठमोठ्या महंतांत चुरस लागते. (२३) पण ही सर्व चुरस, श्रीसमर्थांची कोण अधिक सेवा करितो, अशा स्वरूपाची असे. (२४) श्रीसमर्थांनी श्रेष्ठांचे नातु गंगाधर यांना जांबेहून चाफळास आणिले तेव्हां ''पृथ्वि त्वया धृता लोका;'' इत्यादि मंत्रानें त्यांनी गंगाधरांचे आसन पवित्र केलें, त्यांच्या मस्तकीं दासबोध धरिला व त्यास मेखळा दिल्या. (२५) यवन

कोण्ही येक कृत्या श्रीमंतकांता । चिताभूमीसी नैवेद्य न्या रे ह्मणतां ।
पादरक्षाप्रयोग गैबी[२६] करूनि तत्वता । पुन्हा ब्रह्मसंतर्पणें करविलीं ।।६०।।

समाधिपूजनीं श्रृंगी[२७] नाद होती । नाना चमत्कार लोकांसी येती ।
नाना महंतसामर्थ्यें भजनें चालती । परत्र पावन परमार्थे ।।६१।।

अधिष्ठानीं मायाब्रह्में मजुम दफ्तरें । विचारशोधनिये सुरुनिसी दफ्तरें ।
ॐकार दबिरी अक्षरें सुंदरें । फडनिसी चिटिनिसी मज्यालसी ।।६२।।

संत प्रतिनिधि न्यायाधिसी । महंत सेनापति सिद्ध साधक बकसी ।।
मंत्रि हरकारे वाकेनिविसी खुपेनिविसी । श्री गुरुभक्त उपासक दर्बारी[२८] ।।६३।।

येकांती नाजुक वर्तमान । मनासी आणिती महंत प्रधान ।
सर्वकाळ ग्रंथ संत सज्जन । सुखस्वानंदें विवरिती ।।६४।।

प्रथम **पूर्वारंभ** मनासी आणिती । **जुनाटपुरुषाचें** स्वरूप पाहाती ।
अंतर्भाव आत्माराम लक्षिती । **सगुणध्यानें निर्गुणध्यानें** ।।६५।।

मानसपूजा येकाग्र मनें करिती । **पंचसमासी** ग्रंथ विवरिती ।।
पंचमानीं मानपंचकीं ज्ञान विज्ञान लाभती । सद्गुरुकृपें करुनियां ।।६६।।

चतुर्थयोग पंचीकरणयोग विवरतां माहावाक्यें ब्रह्मियोग ।
नाना **षड्रिपूचे** प्रयोग । परब्रह्मीं मावळती ।।६७।।

नाना उपग्रंथ उपसमास । संत विवरण करिती सावकाश ।
मुख्य **दासबोध** ग्रंथराज सर्वांस । अज्ञानतिमिरविध्वंसनी ।।६८।।

अनंत **पदें ललितें** समर्थवैखरी । नाना **श्लोक छंदबंद अष्टाक्षरी** ।
पूर्णांत प्रारंभ **वोव्या बाविसाक्षरी** । नाना **सवाया बीर डफगाणीं** ।।६९।।

समर्थे नाना प्रासादिक ग्रंथ[२९] केले । अनंत गुणी समर्थ विराजले ।
आधीं प्रताप केले मग महंतासी सांगितले[३०] ।
महंती महंत वाढविले[३१] तो प्रसाद स्वामींचा ।।७०।।

(२६) कोण मारतो हें न दिसतां त्या बाईंवर पादरक्षाप्रयोग झाला आणि मग त्या शुध्दीवर आल्या. (२७) ''सींगी'' ६३२ त. (२८) परमार्थी तो राज्यधारी । या न्यायानें श्रीसमर्थांच्या दरबारांत बाकीचे हे सर्व अधिकार महंतांकडे होते च. (२९) मालेंतील पहिला भाग श्रीदासबोध व पांचवा भाग श्री श्लोक मनाचे खेरीज करून श्रीसमर्थांची बरी च कविता तिसऱ्या भागांत आली आहे व आतां जी राहिली आहे तीं मालेंतील दहाव्या व अकराव्या भागांत येणार आहे. (३०) श्रीमत दासबोध दशक अकरा, समास दहा पहा. (३१) महंतें महंत करावे । युक्तिबुध्दीनें भरावें । जाणते करून विखरावें । नाना देशीं ।।

आदिपुरुष समर्थ सद्गुरु सर्वांचा । निश्चयें निर्धार केला वेदशास्त्रांचा ।
नाना गीता भागवत भावगर्भ संताचा ।
अंत अनंताचा[३२] ना कळे गुरुकृपेविण ।।७१।।

समर्थ अनंत गुणें परिपूर्ण । निजरूप पाहतां केवळ परब्रह्म निर्गुण ।
लीलाविग्रहें शिष्योपदेशें सगुण । संत सर्वज्ञ जाणती ।।७२।।

श्रीगुरुनाथी शिष्य हितगुज सांगती । श्रीगुरुनाथ सर्व हि परिसती ।
स्वरूपसिंह्यासनीं बैसोनि सादर वाक्यें ऐकती । सद्गुरुस्वामी समर्थ ।।७३।।

नाना विनतिपत्रें निवेदनें । असत्शिष्य सच्छिष्य वर्तमानें ।।
नाना दर्शनहेतु ऐकिजे श्रवणें । सद्गुरुनाथ समर्थे ।।७४।।

मुख्य **स्वात्मबोध** वर्तमान । नाना **दिग्पाळवार्ता** निवेदन ।
नाना **नवग्रह महर्षि** कथन । सद्गुरुचरणीं निवेदिती ।।७५।।

पंचीकरणी ब्रह्मगोळी वर्तमानें । नाना **दैवी पांथिकी** वर्तमानें ।
सृष्टिनिवेदन आत्मशासनें[३३] । सद्गुरुचरणीं होताती ।।७६।।

नवखंड द्वीपावती अमरावती वार्ता । वैकुंठ कैलास सत्यलोक वार्ता ।
नाना देवावतार पूर्णावतार वार्ता । आदिपुरुषवार्ता श्रीगुरुचरणी ।।७७।।

सद्गुरु समर्थ दयासिंधु पूर्ण[३४] । अनन्य राहेना गुरुपदीं अपूर्ण ।
हरिहर ब्रह्मादिक देव संपूर्ण । ब्रह्मीं ब्रह्म पूर्ण भावार्थें ।।७८।।

समर्थ सद्गुरु पूर्णभावें सेविती । त्यांचे सर्व हि मनोरथ पुरती ।
सर्व कामना परिपूर्ण होती । सद्गुरुसमर्थप्रतापें[३५] ।।७९।।

श्रीगुरुपदीं कैचें दृष्यपाप । श्रीगुरुकृपें ब्रह्म आपेंआप ।
सद्गुरुसमर्थस्वामीचा भानुप्रताप । उदयअस्तेविण विराजे ।।८०।।

सद्गुरुस्वरूप गगनभानुमंडळ । मरीचमृगांबासी[३६] नाहीं चि स्थळ ।
ज्ञान अज्ञान तम प्रकाश समूळ । विद्या अविद्या असे चि ना ।।८१।।

(३२) मायातीता अनंताची । संत सोये सांगती. (३३) असे हे दहा हकिकतवाके गिरिधरांनी श्रीसमर्थचरणीं निवेदन केलेले आहेत, त्यांचा उल्लेख या भागाच्या पहिल्या आवृत्तीच्या प्रस्तावनेंत आला आहे. (३४) माझा गुरु सद्गुरु रामदास । सर्वत्र जो पूर्णपणें उदास ।। अशा पूर्ण गुरुपादुकांला जो अनन्य भावानें शरण जातो तो हि पूर्ण होतो, अपूर्ण राहत नाहीं. (३५) प्रत्यहीं एक एक समास वांचून शेवटीं ही ओवा धरून पुढल्या अकरा ओव्या म्हणण्याचा परिपाठ ठेवावा आणि गिरिधर सांगतात त्याचा अनुभव घ्यावा. (३६) मृगजलासी.

श्रीगुरुचरणीं तत्वमसि त्रिवेणी । अधोर्ध्व व्यापकर अखंडपणीं ।
समर्थप्रतापें गर्जे प्रसादवाणी । सज्जनपर्वतीं स्वानंदें ।।८२।।

माघ वद्य प्रतिपदेपासूनि । चैत्र शुध्द प्रतिपदेशुभदिनीं ।
मोहछाहीं आरंभ उभयस्थानीं । चांफळपर्यळी माझारी ।।८३।।

श्रीरामनौमी पुण्यतिथी उछह । कथानुकीर्तनी महोछह ।
संतसज्जनी परमोछह । विश्व विख्यात आनंदें ।।८४।।

संत सज्जन स्वानंदे तोषती । जयजयकारें विश्वजन गर्जती ।
आनंदे विधिगोळ भरूनि राहाती । समर्थसद्गुरुप्रतापें ।।८५।।

समर्थप्रताप अद्भुत जाले । समर्थप्रताप विस्तारले ।
समर्थप्रताप श्रवण केले । येकवीस[३७] समास संपूर्ण ।।८६।।

समर्थस्वामीचा हरिजन कवि । समर्थप्रताप अद्भुत जाणवी ।
संत सज्जन ब्रह्मानुभवी । ब्रह्मानंदें स्वानंदे ।।८७।।

ब्रह्मांडकोशी माहालक्ष्मीस्थान । करवीरप्रतिमा बीड महिमान ।
तेथें **वेणीगिरिधर** मंत्री हजुरी जाण । समर्थप्रताप लिहितसे स्वानंदें ।।८८।।

इति श्रीसमर्थप्रताप ग्रंथ । प्रगट चालिला उदास पंथ ।
सभानायक साधु संत । आत्माराम परिसती ।।८९।।

समास एकविसावा ।।२१।। जय जय राम ।। छ ।। छ ।।

।। श्रीसमर्थप्रतापग्रंथ संपूर्णमस्तु ।।

।। श्रीसद्गुरुनाथार्पणमस्तु ।।

।। श्रीपदभक्तिरस्तु ।।

।। श्री राम जय राम जय जय राम ।।

।। श्रीरामदासार्पणमस्तु ।।

***

(३८) दोन्ही प्रतींत येथे जागा सोडली आहे. ''येकवीस'' असा शब्द या जागीं योजावा. हे बीड गांव मोगलाईंतील एका जिल्ह्याचें ठिकाण आहे. तेथून जवळ च एका डोंगरावर देवीचें स्थान आहे. गिरिधरांची समाधि बीडास च आहे. समाधी वर शिलालेख आहे प्रस्तावनेंत दिला च आहे. समाधिशक १६५१.

।। जय जय रघुवीर समर्थ ।।

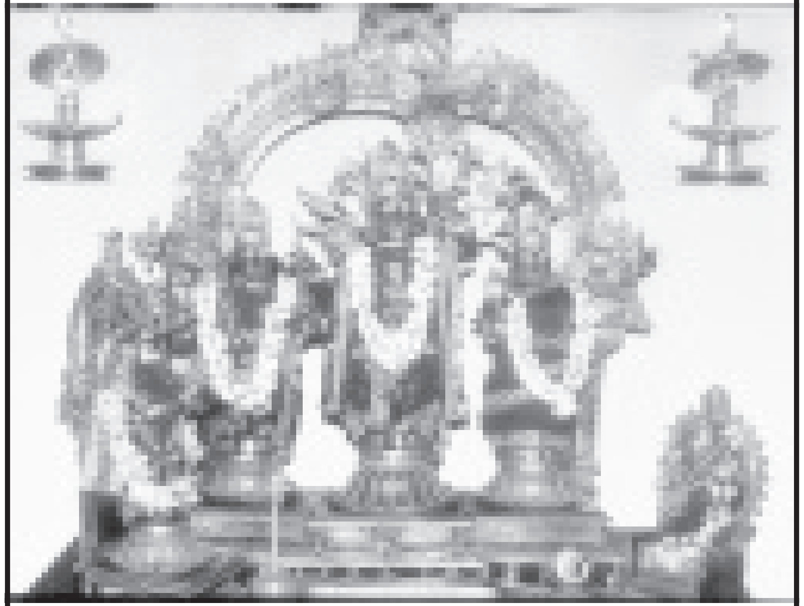

समर्थे अपुर्व श्रीरामार्चन भारी आणिले ।
सैह्याद्रिशिखरीं संस्थापिले ।।
सामर्थ्यतेजें ब्रह्मांड धवळले ।
आकल्प संकल्प पूजनाचा ।।२१/२२

अंध कारागिराने श्रीसमर्थकृपेने घडविलेले आणि समाधीपूर्वी माघ वद्य षष्ठीस श्रीसमर्थांनी पूजन केलेले, सज्जनगडावरील

प्रभु श्रीरामचंद्र

श्रीसमर्थ प्रताप   सत्कार्योत्तेजक सभा, धुळे

।। जय जय रघुवीर समर्थ ।।

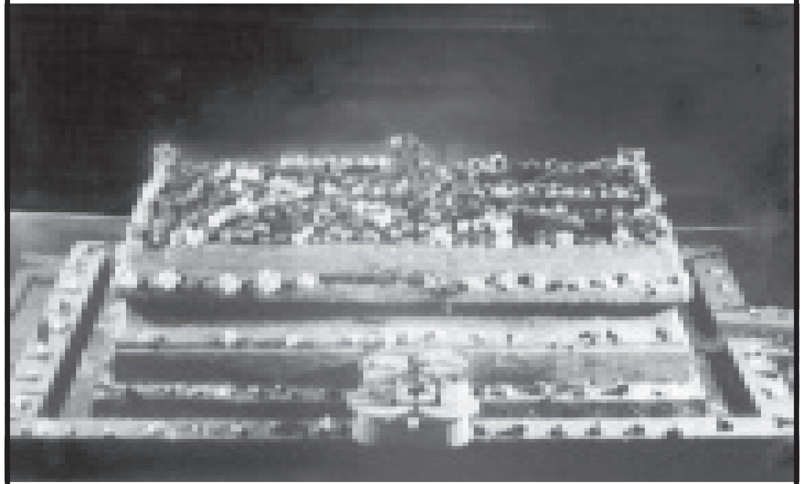

श्री गिरिधरकृत

आरती सद्गुरुची

गगनाऐसें निर्मळ निश्चळ रुप जेथें ।
मायोपाधि जगदंबर लय तेथें ।।
त्वंपद तत्पद असिपद सकळांहून परतें ।
सद् चिद् आनंदादि अगम्य सर्वांतें ।।१।।
जयदेव जयदेव जय जी गुरुवर्या ।
निर्गुण नामातीता अपार आश्रीर्या ।।धृ
गगनामध्यें प्रतिमा हरिहरदेवांच्या ।
अनंत माया जिव शिव होती सर्वांच्या ।।
रवि शशि ग्रहगणतारा पूजा सुमनांच्या ।
होऊनि विलया जाती स्वरुपीं स्वामींच्या ।।२
ऐसें सर्वांभूषित स्वरूप देवाचें ।
हरिहर ब्रह्मादिक ते सार्थक सर्वांचें ।।
विश्रांतीचे निजविश्राम सकळांचें ।
अनन्यभावें गिरिधर बाळक स्वामीचे ।।३

।। श्रीरामसमर्थ ।।

श्रीसमर्थ रामदासस्वामींच्या हस्ताक्षरातील श्रीवाल्मिकी रामायण संशोधन, अभ्यास आणि प्रकाशन प्रकल्प अर्थसहाय्यासाठी छोटे निवेदन

महोदय,

श्रीसमर्थ रामदासस्वामींनी आपल्या तपश्चर्येच्या काळात वयाच्या १४ व्या वर्षी स्वहस्ते लिहिलेल्या श्रीवाल्मिकी रामायणाची संपूर्ण १८२० पृष्ठांची, ७ कांडांची, ६०० सर्गांची, २५००० श्लोकांची, संस्कृत भाषेतील प्रत श्रीसमर्थ वाग्देवता मंदिरात अतिशय नेटकेपणाने जतन करुन ठेवलेली आहे. श्रीसमर्थांचे हस्ताक्षर, त्यांनी काढलेले किष्किंधा कांडातील चित्र, सर्वच मनोरम आहे. **ही संपुर्ण प्रत बीड येथील गिरीधरांच्या दोन्ही मठातून मिळून एकत्रित व संपूर्ण अशी प्राप्त झालेली आहे.**

या प्रतीचे संशोधन आणि अभ्यास मागील ३ वर्षांपासून चालू आहे. बृहन्महाराष्ट्रातील २५ हून अधिक संस्कृत तज्ज्ञ, वाल्मिकी रामायणाचे जाणकार या प्रकल्पात एकदिलाने सहभागी झाले आहेत. संपूर्ण प्राचीन हस्तलिखिताचे पुनर्लेखन, श्रीसमर्थांची लेखनशैली, लेखनसंचार, छन्दोविन्यास यांचे शास्त्रीय दृष्टिकोणातून संशोधन करुन अभ्यासपूर्ण सविस्तर टीपा, मराठी भाषानुवाद, इंग्रजी संक्षेप आणि अन्य महत्वाची परिशिष्टे यांनी समाविष्ट असलेले हे कार्य मोठ्या जबाबदारीने होत आहे.

एकूण सुमारे सहा सहस्त्र पृष्ठांच्या मोठ्या आकाराच्या आठ खंडात हे श्रीसमर्थ कार्य होईल.

वाल्मिकी रामायणाचा जगातील ४३ हून अधिक देशात अभ्यास होतो. श्रीसमर्थांची ही प्रत वाल्मिकी रामायणाच्या संशोधनात मुलभूत अभ्यासासाठी उपयुक्त ठरणार आहे. कारण आजपर्यंत प्रकाशित झालेल्या चिकित्सक आवृत्त्यांच्या अभ्यासासाठी अशी एकहाती सुंदर अक्षरात लिहिलेली संपूर्ण प्रत उपलब्ध नव्हती. रामायणाचा अभ्यास हा आदर्श जीवनशैलीचा आणि विश्वकल्याणाचा मार्गदर्शक असल्याने भवितव्यातील समाधानी समाजधारणेसाठी सर्व स्तरावरील समाज घटक त्याचा आधार घेतील, हे नि:संशय ।

बालकांड आणि अयोध्याकांड यांच्या प्रकाशनयोग्य अंतीम स्तरावरील प्रती तयार होत असून बाकी कांडांचे पुनर्लेखनाचे प्राथमिक स्तरावरील काम झाले आहे. सर्व आठहि खंड २०१५ सालापर्यंत प्रकाशित व्हावेत असा अंदाज आहे.

रामेण रामदासेन लिखितम् वाल्मिकीरामायणम् च्या सर्व संशोधन अभ्यास आणि प्रकाशन प्रकल्पास ६० ते ७० लक्ष रुपयांच्या खर्चाचा प्राथमिक अंदाज आहे. अर्थातच यासाठी संस्कृतीवर्धक आणि सत्कार्यप्रेरक संस्था आणि दानशूर श्रीसमर्थभक्तांच्या आर्थिक मदतीतूनच हा निधी उभारावा लागणार आहे. आपले योगदान अतिशय मोलाचे ठरणार आहे. श्रीसमर्थांची भिक्षेची झोळी आम्ही आपल्यापुढे ठेविली आहे. जास्तीत जास्त अर्थसहाय्याने ही झोळी भरावी आणि श्रीसमर्थ सेवेने आपण कृतार्थ व्हावे अशी आमची आपणांस विनंती आहे.

हा ग्रंथ प्रकाशन प्रकल्प म्हणजे महाराष्ट्र सारस्वताचे एक अनमोल लेणे ठरणार आहे. वाग्देवता मंदिरातील मूळ समर्थ हस्ताक्षरास आम्ही मंदिराची आधिष्ठात्री देवता मानतो. सर्वार्थाने तो संशोधन साहित्यातील कौस्तुभ मणीच आहे.

अमृत महोत्सवी वर्ष साजरे केलेले श्रीसमर्थ वाग्देवता मंदिर ही संस्था धर्मादाय आयुक्त यांचेकडे नोंदणी केलेली असून सनदी लेखापालामार्फत संस्थेचे व्यवहार काटेकोरपणे तपासले जातात.

संस्थेस **(80G)** ८० ग कलमा अंतर्गत आयकर सवलतीची मान्यता आहे. संस्थेस द्यावयाचे योगदान हे **बँक ऑफ बरोडा, रामवाडी शाखा, धुळे खाते क्रमांक १८७४०१०००१०३५५** आणि **RTGS - BARBORAMDHU** येथे संस्थेस पूर्व सूचना देऊन पाठविता येते. धन्यवाद !

आपले विश्वासू

डॉ.वि.आ.चितळे	प्रा.डॉ.शाम जोशी	प्रा.डोंगरे	प्रा.नकाणेकर
९८२२७४३२७४	९४२२२८९४३२	९८९०२८६७११	९४२१६१७५९५

समर्थ भक्त शरद कुबेर

९८९०५२३६९०

sharadkuber.satara@gmail.com